

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SEBE SURESİ BAĞLAMINDA TEVHİD VE ŞİRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
İbrahim DEMİREL





Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. M. Sami ÇÖLLÜOĞLU

Karabük-2017

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İbrahim DEMİREL'e ait "Sebe Suresi Bağlamında Tevhit ve Şirk" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Temel İslâm Bilimleri Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Yrd. Doç. Dr. M. Sami ÇÖLLÜOĞLU	
Danışman Üye	: Yrd. Doç. Dr. M. Sami ÇÖLLÜOĞLU	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Şükrü MADEN	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Recep DEMİR	

Tez Sınavı Tarihi : 30/06/2017

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

30/06/2017
İbrahim DEMİREL



ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Bizleri rahmetinin tecellisi olarak ilahi rehberlikten mahrum bırakmayan âlemlerin Rabbi olan Allah'a sonsuz hamd olsun. Salât ve selâm Hz. Muhammed (sav)'e, onun âline, ashabına ve canlarıyla, mallarıyla tevhid mücadelesi veren bütün müminlerin üzerine olsun.

İslam'a göre inanmak ve ibadet etmek insanda doğuştan var olan bir ihtiyaçtır. İnsanın dünya ve âhîret saadeti için doğru bir inanca sahip olması gerekir. Doğru ve sahih inancın temel şartı da Allah'ın varlığına ve birliğine (tevhide) imandır. Yüce Allah (c.c.) insanların iman edip ebedi kurtuluşa ermeleri için peygamberler ve ilahi mesajlar göndermiştir. Tarih boyunca peygamberler vasıtasıyla insanlığa bildirilen hak mesajların esası tevhittir.

Kur'ân-ı Kerim tevhidi anlatmak, kalplere yerleştirmek, hayatın merkezine Allah'ı koymak suretiyle O'nun emir ve yasakları doğrultusunda bir düzen oluşturmayı öngörür. Kur'ân-ı Kerim başından sonuna kadar temel olarak Allah'ın birliğini farklı açılardan anlatır. Onun her bir suresi tevhid konusunu ayrı ayrı işlemektedir. Bu surelerden birisi de Sebe suresidir. Bu çalışmada İslam akidesinin esasını oluşturan tevhid ilkesi ve ona zarar veren şirk, Sebe suresi örneğinde incelenmiştir.

Müslümanlar olarak iyi-kötü; doğru-yanlış; güzel-çirkin gibi değer yargılarımızın ölçüsü Kur'ân'ı Kerim olduğu içindir ki onun doğru anlaşılması, açıklanıp yorumlanması gerekir. Kur'ân indirildiği andan itibaren okunmuş, açıklanmış, birçok ilim dalının doğmasına da kaynaklık etmiştir. Müslümanların Kur'ân'ı anlama istekleri ve karşılaştıkları problemleri Kur'ân'ı referans olarak çözümlene çabaları her dönemde birbirinden değerli tefsir eserlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çağımızda da kıymetli tefsir çalışmaları yapılmaktadır.

Sözlerin en değerlisi olan yüce Allah'ın kelamının, yaratılanların en değerlisi olan insanlarca anlaşılması noktasında -tefsir çalışmalarına bir katkıda bulunma amacıyla- "Sebe Suresi Bağlamında Tevhid ve Şirk" başlığı altındaki bu çalışma yapılmıştır. Gayret bizden tevfik Allah (c.c.)'tandır.

Bize bu tez çalışmamızın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeye çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren başta sayın hocam Yrd. Doç. M. Sami ÇÖLLÜOĞLU'na görüş ve önerileriyle destek veren Yrd. Doç. Dr. Recep DEMİR ve Yrd. Doç. Şükrü MADEN hocalarımıza, tezi okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan Meslek Dersleri Öğretmeni Mustafa SERENLİ'ye, Edebiyat Öğretmeni Tacettin ÇETİN'e ve sıkıntılara katlanan aileme teşekkür ederim.

İbrahim DEMİREL
Karabük Mayıs-2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
1.TEZİN KONUSU	1
2.TEZİN AMACI.....	3
3.TEZİN YÖNTEMİ	4
4.TEZİN KAYNAKLARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD VE ŞİRK

1.1. TEVHİD	6
1.1.1.Tevhid Kavramı	6
1.1.2.Tevhid'in Kısımları	8
1.1.2.1.Ulûhiyyette Tevhid	
1.1.2.1.Rubûbiyyette Tevhid	
1.1.3. İslamda Tevhid İnanıcının Önemi	10
1.2. TEVHİD'İN KARŞITI ŞİRK.....	16
1.2.1. Şirk Kavramı	16
1.2.2. Şirkin Çeşitleri.....	19
1.2.2.1. Şirk-i İstiklâf	19
1.2.2.2. Şirk-i Teb'îz:	20
1.2.2.3. Şirk-i Takrîb:	20
1.2.2.4. Şirk-i Taklîd.....	21
1.2.2.5. Şirk-i Esbâb.....	21
1.2.2.6. Şirk-Hafi (Gizli Şirk).....	21
1.2.3. ŞİRKİN SEBEPLERİ	22
1.2.3.1. Şeytana Tabi Olma	23
1.2.3.2. Meleklerle Tapma.....	23
1.2.3.3. Cinlere Tapma	24
1.2.3.4. Putlara Tapma	25
1.2.3.5. Tabiattaki Varlıklara (Güneş, Ay, Yıldızlar vb.) ve Olaylara Tapma.....	27
1.2.3.6. Kendi Arzularını İlah Edinme.....	28
1.2.3.7. Bilgisizlik ve Zan ile hareket etme	29
1.2.3.8. Düşünmeme.....	30
1.2.3.9. Kibir ve Gurur.....	31
1.2.3.10. Gelenek ve Göreneklere bağlılık	32

1.2.3.11.Zorlama-Baskı	33
1.2.3.12.Refaf Toplumunu Olmanın Getirdiği Şımarıklık	34
1.2.3.13.Peygamberleri ve Din Önderlerini Beşer Üstü Görmek	34
2.4. İslam'da Şirkin Reddi	36

İKİNCİ BÖLÜM

SEBE SURESİNDE TEVHİD VE ŞİRK

2.1.SEBE SURESİ.....	41
2.1.1. Surenin Adı.....	41
2.1.2. Surenin Mushafdaki Yeri ve Ayet Sayısı.....	42
2.1.3. Surenin Nüzûl Yeri, Zamanı ve Sebebi	42
2.1.4. Surenin Konusu	43
2.2. SEBE SURESİNDE TEVHİD	46
2.2.1. Hamd Edilmeye Layık Yegâne Varlığın Allah Oluşu	47
2.2.2. Mülkiyet ve Hükümranlık Yetkisinin Allah'a Ait Oluşu.....	49
2.2.3. Allah'ın Hakîm ve Habîr Oluşu	50
2.2.4. Allah'ın Kâinattaki Bütün Oluşum ve Değişimleri Bilmesi.....	51
2.2.5.Allah'ın Rahîm ve Gafûr Oluşu	52
2.2.6. Allah'ın Gayb-ı Bilmesi	53
2.2.7. Allah'ın Fettâh ve Alîm Oluşu	56
2.2.8.Allah'ın Kâinattaki Düzeni Yaratan ve Devamını Sağlayan Oluşu.....	58
2.2. 9. Bütün Canlıların Rızıklarını Sağlayanın Allah Oluşu	60
2.2.10. Hz Peygamber'in Evrensel Bir Tevhid Davetçisi Oluşu	64
2.3. SEBE SURESİNDE ŞİRK.....	68
2.3.1.Şeytanın Yoluna Uyuma	68
2.3.2.Meleklerle Tapınma	72
2.3.3.Cinlere Tapma	74
2.3.4.Tapılan İlahların Şefaathçi Olarak Görülmesi.....	76
2.3.5.Geleneği Kutsama.....	81
2.3.6.Toplumsal Baskı	84
2.3.7. Zenginlikten Dolayı Şımarma	87
2.4. SEBE SURESİNDE TEVHİDE DA'VET USLÛBU	92
2.4.1. İslamî Da'vet ve Da'vetle İlgili Kavramlar:	92
2.4.2. Anlatım/takrir Yöntemiyle Allah'ın Varlığı ve Birliğinin Tanıtılması	94
2.4.3.İlmî ve Akfî Deliller Sunulması	95
2.4.4. Soru ve Cevap Metodu.....	96
2.4.5. Tartışma ve Meydan Okuma.....	97
2.4.6. Kıssa İle Anlatım (Örnek Verme)	98

2.4.7. Tasvir İle Anlatım.....	99
2.4.8. Ümit ve Korku Vermek.....	101
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	106
ÖZGEÇMİŞ.....	117



KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: İbn-i (Oğlu)
c.c.	: Celle Celaluhü
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ö.	: Ölüm Tarihi
çev.	: Çeviren
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahü aleyhi ve sellem
H.z.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
thz.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.dğr.	: ve diğerleri
bkz.	: Bakınız
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. Tezin Konusu

İnsan, Allah'ın yeryüzünde yarattığı varlıklar içerisinde üstün özelliklere sahip bir varlıktır. Bu üstün özelliklerden birisi de onun akıl sahibi olup algıladığı şeyler üzerinde düşünerek değerlendirme yapabilmesidir. Yüce Allah akıl sahibi insanı diğer varlıklardan ayırarak ilahi mesajlarına muhatap kılmıştır. İnsanlığa gönderilen bütün ilahi mesajların en mütakâmili olan İslam inancının temeli tevhid¹ dayanır. İslam'a giren herkesin "Allah birdir. Ondan başka ilah yoktur." tevhid ifadesini ikrar etmesi bir zorunluluktur.² Tevhidde iman etmek amellerin en faziletlisidir.³ "Tevhid" temeline dayalı İslam inancının ana hedefi insanları şirkten, tâğutlardan ve inkârdan kurtararak tevhidde ulaştırmaktır.⁴ "Tevhid" ve bunun karşıtı "şirk" konusunun doğru anlaşılmasında başvurulacak yegâne kaynak ise Kur'ân'dır. Kur'ân'da Allah'ın bir benzerinin bulunmayacağını,⁵ hiçbir şeyin O'nun dengi olamayacağını,⁶ kendisine şirk (ortak) koşılması dışında bütün günahları affedebileceğinin⁷ bildirilmesi tevhidin önemini ortaya koymaktadır. Ayetlerin oluşturduğu Kur'ân surelerinde, Allah'ın isim ve sıfatlarından bahsedilerek ya da yalnızca Allah'a kullukta bulunulmasını bildirilip "tevhid"e vurgu yapılmaktadır.⁸

Tezin konusu İslam akidesinin esasını oluşturan tevhid ilkesini ve ona zarar veren şirkin Sebe suresi örneğinde incelenmesidir. Bu çalışmanın ilk bölümünde "tevhid" kavramının anlamı, tevhid kavramının kısımları, Kur'ân'da genel olarak

¹ Mehmet Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014, s. 26.

² Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 22.

³ Müslim, İman, 135.

⁴ Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s. 27.

⁵ Şûrâ, 42/11.

⁶ İhlâs, 112/4.

⁷ Nisâ Suresi, 4/48-116.

⁸ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, s. 23.

tevhidin delilleri, tevhidin önemi, tevhidi ortadan kaldıran şirkin tanımı ve şirkle ilgili kavramlar, şirkin kapsamı, çeşitleri, sebepleri ve şirkin geçersizliği ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Sebe suresine ilişkin genel bilgi verildikten sonra “tevhid” ve “şirk” olgusu Sebe suresinin ilgili ayetleri ışığında ve diğer surelerdeki ayetler de dikkate alınarak işlenecektir.

Kur’ân’ı Kerim Müslümanların inanç, düşünce ve davranışlarını yönlendiren, onlara hayatın her alanında rehberlik eden bir kitaptır. Bu sebepledir ki, Kur’ân’ı anlama ve yorumlama konusundaki arayışlar Kur’ân’ın nüzul süreciyle başlamış, her dönemde Müslüman âlimler yaşadıkları ortam ve bilgi kapasitelerine göre onu anlama ve açıklama konusunda hep yeni bir çaba içerisinde olmuşlardır. Bazı müfessirler Kur’ân’ın mânâ, uslûp ve belâgatına yönelmiş, bazıları kıssalara ağırlık vermiş, bir kısmı da lafızların anlamlarını ortaya çıkarmak için irâbına ağırlık vermiştir. Bunlar içinde ahkâma yönelik tefsir yapanlar olduğu gibi İslam akaid sistemini ortaya koymak için inançla ilgili ayetleri ele alanlar da olmuştur. Allah’ın murâd-ı ilâhisini farklı açılardan ortaya çıkarmaya çalışan müfessirlerimiz tarihi süreç içerisinde, yaşadıkları çağın problemlerini Kur’ân’ı açıklayarak çözmeye çalışmışlar ve çok kıymetli tefsir eserleri meydana getirmişlerdir. Ancak son iki yüzyılda ortaya çıkan siyasi ve sosyal sorunlar, bilimdeki ilerlemeler, gelişen ve değişen yeni anlayışlar, Müslüman âlimleri Kur’ân araştırmaları sahasında yeni metotlar geliştirmeye sevk etmiştir. Bu araştırmalar yeni tefsir anlayışlarının ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Yaşadığımız çağın önemli tefsir yaklaşımlarından birisi de konulu (yorumcu) yaklaşımdır.⁹ Konulu tefsir, Kur’ân’ın bütünü veya ondaki bir meseleyi araştırma konusu yaparak ayetleri nüzûl sırasına göre sıralayıp Kur’ân’ın meseleye bakışını ortaya çıkarıp¹⁰ pratik hayata tatbik yöntemini araştıran bir ilimdir.¹¹ Sure çerçeveli konulu tefsir çalışmasında ya surenin tüm konularının ya da bir konusunun tefsiri yapılabilir.¹² Bir konunun bütün Kur’ân çerçevesinde araştırılması ile bir surede araştırılması arasında yöntem bakımından birbirine benzese bile elde edilen netice ve varılan sonuç bakımından farklılık vardır. Sure konulu tefsir çalışması makale, tebliğ, tez, vaaz... gibi pratik hayatın ihtiyaçları

⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yay., 2014, s. 295.

¹⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yay., 2013, s. 184.

¹¹ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul: Düşün Yay., 2014, s. 65.

¹² Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 175.

gidermeye yönelik olup dar kapsamlı çalışmalardır. Bu tür sure konulu tefsir çalışmalarının da belli bir başlığının ve amacının olması yönüyle konulu tefsir içerisinde sayılması mümkündür.

Sebe suresi ilgili bu çalışmadan önce Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Hasan SERÇE tarafından surenin bütün konularını içeren bir tez çalışması yapılmıştır. Fakat bu çalışmada tevhid ve şirk konusunun ayrıntılı olarak işlenilmemiştir. Dolayısıyla biz bu çalışmada Sebe suresi bağlamında tevhid ve şirk olgularını olabildiğinde detaylı bir şekilde incelemeye çalıştık.

2. Tezin Amacı

Kur'ân tevhidi anlatmak, kalplere yerleştirmek, hayatın merkezine Allah'ı koyarak O'nun emir ve yasakları doğrultusunda bir düzen oluşturmayı ister. Kur'ân'ın başından sonuna kadar Allah'ın varlığı ve birliğini farklı açılardan anlatılmaktadır. Onun her bir suresi tevhid konusunu ayrı ayrı işlemektedir.¹³ Bu surelerden birisi de Sebe suresidir. Yapılan bu tez çalışması ile Sebe suresinde tevhid olgusunun ne şekilde geçtiğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Kur'ân'ın karşılıklı anlatım üslûbu dikkate alınarak surede tevhid esasının daha iyi anlaşılması için şirk olgusunun incelenmesi de önem arz etmektedir.

Kur'ân'da araştırılmak istenilen herhangi bir konu toplu olarak sadece bir surenin bir bölümünde yer almayabilmektedir. Surelerin ve içerdikleri ayetlerin tertibinde kronolojik bir düzen takip edilmediği gibi her zaman konusal bir bütünlüğü de olmayabilmektedir.¹⁴ Kur'ân'ın içerdiği bilgileri ilmi araştırmalar ile tasnif etmek onun gayesini açığa çıkardığı gibi günümüz insanının, Kur'ân ile bağ kurmasını sağlayarak karşılaştığı problemleri Kur'ânî bir bakış açısıyla çözümlenmede etkin olur.¹⁵ Tevhid hususunda yaptığımız bu sınırlı çalışmanın, Kur'ân'da işlenen tevhid kavramına ilişkin bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir.

Kur'ân'ın insanlığın kurtuluşu için getirmiş olduğu tevhid esasının, insanlara münasip bir üslup ile anlatılması gerekir. Çalışmada, Sebe suresinde insanlar tevhide

¹³ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2015, s. 43.

¹⁴ Rudi Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, (Çev. ve thk. Ömer Özsoy), Ankara: Bilgi Vakfı Yay., 1995, s. 13.

¹⁵ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 135.

da'vet edilip şirkten uzaklaştırılırken nasıl bir ilahî yöntem uygulandığı da incelenecektir.

3. Tezin Yöntemi

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında konu, amaç ve kaynaklar hakkında bilgi verdikten sonra birinci bölümde konu hakkında fikrî ve düşünsel alt yapının oluşması için tevhid ve şirk hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde ise Sebe suresinin adı, nüzul yeri, nüzul zamanı, konusu hakkında bilgi verilerek tanıtımı yapıldı. Tevhid ve şirkle ilgili olduğu tesbit edilen ayetler belirlenerek konu başlıkları oluşturuldu. Ayetlerde geçen kavramların açıklamaları yapıp, tevhid ve şirkle ilgili ayetlerin siyak ve sibakları göz önünde bulundurularak klasik ve çağdaş müfessirlerin görüşlerine yer verildi. Ayetlerde tevhid ve şirk olgusuna işaret eden lafız ve manalar vurgulandı. Bu lafız ve manaların tevhid ve şirkle bağlantısı kuruldu. Tevhid ve şirkle bağlantısı kurulan ayetler Kur'ân'ın diğer ayetleri ve müfessirlerin açıklamalarıyla desteklendi.

Sonuç bölümünde ise yapılan çalışmanın bir değerlendirmesi yapıldı. Çalışmanın sonunda müracaat edilen eserlere yer verildi.

4. Tezin Kaynakları

Sebe Suresinde tevhid ve şirk konusunu incelerken öncelikle müracaat edilen ana kaynak Kur'ân'ı Kerim'dir. Ayetlerin Türkçe meallerinde ise TDV'nin Kur'ân-ı Kerim Meâli kullanıldı.

Birinci bölümde: Tevhid ve şirk konusunda Râğıb el-İsfehânî (ö. 502/1108)'nin *el-Müfredât* isimli Kur'ân sözlüğü başta olmak üzere çeşitli sözlüklerden, kelimeler alanındaki temel eserlerden, akademik çalışmalardan, tevhid ve şirk konusunda kaleme alınmış kitap ve dergilerden yararlandı.

İkinci bölümde: ayetlerin açıklamalarında klasik dönem müfessirlerinden Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)'nin *Taberî Tefsiri*, (Câmiu'l Beyân fi Te'vil'il-Kur'ân), Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Maturidî (ö. 333/944)'nin *Te'vilâtü'l Kur'ân*, Fahrüddin er-Râzi (ö. 606/1210)'nin *Tefsîr'ul-Kebîr (Mefâtihu'-Gayb)*, Kurtubî (ö. 671/1272)'nin *el-Câmiu-li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Envâr'üt-Tenzîl ve Esrâtü't-Te'vil*, İbn Kesîr (ö.

774/1373)'in *Tefsîrû'l Kur'ân-il Azîm*, Ebu'l Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmi (ö. 1144)'nin *el-Keşşâf an Hakâiku't Tenzîl ve Uyûni'l Ekâvil fi Vucûhi't Te'vîl*, Şihâbuddîn Muhammed el-Âlûsî (ö. 1270/1853)'nin *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Ebu'l Berakât Abdullah b. Ahmed b Mahmud en-Nesefî (ö. 1310)'nin *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Ebu's-Suûd (ö. 982/1574) Efendi'nin *İrşâdi'l Akli's- Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâb'il-Kerîm*, İbn Âşûr, Muhammed Tahir et-Tûnîsî (ö.1973)'nin *Tefsîr'ut-Tahrîr ve't-Tenvîr*, adlı eserlerinden istifade edildi. Çağımız müfessirlerinden: Muhammed Hamdi Yazır (ö.1942)'in *Hak Dini Kur'ân Dili*, Seyyid Kutub (ö.1966)'un *Fî-Zilâli'l-Kur'ân*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, İzzet Derveze (ö.1984)'nin *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, Muhammed Ali Es-Sabûni'nin *Safvetü't-Tefâsir*, Mehmet Okuyan'ın *Kısa Surelerin Tefsiri* eserlerinden yararlandı. Ayrıca Meâl-Tefsir olarak Muhammed Esed'in *Kur'ân Mesajı*, Hasan Elik ve Muhammed Coşkun'un *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'ân Tefsiri)* ve TDV'nin *Kur'ân-ı Kerim Meâl-Tefsir* lerinden kaynak eser olarak istifade edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD ve ŞİRK

1.1. TEVHİD

1.1.1.Tevhid Kavramı

İslam inancının temeli tevhide dayanır. Tevhid ilkesi İslam inanç sisteminin tamamını etkileyen merkezi bir kavramdır. İnsanların tevhid konusunda çokça yanlışları¹⁶ tevhid ve şirk konusunda doğru bilgilenmenin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

V-h-d (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd “Allah’ın zâtı ulûhiyetinde ve kemâli sıfatlarında yegâne olduğunu akıl ve kalp yoluyla kabul edip O’na bağlanmaktır.”¹⁷ Kur’ân’da “tevhid” anlamında vâhid, ahad, vahdetün/vahdehû ifadeleri yer alır. Bu kelimelerle ilgili Râğıb el-İsfahânî (ö.502/1108) *el-Müfredât* adlı eserinde ‘vahdetün kelimesinin eşsizlik, yalnızlık, teklik anlamına geldiğini; Vâhidun, vehade kelimesinin Allah’ın dışındaki varlıklar için de kullanıldığını belirterek “Vâhidun” kelimesinin Allah için kullanıldığında bölünme ve çoğalma kabul etmeyen varlık anlamına geldiğini; eşi ve benzeri olmamak bakımından Allah’ın bir olduğunu bildiren “ehad” kelimesinin ise Allah’tan başkasına sıfat olarak kullanılmadığını bildirmiştir.”¹⁸ Tevhid, Zâtı ilâhiyyeyi, tasavvur edebilecek tüm şeylerden tenzih ederek, Allah’ın Rubûbiyetini bilmek, onun vahdaniyetini ikrar etmek, ona şerik, benzer ya da ortak koşmayarak,¹⁹ şirkle ilgili düşünce ve eylemlerden uzak durmaktır²⁰ şeklinde de tanımlanır.

Yukarıdaki tanımdan tevhid, Allah’ın her hususta eşsiz, benzersiz bir varlık olduğu, mahlukât (yaratılmışlar) üzerinde sınırsız tasarrufta bulunma yetkisine sahip

¹⁶ İsmail R.Fârûki, *Tevhid*, (Çev. Dilaver Yardım), İstanbul: İnsan Yay., 1987, s.179.

¹⁷ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yay., 2010, s. 318.

¹⁸ Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l Kur’ân*, (Çev. ve thk. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu), İstanbul: Çıra Yay., 2012, s. 551.

¹⁹ Kubat, *Kur’ân’da Tevhid*, s. 40.

²⁰ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013, s. 103.

bulduğunu, tevhidi kabul eden insanın bütün davranış ve eylemlerinde şirkten uzak Allah merkezli bir hayatı yaşaması gerektiğini anlamaktayız.

Kur'ân-ı Kerîm tevhid konusunda ana kaynaktır. Kur'ân yaratılanlara mahsus acizlik ve noksanlık bildiren bütün vasıflardan Allah'ın zât-ı ilâhîsini nasıl tenzîh edeceğimizi gösterir. Tevhid kavramı Hz. Muhammed (sav)'in hadislerinde de yer almaktadır. Hz. Muhammed (sav), insanları tevhide davet eden hadisinde, *“İnsanlar, Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed (sav) O'nun elçisidir.”* deyinceye kadar onlarla mücadele devam etmem emredildi...²¹ demiştir. Bir adam Hz. Peygambere gelerek kendisini cennete yaklaştıracak cehennemden uzaklaştıracak bir iş göstermesini istemiş, Hz Peygamber de ona “Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmadan, namazı kılıp zekâtı verip akrabana iyilikte bulunmandır.” demiştir.²² İbn-i Abbas şöyle demiştir: Abdulkays hey'eti Rasûlüllaha gelerek –Bize öyle şey emret ki onunla hem kendimiz amel edelim hem de bizden sonrakileri ona davet edelim- dediler. Peygamber (sav) “Size dört şey emrediyor; sizi dört şeyden nehyediyorum...” diyerek bunlardan birincisinde “Allah'tan başka ilah olmadığına kendisinin de O'nun elçisi olduğuna şahadet etmelerini emretmiştir.”²³ Yine Hz. Peygamber İslam'ın beş temel esas üzerine kurulduğunu; bunlardan birincisinin Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak olduğunu,²⁴ “Allah'tan başka ilah yoktur.” deyip de zerre miktarı imanı bulunanın cehennemden azat olacağını bildirmişti.²⁵ En hayırlı amelin Allah'a ve Rasûlüne iman olduğunu, Allah'ı ve Rasûlünü her şeyden çok seven kişinin, imanın tadını alacağını bildirmiştir.²⁶ Başka bir ifadesinde Hz Peygamber; “Her kim ki Allah'a şirk koşmadan, tam bir samimiyetle O'nun birliğine inanır, O'na ibadet etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermek üzere ölürse Allah kendisinden hoşnut olarak ölür.”²⁷ buyurmuştur.

²¹ Buhârî, İmân, 17.

²² Müslim, İmân, 14.

²³ Müslim, İmân, 17.

²⁴ Buhârî, İmân, 2.

²⁵ Buhârî, İmân, 34.

²⁶ Nese-î, İmân, 1.

²⁷ İbn-i Mâce, İmân, 9.

1.1.2.Tevhid'in Kısımları

Tevhid konusunda yapılan çalışmalarda ve yazılan eserlere bakıldığında çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmaları Ulûhiyyet ve Rubûbiyyet²⁸ başlıkları altında incelemek mümkündür.

1.1.2.1. Ulûhiyyette Tevhit

Ulûhiyyette Tevhid: Allah'ın zât, sıfat ve fiillerinde tek olduğunu kabul etmek²⁹ demektir. Buna insan üzerindeki tezahürü bakımından tevhidin itikâdi boyutu da denilebilir.³⁰

I) Zâtta Tevhid:

Allah'ın zâtı kendisidir. O'nun zâtında eşsiz ve benzersiz olduğunu kabul etmek "zâtta tevhid" anlamına gelir. Allah'ın zâtına benzeyen bir ortağı olmaması, mülkünde tek olması cevher ve arazlardan mürekkep olmamasıdır.³¹ Allah Vâcibu'l-Vücut olduğundan dolayı cisim olmayı gerektiren ve bütün şeylerden yücedir.³² Cisim olmayıp parçalara da bölünemez.³³ Aslında insan yaratılıştan (fıtraten) Allah'ın zatında tek olduğunu bilir. Ancak bilgi yetersizliği ve negatif etkenler bu özelliği arka plana itebilmektedir.

II) Sıfatta Tevhit: Allah'ın zâtına nisbet edilen³⁴ sıfatlar olup, Allah'ın mahiyet ve keyfiyet açısından hiçbir sıfatının herhangi bir yaratılmışı benzememesi demektir. Sıfatta Tevhide "Tevhid-i İlmî" de denir.³⁵ Biz Allah'ın sıfatlarını bilemeyiz ancak O'nun bildirdiği vasıflarla onu tanıyabiliriz. Allah'ın bir kısım sıfatları sadece kendine mahsus olup başka hiçbir varlıkta yoktur. Bir kısım sıfatlar da görmek, işitmek bilmek gibi başta insanlar olmak üzere yaratılmışlar için kullanılır.³⁶ Allah'ın zâtını yaratılmışlara özgü yetersiz ve eksik sıfatlardan nefyetmek (selb), kemâl ifade eden sıfatları da onun zâtına nisbet etmek (sübût) gerekir. İslâm tarihinde âlimlerin bir kısmı tevhid ilkesini titizlikle korumak için

²⁸ Özler, "Tevhid" *DİA*, 2012, XXXXI, 18.

²⁹ Özler, "Tevhid", XXXXI, s. 18.

³⁰ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 45.

³¹ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 48.

³² Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Konya: Tekin Kitap Evi, 1997, s. 186.

³³ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 48.

³⁴ Özler, "Tevhid", XXXXI, s. 18.

³⁵ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 48.

³⁶ Kubat, *Kur'an'da Tevhid*, s. 170.

tenzihi sıfatlara, bazıları Allah'ı insanın anlayış alanına yaklaştırabilmek için sübûtî sıfatlara ağırlık vermiştir. Sübûtî sıfatlarda ise Allah ile yaratıklar arasında isim benzerliği olsa bile Kur'ân ve sünnette Allah'a nispet edilen bütün isim ve sıfatların içyüzü, aslı durumları ve mahiyetleri itibariyle sadece Allah'a ait olup başka hiçbir varlığın özelliği bunlara benzemez. Allah'ın dışındaki bütün varlıklar ölümlüdür. Allah dışındaki varlıklar sonlu olduğuna göre bir başlangıç noktası vardır. Bütün varlıklar ilk defa Allah tarafından var edilmiş ve sıfatları takdir edilmiştir. Allah'ın sıfatları ise kendi zatından olup bir başkası tarafından meydana getirilmemiştir. Allah'ın sıfatları ezelî ve ebedî olup sonradan meydana gelmemiş, yaratılanların sıfatları ise, sonradan meydana gelmiş ve bir zamana bağlıdır, yani hâdistir (sonradan meydana gelmedir).³⁷

Allah'ın sıfatları konusunda bilgimiz Allah'ın bildirdiği ile sınırlıdır. Bu sıfatların mahiyetini kavramamız mümkün değildir. Örneğin onun ilmini yarattığı varlıklarda ortaya koyduğu sanat ve inceliklerinden anlarız.³⁸ Allah'ın varlığına ve birliğine inanan bir kimse hiçbir varlığa Allah'a ait vasıflar veremez. Yaratılanlara kutsallık veremez. Allah'ın sıfatlarında “tevhid” dediğimizde Allah'ın sıfatlarının hiçbirisinin Allah'tan gayrı hiçbir varlıkta bulunan sıfatlara benzemediği anlaşılır.³⁹

1.1.2.2. Rubûbiyette Tevhid

“Rubûbiyet” terimi “Rabb” kelimesinden türemiş olup “Rabb”, “terbiye” anlamıyla beraber ıslah etmek, taahhüt etmek, efendisi olmak, kefil olmak, kemâle erdirmek, bakmak büyütme, sahip olmak, istediğini yapabilmek, yaptırabilmek gibi⁴⁰ anlamlara gelir.

“Tevhid-i Hâlikiyet” olarak da ifade edilen “Tevhid-i Rubûbiyet” Cenâb-ı Hakk'ın kâinata yönelik tasarruflarını ifade eder. Yaratmanın sadece Allah'a ait olduğunu bilerek onun dışındakilerin birer sebep olduğunu bilmek demektir.⁴¹ Allah Teâlâ her şeyin yaratıcısı, gözetleyeni ve idare edenidir.⁴² Kâinatı ilk kez Allah var eden, geliştiren, her an içindeki hâdiseleri devam ettirendir. O her an yaratmaya

³⁷ Bekir Topaloğlu, v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul:Çamlıca Yay.,2010, s. 84.

³⁸ Hatice Şenocak, *Fahredin Er-Râzinin Tefsir-i Kebir'inde Allah'ın Birliği (Tevhit)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, s. 14.

³⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay. , İstanbul 2010, s. 318.

⁴⁰ Râgıp el-İsfahâni, *el-Müfredât fi Garîbi'l Kur'ân*, s.336; Kubat, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 173.

⁴¹ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 49.

⁴² Zümer, 39/62.

devam etmektedir.⁴³ İslam âlimleri mecâzi anlamıyla bile olsa “yaratma” fiilinin Allah’tan başkası için kullanılmasını uygun görmemişlerdir.⁴⁴

Rubûbiyette tevhidi, “ibadette tevhid” veya “amelî tevhid” diye de isimlendirebilmektedir. Allah’ın Rubûbiyetine inanan bir kimse Allah’tan başkasına tapmamak ve sığınmamak kaydıyla kalbiyle Allah’ı sevip, bu sevgisini sadece O’nun rızası için⁴⁵ davranışlarıyla ortaya koyması gerekir. Çünkü boyun eğilip ibadet edilmeye yüceltilip ta’zîm edilmeye tek layık olan O’dur. Bu gerçeği kabul edip gönülden bağlanarak yaptığımız davranışlar tevhidin ibadet boyutunu oluşturur.⁴⁶ Kur’ân’da Rabb olarak sadece Allah’ın olduğu O’ndan başka tanrı bulunmadığı ve O’na kulluk edilmesi emrolunmaktadır.⁴⁷

Ulûhiyyet ve Rubûbiyette tevhid arasındaki ilişkiyi kısaca şöyle açıklanabilir. Ulûhiyyette tevhid aklî ve düşünsel bir fonksiyon olup, imanın teorik boyutunu; Rubûbiyette tevhid ise imanın amelî boyutunu oluşturur. İman bu ikisinin birleşmesinden meydana gelir. “Ulûhiyyette tevhid insanın fikir hürriyetini, Rubûbiyyette (ibâdet ve amel) tevhid ise duygu hürriyetini sağlar”.⁴⁸

Dinin özü samimiyet (ihlâs); sadece ve sadece Allah’ın rızasını gaye edinerek dini yaşamak⁴⁹ olduğu içindir ki tevhidî imana sahip olan bir kimse yaptığı amellerini Allah rızası için yapmalıdır. Rubûbiyyet tevhidinde en çok zarar veren şey kişinin Allah rızası için yapması gereken amellerini dünya menfaati sağlamak amacıyla gösteriş için yapmasıdır. Rubûbiyyette tevhide zarar veren diğer bir durum da bazı insanların beşer üstü niteliklemlerle yüceltilip onların Allah’ın rızasına aykırı istek ve taleplerinin Allah’ın emir ve yasaklarının önüne geçirilmesidir.⁵⁰

1.1.3. İslamda Tevhid İnancının Önemi

İslam inanç sistemi varlık anlayışı olarak Allah’ın varlığını merkeze alan bir özelliğe sahiptir. Allah’ın varlığı konusuyla ilgilenen yazar, ilahiyatçı, felsefeci ve düşünürler Allah’ın varlığının ispatına gerek olup olmadığı hususunda

⁴³ Rahmân, 55/29.

⁴⁴ Topaloğlu, v.dğr., *İslam’da İnanç Esasları*, s. 84.

⁴⁵ Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s. 45.

⁴⁶ Kubat, *Kur’ân’da Tevhid*, s. 171.

⁴⁷ En’âm, 6/102.

⁴⁸ Özler, “Tevhid”, XXXXI, s. 19.

⁴⁹ Topaloğlu, v.dğr., *İslam’da İnanç Esasları*, s. 84.

⁵⁰ Tevbe, 9/31.

tartışmışlardır.⁵¹ Bu tartışmacılardan İslam filozoflarının Allah'ın varlığı ve ispatı hususunda önemle durması⁵² kayda değerdir.

İnsan'nın ben idrakine ulaştığı andan itibaren aşkın, her şeyi kuşatan yüce kudrete teslim olmak, ona bağlanmak, ondan yardım istemek ihtiyacı duyması onda doğuştan itibaren aşkın (müteal) bir varlığa inanma duygusunun mevcut olduğunu gösterir. Ben idrakine ulaşan insan kendini ve etrafındaki varlıkları anlamlandırmaya çalışır. İnsanın düşünerek fikir yürütmesi neticesinde Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşması zaruri sonuç olarak gerçekleşir.⁵³ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de düşünen insanlar için kendilerinde ve etrafını kuşatan âlemde deliller olduğu bildirilmekte⁵⁴ bu delillerin kendilerine gösterileceğinden bahsedilmektedir.⁵⁵

Kur'ân'ı Kerim'de insanın yaratılışı “Allah'ın varlığına ve birliğine delil teşkil eder.”⁵⁶ İnsanın Cenâb-ı Allah'ın kudretinin ve ilminin eseri olarak var edilişi, Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde müstesna bir yere sahip olduğunu gösterir. Onun yetenek ve kabiliyetleri bu dünyada bulunan varlıklardan farklı ve üstündür. İnsan maddi varlığı yanında manevî özelliklerle donatılması; maddi varlığı ile manevî varlığının uyum içerisinde olması mucizevî bir durumdur. İnsanoğlu aklıyla Allah- insan, Allah-kâinat ilişkisini kavrayabilir. İnsanda bulunan varlığı soyutlayıp anlama ve onun hakkında bilgi sahibi olma yetisini ona ancak mükemmel olan Allah verebilir. Yine insan diğer yaratılanlardan farklı olarak düşüncelerini, hislerini, duygularını ifade etmektedir. Tüm bu özelliklerinin anlamlandırılması için insanın fitratının gereği Allah ile bir bağ kurmasının gerekliliği kaçınılmazdır. İnsan kendisine her türlü nimeti veren Allah'ın varlığına ve birliğine iman ettiğinde yaratana karşı vefalı davranmış olur. Fakat bir kısım insanlarda görüldüğü gibi, düşünmesini engelleyen, benliğini saran; kibir, haset, kin, nefret gibi negatif duyguların tesiriyle, O bir olan Allah yerine uydurulan sahte ilahlara

⁵¹ Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s. 50.

⁵² İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1967, s. 2-6.

⁵³ A.Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987, s. 51.

⁵⁴ Zâriyât, 51/20-22.

⁵⁵ Fussilet, 41/53.

⁵⁶ Nadim Macit, *Kur'ân'a Göre Şirk*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1991, s. 342; Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s. 53; Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s.61.

tapınabilmektedir. Kur'ân insanın kendi yaratılışı üzerinde düşünerek⁵⁷ yaratılıştan getirdiği, özünde tevhid olan aslî haline geri dönmesini istemektedir.⁵⁸ Kur'ân'da bu noktada bazı insanların başlarına gelen istenmedik felaketlerden sonra özlere geri döndükleri haber verilmektedir.⁵⁹

Kur'ân'da göklerin ve yerin birbiriyle ahenkli kusursuz yaratılışı, yer kürenin diğer gezegenlerle belirli bir uyum içerisinde varlığını devam ettirmesinden; onun içindeki dağların ve denizlerin bulunuşuna, yerde ve gökte bulunan her şeyin insanın emrine verilmesine dikkat çekilmektedir.⁶⁰ Yine Kur'ân'da insana rızık olarak verilen yiyecekler, ziynet eşyaları ve denizde giden gemilerin onun kontrolü altına verilmesinden söz edilmektedir.⁶¹ Kur'ân, içinde bulunduğumuz kâinata dikkat çekmek suretiyle güneş, ay, yıldız ve gezegenlerin düzenini, aralarındaki uyumu ve bağlı oldukları hassas ilke ve kanunlar üzerinde düşünerek Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşılmasını istemektedir.⁶²

Allah'ın varlığının ve birliğinin delillerinden birisi de peygamberlerin gönderilip tevhid davetinde bulunmalarıdır.⁶³ Peygamberlerin hak ve gerçek olduklarının ispatı, ilahî mesajlar ve bu mesajları destekleyen mucizelerle gönderilmiş olmalarıdır. Peygamberlerin göstermiş olduğu mucizelerin muarızları tarafından geçersiz kılınamayışı onların Allah tarafından desteklendiğinin bir göstergesidir. Peygamberlerin varlığını kabul edenler de Allah'ın varlığına inanıyor demektir. Peygamberler sözleri, fiilleri ve aynı zamanda yaşantılarıyla Allah'ın varlığına ve birliğine şahadette bulunurlar.⁶⁴ Bütün peygamberlerin getirdikleri, -tüm ilâhî mesajların da ortak manifestosu da- *Lâ ilâhe illallah "Allah'tan başka ilah yoktur"* ifadesi tevhid esasının temeli olup onlar tarafından insanlara tebliğ edilerek benimsetilmeye çalışılmıştır.⁶⁵

⁵⁷ Târik, 86/5; Câsiye, 45/5.

⁵⁸ Rûm, 30/30.

⁵⁹ Yûnus, 10/12.

⁶⁰ Kâf, 50/6;bkz. Tâhâ, 20/49-56; Lokman, 31/10-11; Fâtır, 35/9; Fâtır, 35/12; Câsiye, 45/5; Yâsîn, 36/71-73; Mülk, 67/19.

⁶¹ Yâsîn, 36/41; Fâtır, 35/12; İbrahim, 14/32; Nahl, 16/14; Bakara, 2/164.

⁶² Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş* s. 53; Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s. 61.

⁶³ Enbiyâ, 21/23.

⁶⁴ Nisâ, 174.

⁶⁵ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2011, s. 139.

Kur'ân, insanları tevhide davet etmektedir.⁶⁶ Bu davete icabet insanları şirk ve küfrün karanlığından kurtarıp tevhidin aydınlığına çıkaracaktır.⁶⁷ Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın zâtından söz eden pek çok ayette O'nun sıfatlarına vurgu yapılmış, tevhidin önemine dikkat çekilmiştir. "...De ki: "Hakikat ancak şu: O tek ilahtır ve ben de eş koştuklarınızdan uzağım."⁶⁸

Kur'ân'da Rabbimiz tarafından ortaya konulan bu delillerle insanın aklına hitap edilerek, iradesini tevhid doğrultusunda kullanması için yönlendirilmektedir.⁶⁹ Kur'ân'ın insanın kendisine ve etrafındaki varlıklara dikkat çekerek Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etmeye çalışmasının esas gayesi O'na iman etmeyi sağlamaktır. İşte İslam âlimlerinin Kur'ân'dan hareketle gerek aklî gerek naklî delillerden faydalanarak Allah'ın varlığını ve birliğini (tevhid) savunmalarıyla, inananların imanlarını güçlendirip, muarızların da ortaya attığı şüphelerini de izale etmektedirler.⁷⁰

Tevhid ifadesi olan "Lâ ilâhe illallâh" sadece "Allah birdir. Allah'tan başka ilah yoktur." demek değildir. Nitekim bedevilerin gönülden iman etmemeleri, teslimiyetlerini dil ile yapmaları eleştirilir.⁷¹ Tevhid, içinde bir davranış biçimi, dünya görüşü olan; Allah'ı merkeze alarak varlık felsefesini, bilgi felsefesini ve evren görüşünü ona göre oluşturan bir harekettir.⁷² İslam'ın bütün ilke ve esaslarının kendisine dayandığı tevhid,⁷³ insanın hem iç dünyasını hem de dış dünyasını şekillendirdiği gibi dinin diğer cüzlerine de etki ederek İslam kültür ve medeniyetine rengini verir.

"Lâilâhe illallâh" ifadesinin ilk kısmı "Lâ ilâhe" nefy (red, inkâr) diğer kısmı olan "illallah" sözü ise temizlenen kalbe konan ispatlama sözüdür. "Lâ ilâhe" başındaki "lâ" olumsuz "illallâh'ın" ispatına güç kazandırır. Güçlü bir evet için, güçlü bir hayır şarttır. Doğruya yönelmek için önce yanlıştan dönmek gerekir. "Lâ

⁶⁶ Macit, *Kur'ân'a Göre Şirk*, s. 326.

⁶⁷ İbrahim, 14/52.

⁶⁸ En'âm, 6/19.

⁶⁹ Bekir Topaloğlu, *İsbât-ı Vâcib*, Ankara: DİB, Yay., 2012, s. 26.

⁷⁰ İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, s. 2-5.

⁷¹ Hucurât, 49/14.

⁷² Muhittin Bozkurt, *Bir Tevhit Hareketi Olarak İslam*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014, s. 9.

⁷³ İsmail L. Çakan ve Mehmet Solmaz, *Kur'ân'ı-Kerime Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 312-314.

ilâhe” demekle bütün sahte tanrılar reddedilmekte “illallah” demekle de sadece Allah’ın varlığı ve birliği kabul edilmiş olunmaktadır.

Kelime-i tevhitteki “lâ” ifadesini söyleyen bir kişi kritik (eleştirel) düşünmeye başlamış demektir. Kişi “lâ” (hayır) demekle “itirazım var, söyleyecek sözüm var.” demiş olmaktadır. Kişinin düşünmeye başlaması, akıl yürütmesi, analiz ve değerlendirme yapıp kendine ait bir fikri “lâ” olarak dile getirmekle olur. “Lâ” aslında bütün sahte ilahlara karşı eylem ve mücadele edileceğinin de ifadesidir. “Lâ” insanlar üzerindeki zulme ve baskıya karşı çıkmaktır. Çünkü sahte kutsallar insanların fitratına uymayan görüş ve ilkeler dikte edip insanların özgürlüklerini ellerinden almaktadırlar. “Lâ” toplumsal sınıflandırmaları da reddetmektir. Herkesin insan olma temelinde eşitliğini savunmaktır. İnsan kendi görüş ve düşünceleriyle insandır. “Lâ”, “ben insan olma saygınlığımı ortaya koyuyorum, diğer insanların insanlık onuru için de, mücadele edeceğim” demektir. Nihayet insan kendi benliği ve diğer varlıklar üzerinde düşünmesi neticesinde, akli ve hür iradesiyle Allah’a teslimiyetini, ahdini “şahadet” olarak ifade eder.

Tevhid, insanın yaratılışında mevcut olan asli bir özelihtir.⁷⁴ İnsan tevhidi kabul etmekle hem yaratılışına uygun davranmış hem de kendi kuvvet birliğini sağlamış olur. Bu birlik akıl, irade, bilinç ve vicdan birlikteliğidir. Tevhidi kabul eden insan vicdanın hürriyetini de sağlamaktadır.⁷⁵ “Lâ ilâhe illallah” diyen insan sadece Allah’a güvenip ölüm korkusu gibi bütün korkularını da yenmiş olur, kendisini güven içinde hisseder. “Lâ ilâhe illallah” diyen bir insan sadece Allah’ı yücelteceğini, O’ndan hariç hiçbir yaratılana kullukta bulunmayacağını beyan etmektedir. Yaratılmışlara kullukta bulunmak insanın kendisini nesneleştirip değerini düşürdüğü için tevhid insanın kendi değerini korumasını da sağlar.

İnsan hatırına gelen her ne olursa olsun Allah ondan başka bir şeydir⁷⁶ demektir. Yaratılmışları beşer üstü güçlerle vasıflandırmak İslam akidesi ile bağdaştırmak mümkün olmayıp⁷⁷ Cenab-ı Hakkı her türlü noksanlıktan yüce tutmak, üstün sıfatlarla muttasıf olduğunu kabul etmek tevhidî imanın gereğidir.

⁷⁴ Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 156.

⁷⁵ Özler, “*Tevhid*”, XXXXI, 19.

⁷⁶ Topaloğlu ve Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 318.

⁷⁷ Zümer, 39/62.

Kur'ân'da tevhidin hâkim olacağını haber verilmektedir.⁷⁸ Müminlerin tevhidin yeryüzünde yayılması, insanlığa huzur ve refah getirmesi için gerekli çalışmaları yapıp diğer millet ve toplumlar için de tevhidin örnek şahitleri⁷⁹ olmak gibi bir misyonları vardır. Günde beş vakit ezanın okunması ulûhiyette; beş vakit namazın kılınışı, namazda Fatiha'nın okunması ise ubudiyette tevhidin sürekli yenilenmesi ve korunmasıdır.

İnsanın kendisinde ve etrafında tevhid inancı hususunda açık deliller varken başka delil aramaya gerek yoktur. Fakat Yüce yaratıcının birden çok olduğu iddiasında bulunanların delil göstermeye ihtiyaçları vardır.⁸⁰ Her ne kadar Allah tarafından insana idrâk etme yeteneği verilmiş olup⁸¹ her insan yaratılıştan onu tanıyor olsa bile⁸² fitratına aykırı olarak işlemiş olduğu günahları kendisinde ve çevresinde bulunan delilleri idrâk etmesini perdeleyebilir. Kur'ân insanı tevhide ulaştıran bir hidayet rehberi⁸³ olduğu içindir ki, Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etmeye çalışmaktan daha çok Allah hakkında yanlış bilgi sahibi olanların bilgilerini düzeltmeye çalışır.

⁷⁸ Tevbe, 9/33.

⁷⁹ Bakara, 2/143.

⁸⁰ Said Havva, *İslam İnancında Allah'a İnanmak*, trc. Faruk Yılmaz, İstanbul: Gençlik Kitap Evi, 1986, s.140.

⁸¹ En'âm, 6/104.

⁸² Rûm, 30/30.

⁸³ Bakara, 2/2.

1.2. TEVHİD'İN KARŞITI ŞİRK

İslam inancının temel esasını oluşturan tevhidin karşısında şirk yer almaktadır. Allah her insanı doğuştan yaratılış özelliğine uygun olarak bir olan kendisine inanma ve kulluk etme temayülü içinde yaratmasına rağmen insan çeşitli nedenlerden dolayı şirke düşebilmektedir. İnsanın hem dünyevi hem uhrevi saâdeti için şirkin tehdit ve tehlikesinden korunmak için önce onu tanıması gerekir. Bu başlık altında şirk kavramının içeriği, şirkin sebepleri ve şirkin Allah tarafından reddedilmesi ele alınacaktır.

1.2.1. Şirk Kavramı

“Şirk” kelimesi Arapça lügatte “ş-r-k” fiilinin mastarı olup “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” anlamında “işrâk”; if’âl babından isim formunda⁸⁴ bir kelimedir. Şirk koşana “müşrik”, şirk koşulana “şerîk” denir.⁸⁵ Şirket; iki veya daha fazla maddi veya mânevî şeylerin birbirine katılarak iki veya daha fazla kişi tarafından paylaşılmasıdır.⁸⁶ “Şerîk” kelimesinin çoğulu “Şürekâ”dır. Kelimenin if’âl babından “eşrake billah” şeklinde kullanımı ise, “Allah’a ortak koşmak” manasına gelir.⁸⁷ Şirk kelimesi “Onu işime ortak kıl!”⁸⁸ sözünde olduğu gibi lügat anlamıyla Kur’ân’ı Kerim’de kullanılmıştır. Şirk, tek Tanrı’ya inanmanın karşıtı olan çok tanrıcılık anlamında “politeizm” olarak kullanılmaktadır.⁸⁹ Şirk, “Allah’ı yetersiz görme”⁹⁰ hadsizliğine düşüp ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyette onun ortağı⁹¹, dengi ve benzeri olduğunu kabul edip⁹² yaratılanları O’na “ortak tanımaktır.”⁹³

Kur’ân’da “tuğyân” ve “tâğût” kelimeleri şirkle ilgilidir. “Tuğyân” insanın belli nimetleri elde edince gurur ve kibirle Allah’a ortak koşmaya kadar varan hevâ ve hevesinin peşinden giderek isyan içinde olma halidir. Bu hâl üzere olan Firavun

⁸⁴ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 298.

⁸⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *DİA*, 2010, XXXIX, 193.

⁸⁶ Râgıp-el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 451-452.

⁸⁷ Önal, *Kur’ân’ı Kerime Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 6.

⁸⁸ Tâhâ, 20/32.

⁸⁹ Sinanoğlu, “Şirk”, XXXIX, s. 193.

⁹⁰ Bayraktar Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, İstanbul: Düşün Yay., 2015, s. 21.

⁹¹ Sinanoğlu, “Şirk”, XXXIX, 193.

⁹² Çelebi-Topaloğlu, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s.294; Sinanoğlu, “Şirk”, XXXIX, s.193.

⁹³ İzzet Derveze, *Si’retü’r-Rasûl(Kur’ân’a Göre Hz Peygamberin Hayatı)* (Çev. Mehmet Yolcu), İstanbul: Düşün Yay., 2015, s. 326.

ve Nemrut örneğinde olduğu gibi azgınlaşan ve başkaları üzerinde ilahlık iddiasında bulunanlara Kur'ân "tağût" demektedir.⁹⁴

Kur'ân'da Allah'a ortak koşma muhtevası taşıyan kelimelerden mahiyette ortak olma" anlamında misl, nazîr, şebih ve küfv (küfüv) kelimeleri de kullanılmıştır. Yine aynı türe dâhil olup, Allah'ın "misli olmakla birlikte rakibi durumunda bulunma anlamında" "zıd" ve "nid" kelimeleri kullanılmıştır.⁹⁵ Ayrıca "Şürekâ",⁹⁶ "Endâd",⁹⁷ "Aliha"⁹⁸ "Erbab"(Rabb'ler)⁹⁹, "Şefaâtçiler"¹⁰⁰, "Şahitler"¹⁰¹ "Evliya"¹⁰² kavramları da "şirk koşmak" anlamı içeren kavramlar olarak Kur'ân'da yer almaktadır.

Dost, anlaşma yapan kişi anlamında "veli" kelimesinin çoğulu olan "evliya" kavramı ve "şehit" kelimesinin çoğulu olan "Şüheda" (Şahitler) kavramları, şirkle ilgili olarak müşriklerin kendileriyle beraber hazır olan, istediklerinin yerine gelmesi için destek olan ya da Allah katında dualarına icabet edilmesi için yardımcı olan varlıkları ifade eder. Şirk kelimesiyle "Şefâât" kelimesi de saygı ve mertebe olarak üstün olan birinin aşağı olan biri hakkında aracılık ederek onun yararına başkasından bir şey istemesidir. "Onlara şefaâtçilerin şefaâtleri fayda vermez."¹⁰³ ayetinden de anlaşıldığı gibi müşrikler doğrudan Allah'a ibadet, kulluk ve niyazda buldukları takdirde Allah'a ulaşamayacaklarını düşünüyorlardı. Araya bir takım vasıtalar koyup bu vasıtalara da kulluk etmek onlarda bir inanç ve yaşam şekline dönüşmüştür. Müşrikler taptıkları şeylere "şürekâ" derken onların Allah'ın mülkünde ortak olduklarını, olumlu ya da olumsuz etkilerinin olduklarına inanıyorlardı. Sahip olan, emri dinlenen, yoktan var eden, yoktan var edip terbiye eden¹⁰⁴ anlamlarında "Rabb kelimesinin çoğulu"¹⁰⁵ "Erbâb" Allah karşısında şirk koşulan sahte tanrılar anlamındadır. "Endad"¹⁰⁶ kavramı da denk/benzer anlamına geldiği gibi

⁹⁴ Fikret Karaman, v.dğr., *Dînî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: DİB Yay., 2009, s. 578.

⁹⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 294.

⁹⁶ Kehf, 18/52.

⁹⁷ İbrahim, 14/30.

⁹⁸ İsrâ, 17/42.

⁹⁹ Yûsuf, 12/39.

¹⁰⁰ Yûnus, 10/18.

¹⁰¹ Bakara, 2/23.

¹⁰² Zümer, 39/3.

¹⁰³ Müddesir, 74/48.

¹⁰⁴ Karaman Fikret v.dğr., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 473.

¹⁰⁵ Yûsuf, 12/39.

¹⁰⁶ İbrahim, 14/30.

muhالیf/karşıt anlamı da taşımaktadır. “Şürekâ”, Erbâb”, “Endâd”, Aliha” ifadeleri bir grup olarak değerlendirilip rubûbiyette Allah’a ortak olma, ona benzeme anlamı içermektedirler.

Şirkle ilgili olan diğere bir kavram da “küfr” kavramıdır. Kur’ân’da “*Siz beni Allah’ı inkâr etmeye, bilmediğim bir şeyi O’na ortak koşmaya çağırıyorsunuz...*”¹⁰⁷ ayetinde olduğu üzere şirkin dışında bir de küfürden bahsedilmektedir. “Küfr” kavramı, Hz peygamberin Allah’tan bize getirdiğı esasların hepsini veya bir kaçını inkâr etmek demektir.¹⁰⁸ Vahye tabi olmamak veya Allah’ın mutlak birliğini tanımamak noktasında “küfr” ile “şirkin” aynı anlamda kullanıldığı görölmektedir. Kâfir, iman etmeyenler için en genel bir adlandırma olup hem müşrikleri hem de kitap ehlini kapsamaktadır. Ancak çoğunlukla Kur’ân’da şirk, tevhidin tam aksi olarak kullanılmaktadır. “Küfr” ve “şirk” işlenen amellerin geçersiz olması bakımından da aynıdır. “Küfr” kelimesi şirkten daha geniş anlamlı olup, şirki de kapsamaktadır. Buna göre her müşrik kâfirdir, fakat her kâfir müşrik değildir. Bu yargıya Allah’ın varlığı ve birliğine iman nokta-i nazarından hareketle varılabilir. Ulûhiyyet açısından bakılırsa Kur’ân’da “şirk” ve “küfr” kavramları hem aynı hem de ayrı anlamda kullanıldığı görölmektedir. Ayrı anlamda kullanıldıkları zaman, bütün şirk ehlinin her birisinin “küfr” çerçevesi içinde ayrı birer grup olarak değerlendirilir.¹⁰⁹

Şirk kavramı ve bundan türeyen kavramların Kur’ân’da birçok surede geçmesinden hareketle Kur’ân’ın iniş sürecinde Hz Peygamberin çevresinde ve asrında da egemen olan inanç biçimi olduğunu anlıyoruz. Kur’ân’ da “şirk” ile ilgili ayetler, Mekki surelerde kâfir Arapları kapsayacak şekilde durumlarını eleştirme, tartışma, onları uyarıp korkutarak inkâr ve şirkten vazgeçirmeye yöneliktirler. Medeni surelerde ise sertlik katılık ve onlardan uzaklaşmaya yönelik bir tutum izlenmiştir.¹¹⁰

“Şirk” kavramı belli başlı bir inanç biçimini içermez. “Şirk” kavramı genel bir ifade olup tevhid inancına tezat oluşturan bütün inanç biçimlerini kapsadığı

¹⁰⁷ Mü’min, 40/42.

¹⁰⁸ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s. 40.

¹⁰⁹ Macit, *Kur’ân’a Göre Şirk*, s.20-23.

¹¹⁰ Derveze, *Si’retü’r-Rasûl (Kur’ân’a Göre Hz Peygamberin Hayatı)*, s. 326.

görülmektedir. Şirk koşulan varlıkların Allah'a müsâvi (eşit),¹¹¹ şefaatchiler¹¹² ya da sadece hüküm sahibi¹¹³ olduklarına inanılması; Allah'a ait vasıfların O'nun ortakları olarak düşünülen varlıklara verilmesi şirk kavramı içerisinde değerlendirilir. Şirk koşulan varlıklar duymayan işitmeyen, varlıklar bile olsa¹¹⁴ onlara ibadet, yöneliş ve dua ediliyorsa şirk olarak nitelendirilir. İnanma, tapınma ve mutlak hüküm yetkileri kabul edilmeksizin ancak Allah'a verilmesi gereken "sevgi" Allah'tan başka varlıklara gösteriliyorsa¹¹⁵ da bu şirkdir.

1.2.2. Şirkin Çeşitleri

Şirki ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubudiyyette (şirk-hafîyy) olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Ulûhiyyette şirk zât-ı ilâhiyenin birden fazla olduğunu kabul edip kâinatı yöneten yüce varlığın benzerinin, denginin, rakibinin veya yardımcısının bulunduğunu kabul etmektir. Bu en büyük şirkdir.¹¹⁶ Allah'ın ulûhiyyetini tanımakla beraber, onun sıfat ve fiillerinde başka bir ortağı olduğunu kabul etmek ise rubûbiyyette şirkdir.¹¹⁷ Şirk-i Hafîyy (gizli şirk) ise yapılan ibadetlerde Allah'tan başkasının rızası gözetilmesidir. Bu durumda Allah'a ait sıfat ve fiillerin başka varlıklarda da bulunulduğuna inanılmış olunmaktadır.¹¹⁸ Bu şekilde genel bir sınıflandırma yapılabilirken İzmirli İsmail Hakkı şirk-i beş¹¹⁹ kısıma ayırarak incelemiştir. Son dönem yapılan çalışmalarda ise şirk-i altı¹²⁰ kısıma ayırarak izah edenler vardır. Yapılan tarifleri dikkate alarak şirkin kısımlarını aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür.

1.2.2.1. Şirk-i İstiklâlî

Şirk-i istiklâlî, şirk çeşitlerinin en açık olanı olup, Allah'tan başka bağımsız bir ilah olduğunu kabul etmek, demektir. Bunu taş, toprak, insan, güneş, ay gibi yeryüzünde bulunan varlıklara tapma şeklinde görmek mümkündür. Hayır ve şer ilahı olarak iki ilah kabul eden Seneviyye ve Mecûsiler bu çeşit bir şirk irtikap

¹¹¹ En'âm, 6/150; Şuarâ, 26/98.

¹¹² Zümer, 39,3; Yûnus, 10/18.

¹¹³ Tevbe, 9/31; Nisâ, 4/117-119; İbrahim, 14/22.

¹¹⁴ Derveze, *Si' retü'r-Rasûl (Kur'an'a Göre Hz Peygamberin Hayatı)*, s. 330.

¹¹⁵ Bakara, 2/165.

¹¹⁶ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 452.

¹¹⁷ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 452.

¹¹⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 294.

¹¹⁹ İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, s. 266-267.

¹²⁰ Gölcük -Toprak, *Kelâm*, s.133-134; Kubat, *Kur'an'da Tevhid*, s. 358.

etmektedirler. Felsefede âlemi iyilik ve kötülük veya hayır ve şer olmak üzere iki ayrı gücün idare etmesi düalizm olarak tanımlanır. Düalistler (Seneviyye) ve mecûsîler, yaratıcının iki olduğunu kabul ederler. Buna göre iki ilahtan birisi iyiliğin diğeri ise kötülüğün var edicisidir.¹²¹ “Zulmet” ile “Nur” veya “Yezdan” ile “Ehrimen” gibi tanrılar varlığı yaratır ve düzene sokarlar. Şirk-i istiklalinin tanımı içerisinde ele alınan Senevîye ve Mecusilik inancında daima iyilik ve kötülüğün yaratıcısı olarak bir ikilik ve bu ikiliğin mücadelesi vardır.¹²² Âlem “nur” ve “zulmet” olarak ifade edilen ikilemin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Fakat kâinattaki mevcut intizam ve düzen ikiliği reddetmektedir. Âlemde bir iyilik bir de kötülük tanrısı olması aklen de mümkün değildir. Şer varlığın yaratılmasında değil de insanın bakışında ve insanın iradesini, eşyayı kullanımından doğan yanlışlıklarında meydana gelmektedir. İyilik ve kötülük mücerred yaratmada değil; yaratılan şeylerin vasıflarındadır. Bazen istenmeyen; şer olarak telakki edilen herhangi bir durumun meydana gelmesi birçok hayırlara vesile olabilmektedir.¹²³

1.2.2.2. Şirk-i Teb’îz:

Allah inancı var olmakla beraber, O’nun yanında başka şerikler yani ortaklar kabul etmek demektir. Buna Hıristiyanlıktaki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesinden oluşan teslis akidesini örnek olarak verebiliriz.¹²⁴ Kur’ân Allah’a İsa diyenleri inkârcılıkla nitelemiş, bu tür iddiada bulunanların iddialarının geçersizliğini ortaya koymuştur.¹²⁵

1.2.2.3. Şirk-i Takrîb:

Âlemin yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmekle birlikte, O’na yakınlaşmak için onun katında şefaathçiler olarak putlara, hiçbir fayda ve zarar vermeyecek cansız, insan eliyle yapılmış, eşya ve heykellere tapınmaktır.¹²⁶ Veseni, paganizm veya putperestlik olarak da isimlendirilen bu şirk türü Kur’ân’da şirk

¹²¹ Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t Tevhid*, trc.

Bekir Topaloğlu, İstanbul: Damla Yay., 1991, s. 229; Macit, *Kur’ân’a Göre Şirk*, s. 40.

¹²² Sâbûnî, Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûliddîn*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB. Yay., 2005, s. 64.

¹²³ Bakara, 2/216.

¹²⁴ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûliddîn*, Çev. Bekir Topaloğlu, s. 64.

¹²⁵ Mâide, 5/17.

¹²⁶ İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, s. 266; Sinanoğlu, “Şirk”, XXXIX, s. 197.

çeşitlerinin en seviyesiz olanı olarak kabul edilir.¹²⁷ Putperest ilk dönem Arapların şirki buna örnektir. Onlar “*Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz.*”¹²⁸ diyorlardı.

1.2.2.4. Şirk-i Taklîd

Başka bir insanı, toplumu veya herhangi bir şeyi düşüncesizce izleyerek düşülen şirk olup atalardan miras olarak alınan bâtil dine uymaktır. Kendi akıl ve hür iradeleriyle değil de atalarından gelenek olarak gelen ve bâtil olmasına rağmen kabul edilen inanç, düşünce ve yaşama biçimi olan şirkdir.¹²⁹ Kur’ân’ı Kerim’de buna şöyle işaret edilmektedir. “*Allah’ın indirdiğine uyun denildiğinde atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.*”¹³⁰ derler. İnsanlar genel olarak içinde yaşadıkları toplumun etkisinde kalarak düşünmeden sorgulamadan atalardan gelen din ve kültür mirasını olduğu gibi kabul etmelerinden dolayı böyle bir şirkin içine düşerler. Şirk-i taklid Allah’tan başkasını Rabb edinerek Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı olan fiil ve eylemleri işlemekle de ve yasakları yerine getirmekle de oluşur.¹³¹ Kur’ân Hıristiyan ve Yahudilerin Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı hüküm veren Hahamlara ve Ruhbanlara uymalarını örnek olarak gösterir.¹³²

1.2.2.5. Şirk-i Esbâb

Kâinatın yaratılmasında tek müessir güç Allah’tır. Âlemde her türlü şeyin Allah’ın yaratmasıyla değil de eşyanın kendi kendisini yaratmasıyla olduğuna inananların şirkidir.¹³³ Bu tür şirk içinde olanlar eşyanın tabiatının hakikî müessir güç olduğuna inanırlar. Tabiatçılar ve onlara tâbî olanlar bu tür bir şirk türü içine girer.¹³⁴

1.2.2.6. Şirk-Hafi (Gizli Şirk)

İslam dininde ibadetlerin Allah rızası için yapılması esastır. Gizli şirk kişinin Müslüman olduğu halde amellerinde ve ibadetlerinde insanlara gösteriş ve riyakârlık

¹²⁷ Kubat, *Kur’ân’da Tevhid*, s. 362.

¹²⁸ Zümer, 39/3.

¹²⁹ Sinanoğlu, “Şirk”, XXXIX, s. 197; Şeyda Önal, *Kur’ân-ı Kerime Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Basılmamış Yüksek lisans tezi, Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009, s. 8.

¹³⁰ Mâide, 5/104.

¹³¹ Kubat, *Kur’ân’da Tevhid*, s. 363.

¹³² Âl’i-İmrân, 3/64.

¹³³ Kılavuz. *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s. 44.

¹³⁴ İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, s. 266.

yapmasıdır. Ahiret ameliyle dünya menfaati gözetmektir.¹³⁵ Kişinin yaptığı ibadetlerin karşılığında Allah'tan beklemesi gereken karşılığı dünyevi maksatlar gözeterek başka varlıklardan beklemesidir. Gizli şirk, söz, beden ve mal yoluyla yapılan ibadetlerin hepsinde tezahür eder. Müslüman insan, özü ve sözü bir olan insandır. Bu tür şirk, arzu ve isteklerin peşine takılmaktır. Kur'ân'da Allah'ın rızasını kazanmak yerine kendi hevâ ve heveslerine uyanlar “*Kendi arzularını ilah edineni gördün mü?*”¹³⁶ İlahî hitabıyla arzularını ilahlaştırdıkları için kınanmışlardır. Riya ve gösteriş, yapılan ibadetleri geçersiz kılmaktadır. Kur'ân'da Allah (c.c) müminlerden, Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş için malını harcayanlar gibi sadaka verip sadakalarını boşa çıkarmamaları istenmektedir.¹³⁷ Bu tür gizli şirkin tedavisi ancak ihlâs ile samimi kullukla sağlanır. Gizli şirkten korunmak için ibadetlerde düşüncenin, kalbin ve amellerin her türlü kötülüklerinden arındırılıp sadece ve sadece Allah'ın rızasının gözetilmesi gerekir.

1.2.3. Şirkin Sebepleri

Şirke düşmenin, itikadî, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik birçok nedeni olmakla birlikte en büyük nedeni Allah'ı şanına yaraşır biçimde yeterince tanımamaktan kaynaklanmaktadır.¹³⁸ İnsanlar akletmeyip, bilgisizce zan ve tahminlerine uyararak, Allah hakkında şirk içeren önyargıda bulunmaktadırlar.¹³⁹ Şirke düşmenin ve şirkten vazgeçmemenin bir nedeni de müşrik ataları taklittir. Şirk içerisinde olan geçmiş atalarının yoluna uyan yeni nesiller, onların bütün gelenek ve göreneklerini taklit ettikleri gibi şirk inançlarını da taklit etmişlerdir. Sosyal, siyasal ve ekonomik gücü elinde bulunduran müşrik elit kesim, şirki baskı ve zor kullanmak suretiyle zulüm¹⁴⁰ yaparak alt kesimlere benimsetmeye çalışmışlardır. Lüks ve refaha dayalı yaşam, makam-mevki elde etmek¹⁴¹ gibi daha birçok nedenlerden dolayı insanlardan bazıları şeytanın yoluna uyararak tabiattaki güneş, ay, insan, melek ve cin gibi görünür-görünmez varlıkları ilahlaştırmışlar; ilahlaştırdıkları bu

¹³⁵ Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s. 363.

¹³⁶ Furkân, 25/43.

¹³⁷ Bakara, 2/264.

¹³⁸ Sinanoğlu, “Şirk”, XXXVIII, s. 197-198.

¹³⁹ Sinanoğlu, “Şirk”, XXXVIII, s. 197-198.

¹⁴⁰ Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s.304.

¹⁴¹ Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s.304.

varlıkların putlarını ve suretlerini yapıp onlara tapınmışlardır.¹⁴² Tevhidî benimsemeyip hevâ ve heveslerine göre yaratılanları ilahlaştırarak tevhid çizgisinden uzaklaşanlar aslında şeytanın yoluna uymaktadırlar.

1.2.3.1. Şeytana Tabi Olma

Hz Âdem, Allah tarafından yaratılıp meleklerle Âdem'e secde etmeleri emir buyrulduğu vakit şeytan kibrinden dolayı secde etmeyerek kâfir olmuş ve sonra da Hz Âdem ve Havva'yı kandırmasından ötürü cennetten kovulmuştur. Şeytanın put olarak gösterilmesi bizzat ona tapıldığından dolayı değil, şeytana uyularak putlara tapınması nedeniyledir.¹⁴³ Varlıkları ilahlaştırıp Allah'a şirk koşanlar gerçekte şeytanın yoluna uymuşlardır. Sebe halkının tabiatında bir varlık olan Güneş'e tapıp secde etmesi şeytanın yoluna uymaya örnektir.¹⁴⁴

Kur'an'da şeytanın insanın düşmanı olduğu bildirilmektedir.¹⁴⁵ Peygamberlere de insan ve cin şeytanları düşman kılınmıştır.¹⁴⁶ Şeytanlar dostlarına inananlarla mücadele edip şirke düşmeleri için telkinde bulunurlar.¹⁴⁷ Şeytanın insanlar üzerindeki etkisi iradelerine etki etmekle olmaktadır. İnsan iradesi üzerindeki etkisine ise vesvese ve ayartma yoluyla ulaşabilmektedir. Onlara işlediği günahları cazip göstererek, kendi istek ve arzularına uymada ahlaken bir mahsur olmadığını telkin etmektedir.¹⁴⁸

İnsan, şeytanın telkinlerine uyup onu dost zannedebilir. Eğer bir kimse Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinerek kendisinin günahlarını bağışlatacağını düşünür;¹⁴⁹ ondan herhangi bir istekte bulunursa şirke düşmüş olur.¹⁵⁰

1.2.3.2. Meleklerle Tapma

Kur'an'da meleklerle inanmanın temel iman esaslarından olduğunu gösteren

¹⁴² Sinanoğlu, "Şirk", XXXVIII, s.198; İsmail Yılmaz, *Kur'an-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 4-6.

¹⁴³ Nisâ, 4/116-119; Macit, *Ku'an'a Göre Şirk*, s. 22.

¹⁴⁴ Neml, 27/22-27.

¹⁴⁵ Yaşîn, 36/60.

¹⁴⁶ En'âm, 6/112.

¹⁴⁷ En'âm, 6/121

¹⁴⁸ Nisâ, 4/117-121.

¹⁴⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 294.

¹⁵⁰ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, s.97-98.

pek çok ayet vardır.¹⁵¹ Cahiliyye döneminde müşrik Araplar, melekler ve cinlere ibadet ederlerdi. Müşrik Araplardan Kinane, Huzaa, Cüheyne kabileleri tevhide aykırı olarak melekleri Allah'ın kızları olarak telakki ederlerdi. Hatta Huzaa kabilesinin bir kısmı Meleklerin Allah ile cinler arasında bir yakınlıktan meydana geldiğine inanırlardı.¹⁵² Müşriklerin, melekleri Allah'ın kızları olarak görmelerine rağmen sevmedikleri kız çocuklarını da Allah'a isnat etmeleri, içine düştükleri çelişkiyi göstermektedir. Nitekim bu gerçeklik ayetlerde şöyle ifade edilmektedir. *“Böyle iken: "Rahman çocuk edindi." dediler. O bundan münezzehdir. Hayır, onları Allah'ın kızları dedikleri melekler, ikrama mazhar kullarıdır.”*¹⁵³ *“Âhirete imanı olmayanlar, meleklerle (Allah'ın kızlarıdır diyerek) dişi adı takıp dururlar”.*¹⁵⁴

Müşrikler, Allah'ın âlemin tedbiri için melekleri görevlendirdiğine inanırlardı. Âlemi düzenleyen melekler olduğuna inandıkları için melekleri temsil eden putlar edindiler. Onlara göre Allah'ın bir parçası olan melekler, putlarda şekil olarak tezahür ediyordu.¹⁵⁵ Kur'ân'dan hareketle müşrik Cahiliye Arap toplumunun melekler hakkında şu veya bu şekilde bilgi sahibi olduklarını söylemek mümkündür. Onların melekler hakkında bilgi sahibi olmaları Hz İbrahim ve İsmail döneminden kalma tevhid inancının tahrif edilmiş şeklinin yansıması olarak tezahür ettiği düşünülebilir.

1.2.3.3. Cinlere Tapma

Cinler Melekler gibi Allah'ın yarattığı¹⁵⁶ gaybî varlıklardandır. İslam öncesi cahiliye Arapları ruhlar âlemini oluşturan iyi ve kötü varlıkların olduğuna inanırlardı. Ruhlar âleminin iyi ve faydalı olanlarını melekler ve cinlerin bir kısmı, kötü ve zararlı olanlarını da şeytanlar ve cinlerin diğer kısmı oluşturuyordu. Cahiliye dönemi müşrik Araplar cinleri yeryüzünde oturan ilahlar olarak kabul ederler, meydana gelen birçok olayın cinler tarafından meydana getirildiğine inanırlardı. Onlar coğrafi şartlar gereği uçsuz bucaksız çöllerde, ıssız dağlarda, yolculuk yapmak durumunda kalıyorlardı. Yaptıkları yolculuklarda suyun sıcakta

¹⁵¹ Bakara, 2/285;2/117.

¹⁵² Macit, *Kur'ân'a Göre Şirk*, s. 20.

¹⁵³ Enbiyâ, 21/26.

¹⁵⁴ Necm, 53/27.

¹⁵⁵ Macit, *Kur'ân'a Göre Şirk*, s. 20.

¹⁵⁶ Rahmân, 55/15.

buharlaşması, güneş ışığının havada kırılışı gibi birçok garip durumla karşı karşıya kalırlardı. İçinde buldukları ortamın da etkisiyle cinlerin seslerini işittiklerini, onların garip şekillerini gördüklerini zannederlerdi. Onlara göre cinler insanoğulları gibi özel bir çeşit olup, yeryüzüne yayılarak, iyi ve kötü şeyleri yapmaya güçleri yeten varlıklardır.¹⁵⁷

Müşriklerin cinlerle ilgili telakkilerine göre, onların hoşnutluğunu elde etmek için onlara tazim ve kullukta bulunmak gerekirdi. Onlara göre her cinin, belirli bir mekânı, her kabilenin de kendisine ait bir cini vardı. Belirli bir topluluk onlara kurban keser, onları kendilerine akraba sayarlardı. Cinlere inanmaları ve tapınmaları gizli ruhlarla temas kurarak Allah'a yaklaşma arzusuyla onlardan faydalanma ve şerlerinden emin olma düşüncesi nedeniyledir. Cinlere tapma putların cinlerin dış dünyaya yansıyan bir şekli olarak¹⁵⁸ görülmesindedir. Kur'ân, Kureyşli müşriklerin cinleri Allah'ın soyundan olduklarını iddia edip¹⁵⁹ onlara tapındıklarını şöyle haber vermektedir. *“Böyle iken Allah'a cinlerden ortak koşarlar. Hâlbuki o cinleri de Allah yarattı. Bazıları da Allah'a oğullar ve kızlar uydurdular.(Onlar) Ne söylediklerini bilmiyorlardı, Allah onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir. Ve o çok yücedir.”*¹⁶⁰ Şirk, cinlerin Allah'a ortak olduklarına, şerleri ve hayırları yapmaya muktedir olduklarına inanmakla gerçekleşmektedir. Oysa şirk koşanları da şirk koşulanları da yaratan Allah'tır.

1.2.3.4. Putlara Tapma

Kur'ân'da putlara tapınmak en önemli şirk nedenleri arasında gösterilmektedir. İnsanların tevhid inancından uzaklaşarak putlara tapmalarının nedeni Allah ile kendi aralarında şefaathçi olduklarını¹⁶¹ düşünmüş olmalarındandır.

Cahiliye döneminde Kureyşlilerin putlara tapmaları Amr b. Luhayy'ın Şam'da Belka halkının Hubel adlı putunu alarak Mekke'ye götürüp Kâbe'nin etrafına dikerek insanları bu puta tapmaya davet etmesiyle başlamıştır.¹⁶² Cahiliye Arapları Kâbe'ye çok büyük bir hürmet ve saygı göstermekteydiler. Bu saygının bir

¹⁵⁷ M. Sürayya Şahin, “Cin” *DİA*,1993, VIII, 5.

¹⁵⁸ Macit, *Kur'ân'a Gör Şirk*, s.23.

¹⁵⁹ Sâffât, 37/58.

¹⁶⁰ En'âm, 6/100.

¹⁶¹ Sinanoğlu, “Şirk”, XXXVIII,193.

¹⁶² Önal, *Kur'ân-ı Kerime Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 8-10.

sonucu olarak yolculuk yapmaları gerektiğinde Mekke'den ayrılan herkes Kâbe'ye duydukları hürmet ve saygıdan dolayı orada bulunan taşlardan bir tanesini yanında götürüyordu. Konakladıkları ve gittikleri yerlerde Kabe'nin etrafında tavaf ettikleri gibi bu taşın etrafında da dönmeye başlamışlar; bu nedenle gitgide hoşlarına giden başka diğer taşlara da tapma geleneği ortaya çıkmış ve onları takipçileri olan sonraki nesiller de bilinçsizce taklit etmişler. Zamanla gerçek inançlarını unutarak putlara tapmaya başlamışlardır. Câhiliye devri Arapların taptığı putlar: “sanem”, “vesen”, “nusub”, “timsal” ve “ünsâ” diye isimlendirilirdi.¹⁶³

Cahiliye Dönemi Müşrik Arapları evreni yaratan, rızık veren, işleri idare eden bir Allah inancına sahip olmalarına rağmen putlara tapmaktan da geri durmuyorlardı. Bazıları putlara tapmalarına sebep olarak Allah'ın çok yüce olmasını bu nedenle vasitasız olarak O'na ibadet etmelerinin doğru olmadığı, dolayısıyla O'na ibadetin aracı olan putlar vesilesiyle yapılabileceğine inanıyorlardı. Allah'a yaklaşmak amacıyla putlara taptiklarını ifade ediyorlardı. Diğer bir kısmı da meleklerin Allah katında makamlarının olduğunu söyleyerek melek şeklinde olduklarını telakki ettikleri putlara tapıyorlardı. Başka bir gurup ise tıpkı Kâbe'ye yönelir gibi Allah'a ibadet ederken putlara yöneldiklerini, Allah'ın her putu bir vekil (cin) kıldığını ve bu vekilin (cinin) putlara layıkıyla ibadet eden kimsenin isteğini Allah'ın emriyle yerine getirebileceğine; gerektiği gibi ibadetini yapmayanın ise başının sıkıntı ve dertten kurtulmayacağına inanıyorlardı.¹⁶⁴ Buradan müşriklerin kendilerine zararı dokunmasından korktukları için putlara tapıyor olabilecekleri sonucunu çıkarılabilir. Kur'ân putların şefaathçi sayıldıklarından bahsetmekle beraber bekledikleri şefaatin konusunu ve hedefini bildirmemektedir. Muhtemel olarak onlardan beklenen şefaath dünyadaki kötülüklerden korunmak, huzurlu ve mutlu bir hayat sürme arzusu olabilir.

Putların ve suretleri karşısında duranlar onlara canlı muamelesi yaparlar. Buna İsa, Meryem ve azizlerin ikonları karşısında durmayı örnek olarak verilebilir. Çünkü ikonlar karşısında dua ederken ikonlarını yaptıkları kişilerin karşılarında canlı olduğuna inanılmaktadır.

¹⁶³ Sinanoğlu, “Şirk”, XXXVIII,197.

¹⁶⁴ Önal, *Kur'ân-ı Kerime Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 8-10.

Putlara tapmanın şirk sayılmasının bir sebebi de Allah'a gösterilmesi gereken sevgi ve muhabbetin putlara gösterilmesidir.¹⁶⁵ Allah müminlere imanı sevdirmiştir.¹⁶⁶ Müminler de imanlarının gereği olarak Allah'ı severler. Aşırı sevgi duyulan varlıklar melekler, nebiler, veliler bile olsa Allah'ın sevgisini aşmamalıdır. Allah sevgisi müminin sevgisinin merkezini oluşturur. Allah sevgisinden hareketle diğer varlıklara sevgi ve muhabbet beslenebilir. Müşriklerin sevgisinde Allah'a ait olması gereken sevginin bölünmesi ve parçalanması söz konusu olduğu için bir değeri yoktur.¹⁶⁷ Allah, başta putlar olmak üzere sahte tanrılara şefaathet yetkisi vermemiştir.¹⁶⁸ Putların şefaathetçi olacağı iddiası da reddedilmektedir.¹⁶⁹

1.2.3.5. Tabiatteki Varlıklara (Güneş, Ay, Yıldızlar vb.) ve Olaylara Tapma

Her şeyin yaratıcısı olan Allah (c.c.)¹⁷⁰ Güneş'i ve Ay'ı da yaratıp emrine boyun eğdirmiştir.¹⁷¹ Güneş ve Ay Allah'ın kudretinin delillerindedir.¹⁷² Fakat insanlardan bazıları Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları ilah kabul ederek onları kendilerince bir takım isimlerle anmışlar ve yüceltmişlerdir. Cahiliye Araplarının da çocuklara "Güneşin oğlu" isminin verilmesi, Güneş'e kutsallık verildiğinin işaretidir. İnsan çevresindeki varlıklar üzerinde düşünüp onları tanımaya başladıktan sonra, semâvi varlıklara yönelmiş ve onları anlayamadığı için cereyan eden hadiseleri Güneş'in, Ay'ın ve yıldızların meydana getirdiğini düşünerek bunlara tapınmıştır.¹⁷³ Yıldızlara tapınma nedeni; Allah'ın yıldızları yaratıp yeryüzünün yönetimini onlara bıraktığı inancı yeryüzü düzeninin yıldızlar tarafından sağlandığı düşüncesidir.¹⁷⁴ Hz. Peygamberin oğlu İbrahim'in cenazesinde Güneş tutulmasının olması Güneş'in Hz. Peygamberin üzüntüsüne iştirak ettiği şeklinde yorumlanmış Oysa Hz. Peygamber (sav) de Güneş ve Ay'ın Allah'ın ayetlerinden olduğunu bildirmiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁵ Bakara, 2/165.

¹⁶⁶ Hucurât, 49/7.

¹⁶⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat Yay., 1979. I, s.579; Kubat, *Kur'an'da Tevhid*, s. 342.

¹⁶⁸ Zümer, 39/44.

¹⁶⁹ Yûnus, 10/18.

¹⁷⁰ Zümer, 39/62.

¹⁷¹ Ra'd, 13/2.

¹⁷² Fussilet, 41/37.

¹⁷³ Neml, 27/24

¹⁷⁴ Yavuz Unat, "Yıldız" *DİA*, 2013, XXXXIII, 534; Macit Nadim, *Kur'an'a Göre Şirk*, s. 80.

¹⁷⁵ Müslim, Küsuf, 28.

Tabiat ve içindeki varlıklar Allah tarafından yaratılan,¹⁷⁶ onun emriyle hareket eden insanlığın hizmetine verilen varlıklardır.¹⁷⁷ Kur'ân'da Güneş, Ay gibi tabiat varlıklarına ibadet yasaklanarak ibadetin yalnız Allah'a olacağını bildirmektedir.¹⁷⁸ Tabiat varlıklarına tapılmasa bile onları bereketin ve rızkın kaynağı olarak görmek de şirktir.¹⁷⁹

1.2.3.6. Kendi Arzularını İlah Edinme

Bu şirk türü insanın kendini yüceltmesiyle meydana gelmektedir. İnsanın Allah'ın emirlerinin aksine yalnızca kendi arzu ve isteklerine uyması şirk olarak nitelendirilir.¹⁸⁰ İnsanların akıl ve arzularına göre her şeyi yapmaları; Allah'ın mesajlarından ve hükümlerinden uzaklaşmalarına, kendilerini ilahlaştırmaya kadar götüren yüceltmeye neden olabilmektedir. Sahte tanrılar icat edip bunlar hakkında savaş-barış, çirkin-güzel gibi nitelemelerde bulunanlar aslında kendi hevâ ve arzularına uymaktadırlar. Nitekim Kur'ân'da buna şöyle işaret edilir. “...Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara Rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır”¹⁸¹ buyrulmaktadır. Kur'ân'da bayağı isteklerinin peşinden giden kimsenin arzularını din haline getirdiği de vurgulanmaktadır. Câsiye suresinde “İlahını hevâ (arzu, istek)sından ibaret kılan, Allah'ın kendisini saptırdığı, ...kimseyi gördün mü?”¹⁸² buyrulmaktadır. Ayette “ilah” kelimesinin “heva” kelimesinden önce gelmesini “tanrısını hevâsı seviyesine düşürdü.” “tanrısını kendi istediği gibi tasavvur etti.”¹⁸³ şeklinde anlaşılabilir. Dolayısıyla Allah katında şirkin “en kötüsü ve en ağır olanı insanın kendi arzularını ilah edinmesidir.”¹⁸⁴ Günümüz modern hayat anlayışında zevk ve hazcılığın öne çıkarıldığını gözlemleyebilmekteyiz. Kendi zevk ve hazlarını gerçekleştirme yolunda nefsinin peşinden koşan insanın kendisini beğenmesine “ucb” denir.¹⁸⁵ Kendini üstün tutmanın varacağı en ileri nokta ise kendini ilah yerine koymakla neticelenebilir. Bu

¹⁷⁶ A'râf, 7/54.

¹⁷⁷ Âli-İmrân, 3/190.

¹⁷⁸ Fussilet, 41/37.

¹⁷⁹ Macit, Kur'ân'a Göre Şirk, s.79.

¹⁸⁰ Kubat, Kur'ân'da Tevhid, s. 315.

¹⁸¹ Necm, 53/23; Câsiye, 45/23.

¹⁸² Câsiye, 45/23.

¹⁸³ Bayraklı, İnsanlığın Vebası Şirk, s. 64.

¹⁸⁴ Mevdûdî, Ebu'l-Al'â, Tefhîmu'l-Kur'ân, çev. M. Han Kayani v.dğr., İstanbul 1991. III, s.529.

¹⁸⁵ Mustafa Çağrırcı, “Ucb” DİA, 2012, XXXXII, 36.

ilahlaştırmanın sebebi hiçbir ölçü ve kural tanımadan insan fitratına aykırı olan bütün günahların fütursuzca işlenmesi suretiyle duyularının hak ve hakikate karşı duyarlılığını kaybetmesinden kaynaklanan şirk durumunun ortaya çıkması olarak gerçekleşebilmektedir. Çünkü fâsıklığın varacağı en son nokta şirktir. Bu da Allah'ı kendi yaşadığı hayata müdahil olduğunu düşünmemek Allah'ı yetersiz görmek anlamına gelir. Oysa Allah her şeye gücü yetendir.¹⁸⁶ Her an bizimle beraberdir.¹⁸⁷ Müminler, herhangi bir hususta Allah'ın bir emri var ise kendi nefislerine göre davranamazlar.¹⁸⁸ Hiçbir kural ve ölçüt kabul etmeden kendi nefislerine uyarak yaşam sürdürenler, insanlığın değerini düşürmektedirler.¹⁸⁹

1.2.3.7. Bilgisizlik ve Zan ile hareket etme

Doğru bilgi insanı tevhide götüren amillerden olduğu gibi bilgisizlik ve zan da şirkin önemli nedenleri arasında bulunmaktadır.¹⁹⁰ Allah'ın müşriklerin şirklerinden razı olduğu ve şirklerini kabul ettiğine dair Kur'ân'da bir bilgi yoktur. Müşriklerin putlarının yeryüzünde bulunan insan ve eşya üzerinde bazı etkilerinin bulunduğu dair inançları da zan ve tahminden ibarettir. Kur'ân'da "baktınız mı?" yani "düşündünüz mü?"¹⁹¹ şeklinde sorular yöneltilerek putların "etkilerinin olmadığı" ortaya konmuştur.¹⁹² Yine Kur'ân'da Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşulan sahte tanrıların peşinden gidenler sadece bir zannın peşinden gitmekte oldukları ifade edilmektedir.¹⁹³

Allah hakkında zan ve tahmine dayalı bilgiye sahip olan müşrikler Allah'ı bütün kâinata yeten tek Rabb olarak tanımak yerine, insanî vasıflarla nitelemişlerdir.

Kur'ân Allah'ın eş ve çocuk edinmediğini haber vermektedir.¹⁹⁴ Çocuk edinmediği gibi âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı yoktur.¹⁹⁵ Müşrikler Allah ve

¹⁸⁶ Bakara, 2/148.

¹⁸⁷ Kâf, 50/16.

¹⁸⁸ Ahzâb, 33/36.

¹⁸⁹ Furkân, 25/44.

¹⁹⁰ En'âm, 6/148.

¹⁹¹ Ahkâf, 4-6.

¹⁹² Hayrettin Karaman, Ali Özek, Mustafa Çağrıncı, İbrahim K.Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'ân Yolu*, Ankara: DİB. Yay., 2007, VI, s.707.

¹⁹³ Yunus, 10/66.

¹⁹⁴ Cin, 72/3.

¹⁹⁵ İsrâ, 17/111.

şirk koştuıkları putların insanlar tarafından ayrılan herhangi bir paya¹⁹⁶ ihtiyaç duyduğuna inanıyorlardı.

Müşrikler “ *Allah dileseydi biz ve atalarımız şirk koşmazdık.*”¹⁹⁷ diyerek kendi tercihlerinin sonucu olan şirklerinin sorumluluğunu Allah’a isnat ederek kötü zanda bulunmaktadır.¹⁹⁸ “Allah bizim şirkimizden razı olmasaydı mutlaka bizim şirk koşmamıza engel olurdu.” Şeklindeki zanna dayanan yargılarına karşılık Allah kendisine şirk koşulmasına razı olmadığını bildirmiştir.¹⁹⁹

1.2.3.8. Düşünmeme

Kur’ân’da Allah insanı düşünmeye davet etmektedir. İnsanın kendi yaratılışı²⁰⁰ etrafında gördüğü varlıklar,²⁰¹ geçmiş milletler ve toplumlar üzerinde düşünmesi, kendini hatırlatacak, kendi konumunu haddini bilerek, tevhide bağlanma ihtiyacı duyacaktır. Müşriklerin hâkim vasıfları düşüncesiz olmaları, peşin hükümlü ve zanda bulunmalarıdır. Müşriklerin peşin hükümlü olmalarından dolayı herhangi bir konuda delilin olup olmaması onlar için fark etmemektedir. Tıpkı Hûd (a.s) ın kavmi²⁰² gibi onlar, tevhid ve tevhidin davetçileri olan peygamberler hakkında kararlarını önceden vermişlerdir.

Kur’ân hakikate karşı duyarsız kalanların, bu durumlarının düşünüp akıllarını gereği gibi kullanmamaktan kaynaklandığını vurgulamıştır.²⁰³ Aklını kullanmayanlar mânevî kirlilik içindedirler.²⁰⁴ Mânevî kirliliğin en ileri derecesi ise şirktir. Gelecekteki hayatları konusunda düşünmeyip de şirk içerisinde ölenler âhirette pişman olacaklardır. Kur’ân’a göre onlar (müşrikler) “*Eğer akletmiş, kulak vermiş olsaydık çlgın alevli cehennemlikler içinde olmazdık*”²⁰⁵ diyeceklerdir.

¹⁹⁶ En’âm, 6/136.

¹⁹⁷ En’âm, 148.

¹⁹⁸ Zuhruf, 43/20.

¹⁹⁹ Zümer, 39/67.

²⁰⁰ Târik, 86/5-6.

²⁰¹ Ğâşiye, 88/17-19.

²⁰² Şu’arâ, 26/36.

²⁰³ Kubat, *Kur’ân’da Tevhid*, s. 311.

²⁰⁴ Yûnus, 10/100.

²⁰⁵ Mülk, 67/10.

1.2.3.9. Kibir ve Gurur

Şirkin önemli sebepleri arasında kibir ve gurur da vardır. “Kendini beğenmek” anlamına gelen kibir, “alçak gönüllüğün” zıddı olarak kişinin kendini başkalarının üstünde görmesi ve diğer insanları küçümseyici davranışlar içinde olmasıdır. “Tekebbür” ve “İstikbâr” kelimeleri “kibre” yakın anlamlara gelmektedir.²⁰⁶ “Tekebbür” “duygunun fiile dönüşmesidir. Tekebbürün en ileri derecesinin gerçeği kabule yanaşmayarak Allah'a karşı kibirlenerek ve O'na itaat edip ibadet etmeyi kendine yedirememek olduğu ifade etmek mümkündür.”²⁰⁷ Kibirli kimsenin psikolojik olarak sağlıklı bir insan olduğunu söylenemez. Alçak gönüllü ve kendi gücünün sınırlı olduğunun bilincinde olan bir kimsenin büyülenme duygusuna kapılması düşünülemez.²⁰⁸ “Gurur”, “garûr” “ucb” ifadeleri de “kibir” kelimesiyle anlam bakımından ilişkilidir. “Gurur” kişinin manen ve ahlâken kıymetsiz sayılan şeylerin cazibesine kapılarak onlarla kendini avutması, aynı kökten türeyen garûr da şeytan, dünya gibi genel olarak insanı gaflete düşürüp yanıltan şeyleri ifade eder.²⁰⁹ “Ucb” ise bir kimsenin sahip olduğu şeylerden dolayı kendini diğer insanlardan farklı ve üstün görerek bunların mutlak sahibinin Allah olduğunu unutmasıdır.²¹⁰

Kişinin kendini beğenmesi manen inkişaf etmesine ve kurtuluşuna engeldir. İnsan ister bedensel kusurlar ve yetersizlikler sonucu olsun isterse de tatmin olmadığı bir inanç ve kişilik eğitiminden dolayı olsun kendisinde hissettiği eksiklik ve ihtiyaç sebebiyle sığınacağı bir ilâh arayışı içerisinde olmuştur. Ne var ki bazen insan ulûhiyete ait hususları kendisine mal etmeye kalkışmaktadır. İnsanın ilahta bulunması gereken büyüklük, yücelik gibi hususları nefesine ya da başka nesnelere nispet etmesi psikolojik bir hastalık durumudur. Kişinin kendisini böyle bir rotaya kilitleme nedeni, kendisinde gördüğü eksikliklerin verdiği huzursuzluk ve sıkıntıyı, başkalarını aşağılama ve kendi nefisini yüceltme ile telafiye çalışmasıdır. Sığınılması, güvenilmesi ve teslim olunması gereken bir Allah yerine kendi nefisini yücelten, gurur ve kibir ile nefesine (heva ve hevesine) güvenen ve dayanan insan aslında

²⁰⁶ Mustafa Çağırıcı, “Kibir”, *DİA*, 2007, XXV, 561.

²⁰⁷ Çağırıcı, “Kibir”, XXV, 561.

²⁰⁸ Fikret Karaman, v.dğr., *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: DİB Yay., 2009, s. 380.

²⁰⁹ Mustafa Çağırıcı, “Gurur”, *DİA*, 2007, XIV, 547; Karaman Fikret, v.dğr., *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, s. 380.

²¹⁰ Karaman Fikret, vd. *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, s. 360.

kendisini putlaştırmaktadır. İnsanlara karşı sergilenen büyülenme, kişiyi bir süre sonra Allah karşısında da gurur ve kibre sevk eder. Yaratılış itibarı ile arayışı içerisinde olduğu ilah tercihini putlardan yana koyan kişi inanma ihtiyacını böylece gidermeye çalışarak şirke düşmüş olur. İşte bu gurur ve kibrin sebep olduğu şirk neticede bir felaket, aldanma ve aldatmadır.²¹¹

Firavun örneğinde olduğu gibi²¹² dünyevi güç ve iktidar sahibi olan bazı kimseler kibir ve gurura kapılıp tanrılık iddiasına kadar varan, halkı da kendisine kul olmaya çağıran bir tutum içerisine girebilmektedir. Hatta sahip olduğu şeylerin ihtişamına kapılıp "*Âlemlerin Rabbi de kimdir?*"²¹³ diyerek küstahlaşabilmektedir.

Sahip olduğu şeylerin gerçek mâlikinin Allah olduğunu bilen mütevazı müminlerin, kendi gücüne sonsuz güven duyan ve hiç kimseye minnet duygusu taşımayan kibirli kimselerden Allah'a sığınmaları istenir.²¹⁴ Dünya hayatının geçiciliğine aldanıp ölçsüz bir gurur ve büyülenme içerisinde kendisini gören insan, Allah'ı reddedip inkâr etmekte ya da O'na şirk koşmaktadır.²¹⁵

1.2.3.10. Gelenek ve Göreneklere bağlılık

Geçmiş ataları taklit etmek şirkin tarihi-sosyal bir sebebidir. Putperestlik Hz. Nuh'tan sonra başlamış, Âd ve Semûd kavimleriyle devam etmiştir. Hz. İbrahim (a.s.) putperestlik ile mücadele etmesine rağmen putperestlik geleneği onun soyundan gelenler ve diğer milletlerle devam etmiştir.²¹⁶ Antik çağda müşrik toplulukların çoğunda görülen bu şirk türü üzerinde Kur'ân'ın önemle durduğunu söylemek mümkündür. Müşrik Araplar da atalarından gelen her şeye büyük önem veriyorlardı. Bugün tecrübelerle görülmüştür ki geleneklerin hakikate karşı direnişleri fikirlerden daha fazla olabilmektedir. Bu konuda Kur'ân'da Hz İbrahim'in putlar hakkında hiçbir geçerliliklerinin olamayacağını ispat etmesine rağmen²¹⁷ kavminin, biz atalarımızı bu yolda bulduk²¹⁸ demeleri önemli bir örnek oluşturur. Etrafında görülenleri taklit denilen göreneğe ise Hz Musa'nın (a.s.) kavmini esaretten

²¹¹Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri*, s. 36.

²¹² Nâziât, 79/24.

²¹³ Şu'arâ, 26/23.

²¹⁴ Mü'min, 40/56.

²¹⁵ Sâffât, 37/35.

²¹⁶ Sinanoğlu, "şirk" XXXIX,197.

²¹⁷ Şu'arâ, 26/70-73.

²¹⁸ Şu'arâ, 26/74.

kurtarmasına rağmen İsrail oğullarının Mısırlıların tanrıları gibi tanrı istemeleri²¹⁹ göreneğe bağlılıktan doğan bir şirk olarak görmek mümkündür.

Gelenek, bir toplumda yerleşmiş yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklardır. Gelenekçilikte atalara bağlılık ve onları taklit etmek vardır. Atalara bağlılık ise atalardan devralınan mirası, dokunulmaz, tartışılmaz ve gerçeğin yegâne göstergesi kılmaktır.²²⁰ Toplumların geleneği yücelterek şirke düşmelerine neden olan şey onların cehaletleri, kendilerine sunulan delilleri kabul etmemeleri, atalarının yolundan gitmeyi kendileri için yeterli görmeleridir.²²¹

Atalara bağlılık geleneğinden husule gelen şirk, Kur'ân kıssalarında da zikredilmektedir. Tarihte müşrik toplumlar tevhid mücadelesi veren peygamberlerine atalarını ve geleneklerini bahane ederek karşı çıkmışlardır.²²² Hz. Peygambere risalet görevi geldikten sonra içinde yaşadığı Mekke toplumu kendisini atalarının geleneklerine karşı çıkan birisi olarak görüp bunu da şirkten vazgeçmeme nedeni olarak ileri sürmüşlerdir.²²³ Kur'ân bu şirk türüyle de her zaman mücadele eder.²²⁴

1.2.3.11.Zorlama-Baskı

Yönetim ve iktidarı ellerinde tutanlar yönettikleri kişi ve halkları zorla şirke sürüklemekte ve şirk düzenlerinin devamını da baskı ve şiddetle sağlayabilmektedir. Bunun tarihteki en çarpıcı örneklerinden biri Nemrut'tur. Hz. İbrahim'in ortaya koyduğu delile karşı söyleyecek sözü olmayan Nemrut ve etrafındakiler "*Yakın onu da tanrılarınıza yardım edin!*"²²⁵ diyerek onu ateşe atma çaresizliğine başvurmuşlardır. Hz İbrahim Nemrut'un baskı ve zorbalığa dayalı şirk düzenini benimsemediği için ateşe atılmıştır. Firavun da Musa'ya kendisinden başka tanrı edindiği takdirde kendisini zindana attıracağını,²²⁶ ona inanan sihirbazlara da ellerini ve ayaklarını keserek astıracağını söyleyerek baskı yapmıştır.²²⁷ Zorlama ve baskı

²¹⁹ A'râf, 7/138.

²²⁰ Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri*, s. 65.

²²¹ Murat Kayacan, *Kur'ân'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, İstanbul: Ekin Yay., 2004, s. 57-65.

²²² Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri*, s. 65-67.

²²³ Sebe, 34/43; Zuhruf, 43/23-24.

²²⁴ Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s.322.

²²⁵ Enbiyâ, 21/68.

²²⁶ Şu'arâ, 26/29.

²²⁷ Şu'arâ, 26/49.

hak olan sözün gücüne karşı söyleyecek sözleri olmayanların kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.3.12.Refah Toplumu Olmanın Getirdiği Şımarıklık

Ekonomik zenginlik doğru inanç ve ahlâki değerlerle desteklenmediğinde, içinde şirk de barındıran sefahat ve yozlaşmaya neden olması muhtemeldir. İnsanların sefahat ve lüks içerisinde yaşayışları, zamanla verilen nimetlerin sahibi olan Allah'ı unutup şirke düşmelerine sebep olabilir. Tarihî süreç içerisinde tevhitte mücadele edenler içerisinde iktisadî gücü elinde bulunduranlar olmuştur. Günümüz dünyasında da tevhidin karşısında duran, maddeci sermayedar, faizci, karaborsacı kapitalistler vardır.²²⁸ Onlar kendilerini mülkün sahibi gibi görerek, mallarının kendilerini ebedi kılacağını zannetmişlerdir.

Refah ve servetinin çokluğundan dolayı şımaran, haddini aşan, kendisini ilahlaştıran insan tipine en çarpıcı örnek Kârûn'dur. İsrail oğullarından olan Kârûn yeryüzünde ilahlık iddia eden şirk ve zulme dayalı Firavun sisteminin ekonomik ayağını oluşturuyordu. Kendisine iyilikte bulunması söylendiğinde²²⁹ servetini kendi ilmi sayesinde elde ettiğini söylüyordu. Şirk içerisinde olan bir toplumun taptıkları sahte ilahlar âhirette kendileri aleyhinde şahitlikte bulunacak, şirklerine sebep olarak da onların lüks ve israf içinde bulunmalarını öne süreceklerdir.²³⁰

1.2.3.13.Peygamberleri ve Din Önderlerini Beşer Üstü Görmek

Allah insanlara olan rahmetinden dolayı onları hidayete kavuşturacak kendileri gibi bir beşer olan peygamberler göndermiştir. Peygamberlerde beşeri özellikler bakımından diğer insanlar gibidir. Bütün insanlar ölümlüdür.²³¹ Kur'ân'ı Kerim'de Hz. peygamberinde diğer insanlar gibi ölümlü olduğu bildirilmektedir.²³² Fakat Mekke'li müşriklere göre peygamber beşer üstü özelliklere sahip birisi olmalıydı.²³³ Onların yemek yiyen, alış-veriş yapan²³⁴ peygamberi eleştirmelerine

²²⁸ Kubat, *Kur'ân'da Tevhid*, s. 326.

²²⁹ Kasas, 28/77.

²³⁰ Furkân, 25/18.

²³¹ Ankebût, 29/57.

²³² Zümer, 39/30.

²³³ İsrâ, 17/94.

²³⁴ Furkân, 25/7-8.

karşılık, Rabbimizin telkiniyle Hz. Peygamber “Ben sizin gibi insandan başka bir şey değilim.”²³⁵ diyerek cevap vermiştir.

Hz. Peygamber dönemindeki müşrik Araplardan önce yaşamış kimi kavimler de peygamberleri beşer üstü özelliklere sahip kimseler olarak telakkî edip istediklerinde mu’cize göstermemelerini şirklerine mazeret saymışlardır. Hz. Hûd (a.s.)’ın kavmi buna örnektir. Onlar “Ey Hûd açıkça bize “beyyine”(mu’cize) getirmedi. Senin sözünden ötürü sana inanmayız ve tanrılarımızı terk etmeyiz.”²³⁶ diyerek istedikleri anda diledikleri mu’cizenin gösterilmemesini şirk bahanesi olarak görmüşlerdir.

Kimi zaman din önderleri ve ilim adamları da beşer üstü görülüp yüceltilebilmişlerdir. “Allah’ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesih’i Rabb edindiler....”²³⁷ Ayetinde görüldüğü gibi Yahudi hahamlar ve Hıristiyan ruhbanlar Allah’ın yasakladığı şeyleri helal; yasaklamadığı şeyleri ise haram kılmışlardır. Onlara uyanlar da Allah’ın dinini anlatan kimseler olarak değil de sanki Allah’ın yerine din koyucu olarak görmüşlerdir. Oysa Herhangi bir kimsenin Allah adına hüküm koyma yetkisini kendisinde görmesi “Rabb” olması anlamına gelip tâbi olanların bu gibi kimselerin hevâ ve isteklerine uymaları da onlara “ibadet” etmeleri ²³⁸ anlamına gelmektedir. Daha önce Hıristiyan olan Adıyy b. Hatim ruhbanlarına ibadet etmediklerini söyleyince Hz peygamber, “Onlar Allah’ın haram kıldığına helal diyorlar. Siz de helal tanımaz mıydınız? diye sorduğunda “evet” diye cevap vermiş, Hz. Peygamber de “İşte bu onlara ibadettir.” demiştir.²³⁹ Kur’ân’ı devre dışı bırakan herhangi bir âlimin veya din adamının görüş, düşünce ve fetvalarını uygulamak, onlara tapmak anlamına gelir. Din adamlarının yanılmazlığı tanrının insanın bedenine girdiği, hulûl ettiği düşüncesinden kaynaklanmış, din adamlarının ve âlimlerinin tanrılaştırılmasına yol açmıştır. Bu tür şirk, din ile dînî kültürün ayırt edilememesinden kaynaklanmaktadır. Dinin sınırlarını

²³⁵ İsrâ, 17/93.

²³⁶ Hûd, 11/53.

²³⁷ Tevbe, 9/31.

²³⁸ Yazır, *Hak Dînî Kur’ân Dili*, IV, s. 317.

²³⁹ Tirmizî, Tefsir,10.

belirleyen Allah'tır. Dînî kültür ise insanların algılamaları, görüş, düşünüş ve uygulamayla ortaya çıkar.²⁴⁰

Rabb olarak görülen ilim ve din adamı ile ulül-emr olan ilim adamına bağlılığı birbirine karıştırmamak gerekir. Ulül-Emr olan ilim adamının verdiği hükmün hak, gösterdiği istikamet de doğru olduğu sürece ona itaat etmek gerekir.²⁴¹ Ulül-Emr olan ilim adamı Allah'ın koyduğu hükümlerin aksine yeni hükümler koyma yetkisine sahip değildir.

Buraya kadar şirkin sebepleri konusunda anlatılanları özetlersek, şirkin en önemli sebebi; Allah'ın şanına layık biçimde tanınmaması, tevhid inancının benimsenip muhafaza edilmemesidir.²⁴² Şirke düşen insanlar, Allah Teâlâ kendisinden başka tapılacak ilah olmadığını bildirmesine rağmen, O'nun verdiği akıl ve iradeyi yanlış yolda kullanıp şirke düşmüşlerdir.

1.2.4. İslam'da Şirkin Reddi

Tarihi süreç içerisinde değişik toplumların değişik dinleri ve tanrı inanışları olmakla birlikte bütün semâvî dinlerin ortak görüşüne göre insanlığın Hz Âdem'le başlaması ve onun ilk peygamber olması, yine insanlığa gönderilen ilk dinin tevhid olduğu Müslümanlar için şüpheye mahal bırakmayan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar.²⁴³ Nitekim dinler tarihçilerinin bir kısmı da dinin Allah tarafından gönderilmesiyle başladığını savunmaktadırlar.²⁴⁴ Her topluma tevhid çağrısı yapıldığına göre ²⁴⁵ Araplara tevhid çağrısının yapılmamış olması mümkün değildir. Çünkü daha önce o bölgede yaşayan Hz İsmail ve İbrahim'in Hanif dinini benimsemiş Araplar bulunmaktaydı. Hz. İbrahim (a.s.) Beytullah'ın etrafına yerleşen Araplara ve civar bölgede bulunanlara tevhidî davette bulunmuştur. Allah inancının sadece Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişkileri olan şehirli müşrik Araplarda olmayıp bedevi olan Araplarda da var olması Hz İbrahim'in tebliğ ettiği tek bir Allah inancına dayalı Hanif dininin etkisi olduğunu doğrular niteliktedir.²⁴⁶ Hz İbrahim'in oğlu Hz İsmail'in vefatından uzun süre geçince, Araplar içerisinde putlara tapınma

²⁴⁰ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, s.123-139.

²⁴¹ Nisâ, 4/59.

²⁴² Sinanoğlu, "Şirk", *DİA*, XXXVIII, s. 1937.

²⁴³ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s.25-26.

²⁴⁴ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1988, s. 31.

²⁴⁵ Enbiyâ, 21/25.

²⁴⁶ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 35.

başlamıştı.²⁴⁷ Onlar, putlara Allah'a yaklaşmak amacıyla aracı tanrılar olarak tapmaktaydılar.²⁴⁸ Putlar, Allah'tan daha alt bir konumda olup, onların insanla Allah arasında aracı ilahlar olmaktan daha ileri bir görevleri yoktu.²⁴⁹ Cahiliye Arapları Allah'ı "Allah" ismiyle biliyorlardı. Çünkü Allah'ın adını kullanıp, O'nun adına yemin etmeleri, Arap cahiliye şiirlerinde de Allah adının geçiyor olması Allah adından haberdar olup, Allah'ı kabul ettiklerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁰ Diğer taraftan Cahiliye dönemi Araplarının "Allah" adıyla bildikleri "Yüce Tanrı"nın, onların dinî hayatlarında kayda değer bir yeri yoktu.²⁵¹

Şirk konusunda doğru ve net bir yargıya sahip olmak için Kur'an'a müracaat etmek gerekir. Şirk, tevhid doğrultusunda yaşayan insan için büyük bir tehlike olduğundan dolayı Kur'an'ı Kerim şirki işlevsiz hale getirmek için şiddetle mücadele eder. Kur'an'da çeşitli delillerle şirkle mücadele edildiği ve onun geçersizliğinin ortaya konulduğunu görmekteyiz.

Kur'an'da ortaya konulan delillerle şirk tanrıları reddedilir. Çünkü onların hakiki varlıkları olmadığı gibi²⁵² üstün güçleri de yoktur.²⁵³ Yaratamazlar,²⁵⁴ duaya karşılık veremezler,²⁵⁵ rızık veremezler,²⁵⁶ hükümlerini yapamazlar,²⁵⁷ doğruluğa ve kurtuluşa erdirmemezler,²⁵⁸ gaybı bilemezler,²⁵⁹ herhangi bir zorluk anında bağlılarını savunamazlar,²⁶⁰ şefaahat edemezler.²⁶¹ Şirk koşulan tanrıların Allah katında geçerli ve kabul edildiklerine dair herhangi bir delil yoktur.²⁶²

İkiyüzlü, vefâsız insan; Allah'a muhtaç olduğunda, kendini güvensiz hissettiğinde tevhid akidesine sarılır; başına gelen felaketten kurtulup rahata

²⁴⁷ Yûnus,10/18.

²⁴⁸ Zümer, 39/3.

²⁴⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, IV, 466-467, VII, s.525-528.

²⁵⁰ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s.33.

²⁵¹ Süleyman Pak, *Cahiliye Araplarında Allah İnancının Kur'an'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Hususlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s.96.

²⁵² Ra'd, 13/30.

²⁵³ Enbiyâ, 21/66-67.

²⁵⁴ Yûnus, 10/34.

²⁵⁵ Neml, 27/62.

²⁵⁶ Nahl, 16/73.

²⁵⁷ Fâtır, 35/13.

²⁵⁸ Yûnus, 10/35.

²⁵⁹ Nahl, 16/20.

²⁶⁰ Enbiyâ, 21/43.

²⁶¹ Zümer, 39/44.

²⁶² Zuhruf, 43/45.

kavuştuğunda yüz çevirip şirk koşar.²⁶³ İnsanın tamamıyla bütün ihtiyaçlarını karşılayacak ve isteklerine cevap verebilecek tek varlık Allah'tır. Allah'tan hariç bütün varlıklar yetersiz ve eksiktir. İnsanın Allah haricinde bir varlıktan istekte bulunması, Allah'ı eksik ve yetersiz görmesi demektir. Allah ile kendisi arasına araçlar koyan insan Allah'a bizatihi kendisinin ulaşamayacağı düşüncesindedir. Oysa Allah kullarına çok yakın olup kendisinden istekte bulunanın isteğine karşılık verir.²⁶⁴

Allah'a şirk koşan müşrik insan sapkınlık içindedir.²⁶⁵ Allah'tan başka tanrılar edinerek,²⁶⁶ O'na yakışmayacak isnatta bulunmuş,²⁶⁷ iftira edip²⁶⁸ yeni bir din icat etmiştir. Fakat Allah dinin kendisine has kılınarak, kendisine kullukta bulunulmasını emretmiştir.²⁶⁹ Peygamber de olsa din ihdas edemez. Peygamber kendiliğinden bir din icat etmiş olsaydı, Allah tarafından en şiddetli şekilde cezalandırılırdı.²⁷⁰ Müşrik olan kişi Allah'a yapması gereken ibadet ve kulluğunu Allah'tan başka varlıklara yapmaktadır. Oysa Allah kendisine şirk koşulmasını yasaklamış sadece kendisine kulluk ve ibadet edilmesini emretmiştir.²⁷¹

Hız peygamber müşrikleri tevhide davet ettiğinden dolayı ölümle tehdit edilip yurdundan çıkarılmış;²⁷² müminler de kibirli, küstah ve saldırgan tavırlı müşriklere karşı sadece Allah'a sığınmışlardır. Çünkü Allah her şeye gücü yetendir.

Kur'ân'a göre şirk büyük bir zulümdür.²⁷³ "Zulüm" "hak sahibine hakkını vermemek, adaletsizlik yapmak, bir şeyi yerinden etmektir."²⁷⁴ Allah'a şirk koşanlar O'na ait olan vasıfları hak etmeyen varlıklara vermişlerdir. Şirk büyük günah olup Allah tarafından yasaklanmıştır.²⁷⁵ Allah kendisine şirk koşulmasını asla

²⁶³ Nahl,16/53-55.

²⁶⁴ Bakara, 2/186.

²⁶⁵ Şu'arâ, 26/86; Nisâ, 4/116.

²⁶⁶ Enbiyâ, 21/21.

²⁶⁷ Meryem,19/88.

²⁶⁸ Nisâ, 4/48.

²⁶⁹ Zümer, 39/11.

²⁷⁰ Hâkka, 69/44-47.

²⁷¹ Ra'd, 13/36.

²⁷² Enfâl, 8/30.

²⁷³ Lokmân, 31/13; En'âm, 6/82.

²⁷⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1984, IV, s. 2756.

²⁷⁵ En'âm, 6/151; Nahl,16/51-55; Zariyât, 51/51.

bağışlamaz.²⁷⁶ Allah şirk koşulan şeylerden yüce olup şirk suçunu işleyenleri de cennetine koymayacaktır.²⁷⁷ Allah'ın gönderdiği din “hak”,²⁷⁸ ismi de İslâm'dır.²⁷⁹ Bunun dışında kalan dinler ise kabul edilmezler.²⁸⁰

²⁷⁶ Nisâ Suresi, 4/48.

²⁷⁷ Mâide Suresi, 5/72.

²⁷⁸ Tevbe, 9/33; Fetih, 48/28.

²⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/85; Mâide, 5/3.

²⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/85.

İKİNCİ BÖLÜM

SEBE SURESİNDE TEVHİD VE ŞİRK

Yüksek rütbe, mevki, şeref, binanın bölüm ve katları anlamına gelen sure kelimesi, başı ve sonu belli olan²⁸¹ Kur'ân'ın muhtelif kısım ve tabakalarını oluşturan parçalarıdır.²⁸² Kur'ân'ın belli bölümlerine sure denmesi mânevî açıdan derecesi yüksek, birbiriyle uyumlu, Kur'ân binasının parçalarını oluşturmasından Her surenin bir ana konusunun bulunduğunu kısada olsa içindeki cümle ve kelimelerin bu ana konuyu destekleyecek özellikler taşıdığını söylemek mümkündür.²⁸³

Sureler indikleri mekâna, Hz Peygamberin hicretine veya indiği andaki muhataplarına göre Mekkî ve Medenî olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Mekkî olan surelerin içinde Medeni ayetler; Medenî olan surelerin içinde de Mekkî ayetler bulunabilir. Mekkî olan sureler ve ayetler Allah'ın varlığı, birliği, âhîret peygamberlik gibi inançla ilgili konulardan bahseder. İnsanî ve ahlâki değerlerden; geçmiş peygamberlerin ve milletlerin hayatlarından örnekler verilir. Medenî surelerde iman esaslarından söz edilmekle birlikte; İslam toplumunun inşâsı, Müslümanların kardeşliği, ictimaî ve fikhî konularla ilgili ayetler yer alır.²⁸⁴ Mekkî surelerde fertlerin ve toplumların eğitimi için geçmiş peygamberlerin ve toplumların yaşamlarından örnekler sunulup başta şirk ve putperestlik olmak üzere bâtil inançlara karşı açık deliller sunularak tevhid inancı yerleştirilmiştir.²⁸⁵

Kur'ân'da her surenin bir ana teması vardır. Kur'ân'ı meydana getiren her surede tevhid konusuna ilişkin atıflar bulmak mümkündür.²⁸⁶ Biz de bu bölümde Sebe suresinde tevhid ve şirk konusunu inceleyeceğiz. Surede tevhid ve şirk

²⁸¹ Karaman Fikret vd., *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 523.

²⁸² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yay., 1988, s. 57.

²⁸³ Abdulhamit Birişik, "Sure", *DiA*, 2009, XXXVII, 538-539.

²⁸⁴ Birişik, "Sure", XXXVII, 538-539.

²⁸⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yay., 1988, s. 61-62.

²⁸⁶ Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 43.

konusunu incelemekle Kur'ân'ın “şirki iptâl, tevhidî ispat etmek” olan ana gayesi²⁸⁷ hakkında Sebe suresi bağlamında bir takım tespitlerde bulunmaya çalışacağız. Çalışmaya surenin genel olarak tanıtımıyla başlanılacaktır.

SEBE SURESİ

Surelerin sınırları Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş olup her surenin bir adı vardır. Sureler isimlerini, içinde bulunan garib bir kelimedenden veya ifade ettikleri manadan alırlar. Bazı surelerin birden fazla isimleri vardır. Geçmiş peygamberlerden söz eden sureler ismi geçen peygamberin adıyla, çeşitli toplum ve kavimlerden bahseden sureler ise o kavmin adıyla isimlendirilmişlerdir.²⁸⁸ Sebe suresi de bunlardan birisidir.

2.1.1. Surenin Adı

“Sebe” Yemen'deki bir bölgenin²⁸⁹ veya bir kabilenin adıdır.²⁹⁰ Sebeliler Yemen'in yöneticileriydi.²⁹¹ “Sebe” kelimesi Kur'ân'ı Kerim'de Neml Suresinde²⁹² ve çalışmamızın konusu olan bu surenin 15.ayetinde geçmektedir. Sure adını 15. ayette geçen daha önce Yemen'de yaşamış bir kavmin adı olan “Sebe” kelimesinden almıştır. Sebeliler Güney Arabistan'da suya dayalı bir uygarlık oluşturmuşlardır. Surede, “Sebe” devlet ve medeniyetinin yok olması anlatıldığı için “Sebe” adıyla anılmaktadır.²⁹³ Sebeliler melike Belkıs zamanında Hz. Süleyman'a boyun eğmişlerdir.²⁹⁴ Ülkelerinde herkesi kıskandıracak ekonomik rahatlık içinde yaşıyorlardı. Rızıklarının bolluğu, ekinleri ve meyvelerinin çokluğu onlara rahat bir yaşam sağlıyordu. Allah Teâlâ verdiği rızıktan yiyip, tevhit üzere kulluk yapmaları için onlara peygamberler göndermişti. Fakat kendilerine emredilenden yüz çevirdiler. Bundan dolayı üzerlerine sel gönderilerek cezalandırılmışlar ve ülkeleri de yerle bir olmuştur.²⁹⁵

²⁸⁷ Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 43.

²⁸⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay. , Ankara 1988, s. 61-62.

²⁸⁹ Karaman, Hayrettin, v.dğr., *Kur'ân Yolu*, IV, s.369.

²⁹⁰ Mahmut Çanga, *Kur'ân'ı-Kerim Lügatı*, (Mu'cemü'l-Müfehres), İstanbul: Timaş yay., 2010, s. 234.

²⁹¹ Muhammed Ali Es-Sâbûni, *Safvetü't-Tefâsir*, İstanbul: Dâr'ul-Ensar, 1987, II, s. 543.

²⁹² Neml, 27/22

²⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, s. 3937.

²⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, s. 3937.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân-il Âzîm*, Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 1998, VI, s. 2879-2880.

2.1.2. Surenin Mushafdaki Yeri ve Ayet Sayısı

Surelerin tertibi konusunda farklı görüşler olmasına rağmen mevcut tertip tevkiî, yani Hz. Peygamber tarafından yaptırılmıştır.²⁹⁶ Sebe Suresi mushafdaki resmi sıralamaya göre 34.sure olup 54 (elli dört) ayetten oluşmaktadır.²⁹⁷

2.1.3. Surenin Nüzûl Yeri, Zamanı ve Sebebi

Surelerin iniş yeri, zamanı ve sebeplerinin bilinmesi mânâ, hikmet ve maksatların daha iyi anlaşılmasını sağlar. İniş sırasına göre elli sekizinci sure olup Mekke'de Lokman suresinden sonra,²⁹⁸ Zümer suresinden önce indirilmiştir. “Kendilerine bilgi verilenler Rabbinden sana indirilenin (Kur’ân’ın) gerçek olduğunu bilir; onun mutlak galip ve övgüye lâyık olan (Allah’ın) yoluna iletildiğini görürler.”²⁹⁹ meâlindeki 6. ayetin Mekkî veya Medenî oluşunda ihtilâf vardır. İbn-i Abbas (ö.68/687-88) 6. ayette kastedilenlerin Hz. Peygamberin ashâbı olan müminler olduğunu ve 6. ayette dâhil surenin tamamının Mekke’de nazil olduğunu söylerken Mukâtil, 6. ayetin Medine’de Abdullah ibn Selâm ve arkadaşları hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Katâde de her iki görüşün arasını birleştirerek “kastedilenler; ister Mekke’de Müslüman olsun, ister Medine’de Müslüman olsun ister başka bir yerde, bunlar Hz. Peygamberin ümmeti olan müminlerdir”³⁰⁰ demiştir. Surenin bazı ayetlerinin Medine-i Münevvere’de nazil olduğuna dair rivayetlerde vardır. Bu rivayetlerden birisi de Ferve ibn Müseyk el-Murâdî (el-Ğutayfi) hadisidir. O şöyle anlatıyor: “Hz. Peygambere Medine’den ayrıldığı haber verilmiş. Peşimden birisini gönderip beni çağırtdı, geri geldim, ashâbından bazıları ile birlikte oturuyordu. Bana: “Kavminden geride kalanları İslâm’a davet et; onlardan her kim Müslüman olursa kabul et. Müslüman olmayanlar hakkında da sana bir kötülük yapmadıkça acele etme.” buyurdu ve bu konuda Sebe suresinden ayetler nazil oldu...”³⁰¹

²⁹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay. , s. 58.

²⁹⁷ Karaman Hayrettin, v.dğr., *Kur’ân-ı Kerim Meali*, Ankara: TDV Yay., 2012, s. 427.

²⁹⁸ Bedrettin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996, II, s.740-741.

²⁹⁹ Karaman Hayrettin v.dğr., *Kur’ân-ı Kerim Meali*, Ankara: TDV Yay., 2012, s. 427.

³⁰⁰ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, II, s.740-741; Karaman Hayrettin v.dğr., *Kur’ân Yolu*, IV, s. 369.

³⁰¹ Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, II, s.740-741.

Surede ayet gruplarının birbirine bağılı görünmesi, ayetlerin bir defada ya da arka arkaya ayetlerinin indiğini düşünmeye sevk etmektedir. Diğer taraftan 6. ayetin siyak-sibaktaki uyumundan ötürü Mekki olduğunu düşünmek mümkündür.³⁰²

Sure ister Mekke'de ister Medine'de nazil olmuş olsun, surenin nerede indiğinden ziyade önemli olan surenin muhatabı olan kişilerdir. Surenin muhatabı kişiler Hz. Peygamber (s.a)'in ümmeti olan müminlerdir. Surede işlenen konulara bakarak surenin Hz. Peygamber ve müminlerin boykota maruz kalıp baskıya uğradıkları Mekke döneminin sonlarına doğru indiği söylenebilir.

Surenin nüzul sebebi olarak Ebû Süfyân' ın kıyametin ve dirilişin olmayacağına dair yemin etmesi, bunun üzerine Allah Teâlâ'nın da Hz. Peygambere, Onlara her şeyi bilen Rabbine yemin ederek kıyametin mutlaka geleceğini bildiren üçüncü ayetin inmesi zikredilmektedir. Surede yer alan ayetlerde müşriklerin uyarıldığı, başlarına gelecek olanlardan korkmaları sağlanarak şirkten vazgeçmeleri öne çıkarılmaktadır.³⁰³

2.1.4. Surenin Konusu

Surenin giriş kısmı (1.ve 2. ayetler) bütün kâinatın sahibi olan, sözleri ve fiilleri hikmetli, her şeyi bilen, bağışlayıcı ve merhamet sahibi olan Allah'a senâ ile başlar. Allah'ın kulluk edilmeye lâıyk yegâne kudret³⁰⁴ olduğu bildirilir. Cenâb-ı Allah'ın her şeye gücünün yettiği ve her şeyi bildiği gerçeği işlenmektedir.³⁰⁵ Sure giriş bölümünden sonra dört ana kısımda incelenebilir.

Birinci bölüm: 3-9. Ayetlerde insanın insana ya da eşyaya kul olmasına yol açan şirk reddedilmektedir. Âlemde var olan her şeyin birbiriyle ve Allah ile olan derin ilişkisine dikkat çekilmektedir. Kıyamet saatinin mutlaka geleceğini, ölümden sonra dirilişi ve hesabı reddedenler çelişki içinde oldukları bildirilir.³⁰⁶ İnkârlarında ısrarcı olanlar ölümden sonraki âhîret hayatını kabul etmezler. Onlara göre dünya hayatı devam edecektir. Çürüyüp yok olan bedenin yeniden dirilişi mümkün değildir.

³⁰² İzzet Derveze, *et-Tefsîrû 'ül-Hadis (Nüzul Sırasına göre Kur'ân Tefsiri)*, İstanbul: Ekin Yay., 1997, III, s.195-199.

³⁰³ Alûsî, *Rûhu 'l-Meânî fi Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Azîm ve 's-Seb'i 'l-Mesânî*, (Thk: Muhammed Huseyin el- Arab) Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, XI, s. 277.

³⁰⁴ Hasan Elik ve Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı (Özlu Kur'ân tefsiri)*, İstanbul: Fikir Yayınları, 2013, s. 910-920.

³⁰⁵ Karaman Hayrettin. v.dğr. , *Kur'ân Yolu*, IV, s. 369-374.

³⁰⁶ Karaman Hayrettin. v.dğr. , *Kur'ân Yolu*, IV, s. 369-374.

Âhiretin var olduğunu söyleyen kimse, cinlenmiş olup Allah adına yalan söylemektedir. Bu iddialara karşılık, bu dünyada yapılanların hesabının görüldüğü kıyametin mutlaka kopacağı ve âhret hayatının başlayacağı haber verilmektedir. Muhammed Esed'e göre 'Göğün ve yerin bilgisinin göze görünenden ibaret olmadığını, bunun görünmeyene nispetle çok az olduğunu vurgulayan 9. ayet, zimnen muhataplarını görülmeyeni bilmek için çaba göstermeye teşvik eder.'³⁰⁷ Demektedir. İnsanın dikkatli olarak evrene bakışını onda bulunan derin hikmetleri kavraması için aslında atacağı ilk adım olarak görmek mümkündür.

İkinci bölüm: 10-21.ayetler de dünyada kendilerine ekonomik güç, siyasi iktidar verilen iyi insanlarla, isyankâr insanların örnekleri verilmiştir. Hz. Davud'a bahşedilen demirin onun elinde yumuşamasından, rüzgârın ve cinlerin Hz. Süleyman'ın emrine verilmesinden söz edilir. Her ikisi de sahip oldukları güç ve kudrete rağmen, varlığı Allah'ın emri doğrultusunda yaratılış amacına uygun olarak kullanmışlardır.³⁰⁸ Fakat onların sahip oldukları dünyevi nimetler geçicidir. Nihayetinde onların da insan olup hayatlarının ölümle sonlandığı anlatılmıştır. Ardından Yemende meşhur olan Sebe (Krallığı)nın halkının zenginlik içindeki hayatları anlatılmış, ancak Allah'ın nimetlerine nankörlük edip O'na itaatten yüz çevirmeleri üzerine sel felaketiyle helak edilmeleri zikredilerek, bu olaydan ibret alınması istenmiştir.

Üçüncü Bölüm: 22-43.ayetlerde batıl olan şirk inancının aklî ve mantıkî herhangi bir tutarlılık taşımadığı Hz. Peygamberin bütün insanlığa müjdeleyici ve uyarıcı bir davetçi olarak gönderildiği belirtilir. Müşriklere meydan okunan ayetlerde³⁰⁹ müşrikların, Allah'a şirk koştukları ortaklarını, Hz. Peygambere göstermeye çağırılmışlardır. Ayetlerde şfaat düşüncesine dayalı şirk inancının eleştirisi yapılmaktadır.³¹⁰ Sonra tekrar âhret hayatından bahisle, Kur'ân'ı ve ondan önceki ilahi kitapları inkâr edip kendilerine ve diğer insanlara zulmeden kimselerin acıklı durumları anlatılır. Mal ve evlat çokluğuna dayalı dünyevi zenginliğin, kişiyi Allah'a

³⁰⁷ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, (Çev. Cahit Koçak ve Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret Yay., 1999, II, s. 869-884.

³⁰⁸ Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, s. 869-884.

³⁰⁹ Seyyid Kutup, *Fî Zilâl'il-Kur'ân*, İstanbul: Hilal Yayınları, 1991, VIII, s. 365.

³¹⁰ Elik ve Coşkun, *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'ân tefsiri)*, s. 910-920.

yaklaştırmada ölçü olmadığı bildirilir. Şirk olarak nitelendirilen çok tanrıcılık bir kez daha yerilir.

Dördüncü Bölüm: 43-54.ayetlerde de Hz. Peygamber Müşriklere çağrıda bulunup içinde buldukları şirk terketmelerini sağlayacak ilahi hakikatleri bildirmesi, bunun üzerine onu atalarının taptığı putperestlikten kendilerini döndürmekle suçlamaları anlatılır. Yine Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından uydurulup Allah'a nispet ettiği ve büyüden başka bir şey olmadığı iddia edilir. Hâlbuki onlara Allah tarafından şirk içinde olan atalarının ve kendilerinin doğru yolda olduğunu söyleyen ne bir peygamber ne de bir kitap gönderilmemiştir. Onlardan şirk ve inkâr içinde olup da kendilerinden daha güçlü kavimlerin helak edilmesinden ibret ve ders almaları istenir. Hz Peygamber'den Allah tarafından desteklenerek müşriklere gönderilen bir peygamber olduğunu, onlardan herhangi karşılık beklemediğini, batılın hak karşısında yenileceğini söylemesi istenir. Allah'ın her şeyi bildiği; müşriklere uğrayacağı akıbetleri şimdiden haber verilerek onlardan düşünüp şirkten vazgeçmeleri istenir. Ancak zenginlik içinde olup ve gücüne güvenen müşrikler,³¹¹ kıyamet gününde şirkten döndüklerini söyleyecek; fakat bu kendilerine hiçbir yarar sağlamayacaktır.³¹²

Bu sureyi diğerlerinden ayıran karakteristik özellik bütün aşamalarını birbirinden ayıran net sınırlar olmamasıdır.³¹³ Dolayısıyla surede farklı konuların işlenmesi, onun tevhid ve şirk bağlamında ele alınarak incelenmesinin önünde bir engel teşkil etmemektedir. Nitekim surenin konusunu tamamen “tevhid”e hasredenler de olmuştur.³¹⁴ Çalışmaya surede “tevhid” olgusunun nasıl işlendiği tespit edilerek devam edilecektir.

³¹¹ Elik ve Coşkun, *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'ân tefsiri)*, s.910-920.

³¹² Yiğit, “Sebe Suresi”, *DİA*, 2009, XXXVI, 243-244.

³¹³ Kutup, *Fî Zilâl'il-Kur'ân*, VII, s. 365.

³¹⁴ Sabûni, *Safvet'üt-Tefâsir*, II, s. 543.

2.2. SEBE SURESİNDE TEVHİD

Kur'ân'ın mesajının doğru anlaşılmasında kuşkusuz indiği toplumun inanış, kültür ve yaşayışlarının bilinmesi önemlidir. Surenin indiği yer olan Mekke'de müşrik Cahiliye Arapları fırkalar halinde çeşitli inançlara sahiptirler. Allah'ın varlığı ve birliğini tanımakla beraber, peygamberliği ve âhireti kabul edenler olduğu gibi etmeyenler de (dehriler) vardı. Mekke'de putlara tapan müşrik Araplar çoğunlukta olmakta beraber Yahûdilik, Hristiyanlık, Hanif, Sabilik, Mecusîlik gibi başka inanç gruplarına mensup gruplar da bulunuyordu.³¹⁵ Kur'ân İslam'dan önceki dönemdeki bu inançlar hususunda bilgi vermektedir. Fakat Kur'ân'ın hedefi bu inançları ayrıntılı bir biçimde anlatmak olmadığından bu inançlar hakkında genel olarak bahsedilmekte³¹⁶ ayrıntılı bilgi verilmemektedir.

Kur'ân iniş sürecinden itibaren farklı inanç mensuplarını bir olan Allah inancı etrafında birleşmeye çağırmıştır.³¹⁷ Mekke toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan müşrikler İslam'ın yayılışı ve Müslümanların çoğalmasına engel olamayınca, Kâfirun suresinde görüldüğü üzere uzlaşmacı bir tutum takınmışlardır. Kureyşli müşrikler “Eğer dilerse bir yıl senin dinini kabul edelim bir yılda sen bizim ilahlarımıza ibadet et” tekliflerine Hz peygamber yanaşmamıştır. Çünkü cahiliye Müşrik Araplarının Allah telakkileri ile Kur'ân'ın anlattığı Allah birbirinden farklıdır. İslam'ın insanları çağırdığı Allah, yaratması, görmesi, işitmesi vb. bütün sıfatlarıyla hayata müdahildir. Onların telakkilerinde ise Allah, âlemin yaratana,³¹⁸ olmasına rağmen zor durumda kalındığında yardım istenilecek ve sığınılacak bir varlıktır.³¹⁹ Müşrikler kendi ilahlarına meşruiyet kazandırma da başarılı olamayınca bu sefer Allah hakkında “Rabbinin mahiyeti nedir? Seni gönderen Rabb nasıldır?”³²⁰ şeklinde sorular sormaya başladılar. Elbette bu sorular art niyetli müşriklerin samimiyetsizliklerini ortaya koymakla beraber, onların Allah'ın birliği (tevhid) ile ilgili sorunlarının da olduğunu gösterir. Kur'ân, ister Hz Peygamberi ve Müslümanları zora sokmak için tuzak soru soranlar olsun isterse ilim ehli olsun bütün herkes için Allah'ı tanıtır. İşte Sebe suresi de şirkle karışık Allah inancının

³¹⁵ Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, s. 30-39.

³¹⁶ Yûnus, 10/105; Nahl, 16/123; Hac, 22/17.

³¹⁷ Âl-i İmrân, 3/64 vb.

³¹⁸ Zuhruf, 43/9; Yûnus, 10/31-33; Ankebût, 29/61.

³¹⁹ Rûm, 30/33; Lokmân, 31/32.

³²⁰ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VII. s. 299.

hâkim olduğu bir ortamda inmiş olup, Allah muhataplarına kendisini tanıtarak başlamaktadır.

2.2.1. Hamd Edilmeye Layık Yegâne Varlığın Allah Oluşu

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْأَخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَمِيدُ

“Hamd, göklerde ve yerde bulunanların (hepsinin) sahibi olan Allah'a mahsustur. Ahirette de hamd O'na mahsustur. O, hikmet sahibidir, (her şeyden) haberi olandır. (Sebe, 1)

Bu ayette merkezi kavram “Allah” lafzıdır. “Allah” lafzı yüce yaratıcının tüm isim ve sıfatlarını cem eden, zatına mahsus özel bir isimdir. Allah lafzı Kur’ân da 2500 den fazla yerde geçmektedir. Sure ”Allah” lafzı ile irtibatlı olan “hamd” kelimesi ile başlamaktadır. “Hamd” kelimesi, h-m-d" kökünden mastardır. Hamd, Kur’ân’ın temel kavramlarından biri olup 44 ayrı surede, 66 farklı âyette çeşitli türevleriyle birlikte 68 defa geçmektedir.³²¹ Hamd kelimesinin Türkçemizde tam karşılığı olmamakla beraber kısmen “medh” kısmen “şükür” kelimesiyle birleşen "övgü" “övecülük” manalarını içeren bir ifadedir.³²² Hamd kelimesinin Arap dilindeki anlamı, övgü ve senâ dır. Hamd başına lâm-ı tarifi gelmesiyle hamdin kapsamı genişler. “El-hamdülillah” ifadesiyle “bütün övgü ve yüceltmeler Allah’a aittir” demek olur. Hamd birisini, yaptığı herhangi bir şeyden dolayı övmek olduğundan, her yaptığını olması gerektiği gibi güzellikle yapan sadece Allah olduğu içindir ki, övgüyü hak eden de O’dur. “El-hamdülillah” diyen bir kimse Allah’ı övmekle beraber O’nun yaptığını iyi ve güzel buluyor demektir. İnsan hamd etse de etmese de, bugün burada hamd edilse de edilmese de herhalukarda Allah, hamd ve tesbih edilmektedir.³²³

“Hamd” kavramı “medh” ve “şükür” kavramlarıyla ilişkilidir. Hamd, Allah’ı bizatihi kendi yaptığı bir işten dolayı övmektir. Bir kimsenin, kendisinin katkısı olmadan herhangi şeyle övülmesi, sadece “medh”tir. Hamd de hamd edilen makam, hamd edenin makamından üstündür. Medih de ise böyle bir durum söz

³²¹ Mustafa Cihâd Bakkal, *Kur’ân’da Hamd Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 34-40.

³²² Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, s. 56-62; Karaman Hayrettin, v.dğr., *Kur’ân Yolu*, IV, s. 369.

³²³ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, s. 56-62; Mehmet Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011, I, s.63.

konusu değildir. Medh canlı ve cansız varlığa iyilikten önce de sonra da yapılır. Bazen de yasaklanabilir. Hamd sadece canlı varlıklara iyilikten sonra yapılır. Hamd kelimesi “şükür” kelimesiyle de ilişkilidir. Şükür ferdi olarak yapılan iyiliğe karşı yapılırken “hamd”, kişinin Allah’ın kendisine lütufta bulunduğu bakılmaksızın her durumda yapılır.³²⁴ Bu nedenle hamd şükürden daha geneldir.³²⁵

“Hamd” “rıza”, “ceza” ve “kaza” kavramlarıyla ilişkilidir. Kulun her durumda Allah’tan memnun olması, onun kazasına ve cezasına rıza göstermesi hamd halidir. Kişi Allah’a karşı hamdini dili, âzâları ve kalbi ile yerine getirir.³²⁶

Şâni yüce olan Allah bütün “hamd” leri hak edendir. Çünkü en güzel isimler ve en yüce sıfatlar onundur. Gökte ve yerde olanlar Allah'a ait olduğu içindir ki ona “hamd” edilir. Göklerde ve yerde ne varsa, hepsini O yaratmış ve nimet olarak ne varsa hepsini O vermiştir.³²⁷ Dünya ve âhirette övülmeyi gerektiren her türlü nimet ve lütuftan dolayı Allah hatırlanmalı ve O’na hamd edilmelidir. Allah’ın kendine hamd etmesiyle, insanların O’nu övmesi gerektiğini öğretmektedir.³²⁸

“Hamd” duanın daha müşahhas hali olup, bunu yerine getirenlerin hiçbir dünyevi beklenti içinde olmadan ibadet ettiğini gösterir.³²⁹ Hamd kul ile Allah arasındaki münasebeti her an canlı tutar.³³⁰ Kişi her halinden dolayı Allah’a “hamd” etmekle yaşanan her bir durumun Allah ile ilişkisini kurar. Allah bize kendisine hamd etmemizi emretmekle bize kendimizden daha yakın olan Allah³³¹ bilincini kavratmaktadır. Kişi “El-Hamdü-lillah” (Allah’a hamd olsun) demekle Allah’ı ulûhiyyet, rubûbiyyet ve her bakımdan yüceltmiş olup, kulluğunu da sadece O’na yapması gerektiğini idrak eder. Allah’ı yüceltmekle kendi aciziyetini ve yetersizliğini de anlamış olur. Aynı zamanda bütün varlıkların tesbihâtına da ortak olup³³² yaşadığı

³²⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, XV, s. 373.

³²⁵ Râzi, (Fahruddin Muahammed b. Amr b. Hüseyin b. Hasen b. Ali, et-Temimî el-Bekrî er-Razî eş-Şafîî), *Tefsîr’i-Kebîr (Mefâtihu’ Gayb)*, Beyrut: Daru’l Kütüb’ül İlmiyye, 1990, XXV s. 208.

³²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, s. 56-62.

³²⁷ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Endülûsî, *El-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru’l-İhyâ, 1985, XIV, s. 247.

³²⁸ Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, İstanbul: Mizan Yayınları, XI, 2008, s. 399

³²⁹ Hanife Miran, *Hamd ve Şükür Kavramlarının Psikolojik Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010, s. 59-62.

³³⁰ Miran, *Hamd ve Şükür Kavramlarının Psikolojik Tahlili*, s. 59-62.

³³¹ Kâf, 50/16.

³³² İsrâ, 17/44.

her anın Allah ile irtibatını kurar. Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmenin amacı da budur. Yüce yaratıcı, nasıl bir Rabb olduğunu ayetin devamında ve surenin diğer ayetlerinde isim-sıfat ve fiilleriyle farklı açılardan kendini anlatarak tanıtmaktadır.

2.2.2. Mülkiyet ve Hükümlerlik Yetkisinin Allah'a Ait Oluşu

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَنِيفُ

“Hamd, göklerde ve yerde bulunanların hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur. Ahirette de hamd O'na mahsustur...”(Sebe-1)

Ayette Allah Teâlâ, zatından haber vererek dünya ve âhirette mutlak ilminin kendisine mahsus olduğunu bildirmektedir. Çünkü dünya ve âhret ehline lütuflarla ihsanda bulunan, her şeyin maliki ve hâkimi olan O'dur. Bir ayette de O, Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O' nundur, hüküm O'nundur...³³³ denilmektedir. Burada da “göklerde ve yerde bulunanlar kendisine ait olduğu ifade edilmektedir.” Yani göklerde ve yerde her ne varsa O'nun yaratması, O'nun mülkü, kulları olup O'nun tasarrufu ve hükmü altındadır. Mahlûkat üzerinde emriyle hükmünü yürütendir.³³⁴ Bu dünya da öbür dünya da Allah'a aittir.³³⁵ Bu dünyada insanların elinde olan her şey onlara emanet olarak verilmiş olup gerçekte ise Allah'a aittir. “Âhirette de hamd O'na mahsustur” denmesinin sebebi, ahretin kesb ile alakalı olmasından dolayı Allah'ın hakkı olmadığı zannedilmesini önlemek içindir. Çünkü âhireti hikmetiyle hazırlayan, onun için çalışanların sa'yini zayi etmeyip kazancına göre ecrini verecek olan da O'dur.³³⁶ “Âhirette de hamd O'na mahsustur” ifadesiyle “Bize olan vaadini yerine getiren Allah'a hamd olsun”³³⁷ ilahi hitabına işaret edildiği gibi “Duaların sonu elhamdü lillâhi rabbil âlemîndir.”³³⁸ ayetine de işaret olduğunu söylemek mümkündür.³³⁹ Bir kısım dünyevî nimetler bazen bazı kimseler vasıtasıyla verilmekte olduğu içindir ki övgüye müstahak olabilmektedirler. Allah'ın kudretinin kemâli ve nimetinin tam oluşundan dolayı

³³³ Kasas,28/70.

³³⁴ İbn-Kesîr, *Tefsîr'ul Kur'ân'il -Âzîm*, Beyrut: Dâr'u İbn-i Hazm, 1998, VI, s. 2871.

³³⁵ Leyl, 92/13.

³³⁶ Yazır, *Hak Dînî Kur'ân Dili*, VI, s. 3941-3942.

³³⁷ Zümer, 39/74.

³³⁸ Yûnus,10/10.

³³⁹ Kurtubî, (Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed El-Endelûsî), *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, s. 247.

âhirette de “hamd” O’na mahsustur”³⁴⁰ denmiştir. Dünya ve âhirette her türlü nimetten dolayı övülmeyi hak eden sadece Allah'tır.³⁴¹

Yerde ve Gökte olan her şeyin Allah’a ait olması onun gücünün ve kuvvetinin her şeye yettiği anlamına gelir. Allah’ın gücü ve kuvveti her şeye yettiğine göre hükümlerlik yetkisi de ona aittir. İnsana dünya da verilen mülkiyet yetkisi, insana emanettir. Mutlak mülkiyet hakkı ise tamamen Allah’a aittir. Mutlak mülkiyet ve hükümlerlik hakkı Allah’a ait olduğuna göre o mülkünde ve hükümlerliğinde tektir. Allah’ın mülkiyetinde hükümlerlik olması onu her şeyi bilen hikmet sahibi olduğunu gösterir.

2.2.3. Allah’ın Hakîm ve Habîr Oluşu

وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَبِيرُ

(...O, hakîm ve habîrdir)

O öyle hakîmdir ki hikmetiyle dünyayı âhirete, âhireti dünyaya bağlayarak iki âleminde işlerini mükemmel bir şekilde düzenleyip muhkem kılan ve hükümlerini bildirendir.³⁴² Fiilleri, sözleri, takdir ve teşrîâtı bakımından hüküm O’nundur.³⁴³ O Allah, habîr olduğu içindir ki her şeyin sırrını, durumunu, önünü ve sonunu bilir.³⁴⁴

Allah hikmet sahibi (*hakîm*) ve her şeyden haber (*habîr*) alandır. Hikmet, Allah’ın yarattıklarını doğru, isabetli ve bir amaca yönelik olarak mükemmel bir şekilde var etmesidir. Allah bir işi bilip de onu yaptığı için “hakîm” dir. “Habîr” ise işlerin neticelerini ve içyüzlerini bilen zât demektir. Allah, başlangıçta olması gerektiği gibi yarattığı için hakîm; sonuçta her şeyin nereye varacağını, onlardan nelerin tezahür edeceğini bildiği için de “habîr”dir. O halde Allah, yaratılan herhangi bir şey için önce “hakîm”, sonra da “habîr”dir.³⁴⁵

³⁴⁰ Kâdî Beydâvî, *Envâr’ut- Tenzîl ve Esrâtü’t-Te’vîl*, Beyrut: Dâr’ul Kütüb’ül ilmiyye, 1988, II, s.255; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, s. 255.

³⁴¹ Taberî, (Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî), *Taberi Tefsiri, (Câmiu’l Beyân fî Te’vîl’il- Kur’ân)*, Dâr’ul Fikr, Beyrut,1410/1995, X, s.344.

³⁴² Kâdî Beydâvî, *Envâr’ut- Tenzîl ve Esrâtü’t-Te’vîl*, II, s.255.

³⁴³ İbn-Kesîr, *Tefsîr’ul Kur’ân-il Âzîm*, VI, s. 2871.

³⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, s. 3941-3942.

³⁴⁵ Râzi, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihû’- Gayb)*, XXV, s. 208.

Yukarıdaki ayet anlamsız ve amaçsızlığı reddedip, yaratılan her şeyin bir hikmet ve sebebinin olduğunu, bu sebep ve hikmetleri de Allah'a bağlamaktadır. O aynı zamanda yaratılanların durumlarını ve sonuçlarını da en iyi bilendir. Allah'ın sebep ve hikmetleri bilen yegâne varlık olduğunun bildirilmesi insana her şeyin hikmetini ve bilgisini kavramada sınırlı bir yeterliliğe sahip olduğu düşüncesini kavratmakla beraber âlem ve içindekiler hakkında neden, niçin sorularının ardına takılıp inkâr ve şirke düşmesini önlemek içindir.

İnsanın her şeyin sebep ve hikmetini kavrayıp, her şeyi bileceğini düşünmesi kendini Allah Teâlâ ile eşit tutması anlamına gelir. Bu da şirk olur. Mutlak olarak her şeyin hikmet ve bilgisine sahip olan Allah hayata müdahil olup bütün oluşum ve değişimleri bilmektedir.

2.2.4. Allah'ın Kâinattaki Bütün Oluşum ve Değişimleri Bilmesi

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ
الْعَمُورُ

“Yerin içine gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni, oraya çıkanı bilir.”(Sebe, 34/2)

Yağmurun toprağın nerelerine nüfuz ettiğini ve nerelerde kaynak hâline geldiğini, yerin içindeki hazineleri ve defineleri, oraya bırakılmış ölüleri bilir.³⁴⁶ “Ondan çıkanı da bilir” Yerden çıkan hayvan ve bitkileri, demir gibi madenleri, kaynak sularını bilir.³⁴⁷ “Gökten ineni” Melekleri, Kur’ân’ı, yağmuru³⁴⁸ belirlenen miktarları (mukadderatı), gönderilen rızıkları, yıldırımları,³⁴⁹ bereketleri³⁵⁰ bilir. “Ve ona yükseleni de” (hepsini bilir.)” Melekleri, kulların amellerini, buharları, dumanları,³⁵¹ ruhları, duaları, hâsılı hem yerin hem de göğün karşılıklı olarak gelir ve gider bütçelerini sadece bütün kalemleriyle değil, bütün tahakkuklarıyla tamamen

³⁴⁶ Kâdî Beydâvî, *Envâr’ut- Tenzil ve Esrâtü’t-Te’vîl*, II, s. 255.

³⁴⁷ Kâdî Beydâvî, *Envâr’ut- Tenzil ve Esrâtü’t-Te’vîl*, II, s. 255.

³⁴⁸ Râzi, *Tefsîr-i Kebîr, (Mefâtihü’-Gayb)*, XXV, s. 208.

³⁴⁹ Kâdî Beydâvî, *Envâr’ut- Tenzil ve Esrâtü’t-Te’vîl*, II, s. 255.

³⁵⁰ Taberî, *Taberi Tefsiri, (Câmiu’l Beyân fî Te’vîl-il-Kur’ân)*, X, s.344.

³⁵¹ Kâdî Beydâvî, *Envâr’ut- Tenzil ve Esrâtü’t-Te’vîl*, II, s. 255.

bilir.³⁵² Çünkü O'nun bilgisi maddî ve manevî oluşumların tümünü kapsar. “Şüphesiz Allah göklerin ve yerin gizliliklerini hepsini bilir.”³⁵³

Yukarıdaki ayet Allah'ın “yaratma fiilinin sonsuz biçimde tekrarlanmasını bize anlatmaktadır.”³⁵⁴ Bütünüyle hayatın sırrına işaret etmekte; tabiat olaylarını meydana getiren sebep ve illetlerin belli kanunlara, plân ve programlara göre oluşturmanın Allah olduğuna, Allah'ın görevlendirdiği bizim göremediğimiz meleklerin bulunduğu dikkatlerimizi çekmektedir.³⁵⁵ Güzel kelimelerin ve amellerin³⁵⁶ en son yükseleceği derece Allah katıdır. O'na ulaşmanın ötesinde, artık başka bir derece yoktur. Bütün oluşum ve değişimler Allah'ın merhameti ve kudreti sayesinde gerçekleşmektedir.

2.2.5.Allah'ın Rahîm ve Gafûr Oluşu

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْعَفُورُ

(...O, Rahîm ve Gafûr'dur.) Sebe, 34/2

Allah'ın Rahîm ismi “çok merhamet eden” anlamındadır. Rahîm ismi Rahmân isminden daha özel olup, Allah iman edip güzel ameller işleyenlere âhirette ecirlerini verir. Âhîret nimetlerinden onları yararlandırır. Onlardan razı olur ve cennetine koyar.³⁵⁷ “Gafûr” ismi de herhangi bir kimsenin ayıbını örten, günahını bağışlayan anlamında Allah'ın güzel isimlerindedir.³⁵⁸ Allah hamd edenlere karşı merhametli (rahîm); sayısız nimetlerine mukabil şükürde kusur edenlere bağışlayıcı (gafûr)'dır. Bundan dolayı dünya ve âhirette hamd O'nundur.³⁵⁹ Allah, tövbe edenlere karşı merhamet edendir ve onların günahlarını çok bağışlayandır³⁶⁰ O,

³⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 3943.

³⁵³ Hucurât, 49/18.

³⁵⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, s. 869-884.

³⁵⁵ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yay., 1986, IX, s. 4915-4916.

³⁵⁶ Fâtır, 35/10.

³⁵⁷ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Esma-i Hüсна*, DİB Yay. , İstanbul 2010, s. 328-329

³⁵⁸ Bekir Topaloğlu, “Gafûr”, *DİA*, 1996, XIII, , 286-287.

³⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 3943.

³⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l Beyân fî Te'vil'il-Kur'an* , X, s. 344.

dünyadaki sayılamayacak kadar bu nimetleriyle³⁶¹ beraber, âhirette de kullarına rahmet ve mağfiretle muamele edecektir.³⁶²

İslam dinine göre insan günahsız olarak dünyaya gelir. Asli günah yoktur. Günaha sonradan bulaşmıştır. Günahlar arızidir. İnsan iradeli bir varlık olduğu için nefsinin ve şeytanın isteklerine uyup başta inkâr şirk olmak üzere yaratılışına (fitratına) aykırı; günah olan, hatalı ve yanlış davranışta bulunabilir. Hata ve yanlışlar onun vicdanında yaralar açıp, kendine yabancılaşmasından Allah'tan bağışlanma isteyerek kurtulabilir. Kur'ân'da mağfiretle ilgili birçok tekrarın olmasından insanın sürekli günah işleyen bir varlık olduğu anlaşılacak yerine, kemalinin eksik olacağı ve hatalı davranabileceği anlaşılmalıdır.³⁶³

Yukarıdaki ayetin sonunda gafûr ve rahîm ismini öncesi ile ilişkilendirirsek; bu âlemde meydana gelen her oluşum ve değişimin Allah'ın bilgisi, gözetimi ve müdahalesi altında olmadığını düşünen inkâr ve şirk düşüncesinde içerisinde olanlar bilmelidir ki Allah çok merhametli ve bağışlayıcıdır. Gittiğiniz yanlış yoldan dönün. İşlediğiniz bu kadar büyük bir günahı bağışlayacak tek merci de çok bağışlayıcı ve merhametli olan Allah olup aracısız olarak direkt O'na yönelin denmektedir. Ondan bağışlanma dileyin de sebebini bilmediğiniz gayb-i hususlarda haddinizi aşip zanna göre kıyametin gelmeyeceğini iddia eden kimseler gibi olmayın denilmektedir. Çünkü insan idrakini aşan gayb-ı hususları bilen Allah'tır.

2.2.6. Allah'ın Gayb-ı Bilmesi

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ

“...Gaybı bilen Rabbim hakkı için o,(kıyamet) mutlaka size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz...”. (Sebe 34/3)

İnsanda şüpheden uzak bilgi edinme arzusu doğal ve temel arzuların birisidir. İnsanın arzularının tatmini, Allah'ın varlığını gerektirmekte ve Allah'a inanmanın nedeni olmaktadır. Bu arzularından birisi de bilgi edinme arzusudur.

³⁶¹ Nahl,16/18.

³⁶² Beydâvî, *Envâr 'ut- Tenzîl ve Esrâtü't-Te'vîl*, II, s. 255.

³⁶³ Topaloğlu, “Gafûr”, *DİA*, XIII, 286-287.

İnsan duyularını aşan şeyler hakkında da bilgi edinmek ister. İnsan akıl ve duyular yoluyla bilgi elde etmesine rağmen bilgisi sınırlıdır. Allah'ın zatı, sıfatları, cennet ve cehennem gibi gayba ait hususları bilemez. Gaybi bilgiler de insanın imanı noktasında önem³⁶⁴ taşımaktadır.

İnsan idrakinin üstünde olan insanın kendi imkânlarıyla hakkında bilgi elde etmesi mümkün olmayan şeyler “gayb” olarak ifade edilir. “Gayb” kelimesi Arapça’da “gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak”³⁶⁵ anlamlarına gelir. Terim olarak da “henüz içinde yaşanılmayan gelecek zaman ve gelecek zaman içerisinde meydana gelecek olaylar”,³⁶⁶ “idraki aşan hakikatler”,³⁶⁷ “duyularla görülemeyen insan bilgisinin kapsamına girmeyen her şeydir”.³⁶⁸ İnsanın duyularıyla kavrayamadığı, akıyla idrak edemediği her şey, gaybın konusunu teşkil eder. Gayba ait şeyleri kabul etmek imanın bir gereğidir. Çünkü Allah müminleri tarif ederken gayba inandıklarını bildirmiştir.³⁶⁹

Kur’ân’a göre, Allah’tan başka, insan ya da herhangi bir varlık gaybı bilemez. “*De ki: Göklerde ve yerde Allah’tan başka hiç kimse gaybı bilemez*”³⁷⁰ “*Çünkü O, gaybı çok iyi bilendir.*”³⁷¹ Mutlak gayb bilgisi, Allah’a ait olmasına rağmen sadece dilediği elçilerine ilahi mesaj olarak iletir.³⁷² Onların da önünden ve arkasından gözetleyici melekler salıp gönderir ki Rablerinin mesajlarını tebliğ ettiklerine şahit olsunlar.³⁷³

Hız Peygamberin vahiy haricinde gayb bilgisine sahip olmadığı Kur’ân’ da beyan edilmektedir. “*De ki; size Allah’ın hazineleri elimdedir demiyorum. Gaybı da bilmiyorum.*”³⁷⁴ Allah Resulünün fetânet ve öngörü sahibi olmasına rağmen münafıkları ancak vahiy geldiğinde tanınması; onun, vahiy haricinde gaybı bilmediğinin kanıtıdır.³⁷⁵ “*Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından bir*

³⁶⁴ Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s.188.

³⁶⁵ İlyas Çelebi, “Gayb”, *DİA*, 2010, XII, 404-409.

³⁶⁶ Karaman Fikret v.dğr., *Dinî Kavramlar sözlüğü*, s. 286.

³⁶⁷ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, II, s. 287.

³⁶⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.767.

³⁶⁹ Bakara, 2/3.

³⁷⁰ Naml, 27/65.

³⁷¹ Sebe, 34/48.

³⁷² Âli-İmrân, 3/179.

³⁷³ Cin, 72/26-28; En’âm, 6/75.

³⁷⁴ En’âm, 6/50; A’râf,7/188.

³⁷⁵ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, IV, s. 548-549.

*takım münafıklar vardır... Sen onları bilmezsin biz onları biliriz...*³⁷⁶ Hz. Peygamber ancak vahiy sayesinde sınırlı gaybi bir bilgiye sahiptir. Onun mutlak olarak gaybı bilmemesi insanî bir özelliktir. Allah'ın zâtı ve sıfatlarının gerçek mahiyeti bizim için gayb, olduğundan dolayıdır ki; ancak Allah'ın peygambere ilettiği vahyi bilgi sayesinde onun hakkında doğru bilgilenmiş oluruz.

Yukarıdaki Sebe 34/3. ayette geçen “gayb” ifadesinden anlaşılan, gerek var edilmiş olsun gerek var edilmemiş olsun insanların bilmediği mümkünâtır.³⁷⁷ Sebe, 34/2. ayette Allah'ın göğe yükselen ve inen, yerin içine giren ve çıkandan söz etmesi O'nun ilminin muhtelif cinsleriyle beraber eşyanın cevherini (özünü) bildiğini, “*zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz*” ifadesiyle de eşyanın faaliyetlerini ve durumlarını bildiğini haber verilmektedir. Yani O'nun ilmi, parçalarından zerrelere varıncaya kadar; ister duran, ister hareket ve değişim halinde olsun bütünüyle eşyayı kuşatmaktadır.³⁷⁸ Ayeti sonrasında irtibatlandırdığımız da; yaş ve kuru her şeyin bilgisi onun huzurunda apaçık bir kitapta (Kitab-ı Mübin) yani Levh-i Mahfuzda³⁷⁹ kayıtlı olduğuna göre kıyamet niçin gelmesin denilmektedir. Burada kıyametin saatinin ne zaman geleceğini kendisinin bildiğini bildirmekle haşri inkâr edenlere cevap verilmektedir.

Gaybî alan, insanın duyularla kavraması mümkün olmamasına rağmen şirk koşanlar Allah'ın zâtı, sıfatları, kıyamet, melekler, cinler gibi hususlarda zan ve tahmine dayalı iddialarda bulunabilmektedir. Müşrikler sahte ilahlarına tanrılık vasıfları vererek kendilerinin doğru yolda olduklarına dair bir yargıda bulunmuşlardır. Allah kimlerin doğru yolda olduğuna dair en adil hükmü âhirette verecektir.

³⁷⁶ Tevbe, 9/101.

³⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 3943.

³⁷⁸ Mâturîdî, *Te'vilât'ül-Kur'an*, XI, s. 403.

³⁷⁹ En'âm, 6/59.

2.2.7. Allah'ın Fettâh ve Alîm Oluşu

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ

“De ki: Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak (adaletle) ile hükmedecektir. O' Fettâh (en âdil hüküm veren), Alîm (her şeyi) hakkıyla bilendir.(Sebe, 34/26.ayet)

Allah-insan, insan-insan, insan-toplum ve insan-eşya arasındaki ilişkiler, adaleti sağlayıcı kuralların varlığını gerekli kılmaktadır. İnsan toplum halinde yaşayan bir varlıktır. Toplum hayatı karışıklık içinde yürüyemeyeceğinden insanlar, karışıklığın doğmasını önleyici, anlaşmazlıklar çıktıktan sonra da yeniden düzeni sağlayıcı kurallar koyarak toplumun gücü ile bu kuralları yürütmek ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu hukukla sağlanır. Hukuk kurallar bütünüdür.³⁸⁰ Hukuk terimi “hakk” kelimesinin çoğulu olup “haklar” demektir. Hak kavramını geniş bir kullanım alanına sahiptir. Örneğin batılın zıttı anlamına gelen “gerçek”³⁸¹ doğruluk, adalet ve hikmete uygun vuku bulan hüküm, pay hisse, aynı zamanda Allah'ın ismi olarak “gerçekte var olan demektir.”³⁸²

Tarihin hiçbir döneminde toplumun bütün fertlerinin, eşit hak ve salâhiyetler içinde bir araya gelerek adaleti sağlayıcı kaideleri koyup başarılı olduklarını söylenemez. Bugün insanlığın en önemli sorunlarından birisi de insanlığa dünya ve âhiretle ilgili konularda adaleti kimin sağlayacağı hususudur. Hukuk kuralları yapılırken hangi değerler ölçü alınacaktır. Hak kavramı insan olmaya mı, güce mi, ihtiyaca mı, bilgi, beceriye mi, yoksa bir zümrenin veya ferdin iradesine mi verilecektir? Bu sorunun “meydana getirdiği karışıklık tarih boyunca insanlığın dramını oluşturmuştur.”³⁸³

İnsanı yaratan Allah'tır. İnsanı en iyi tanıyan da O' dur. Allah insanın fitratına en uygun olan ve bütün insanlığın etrafında kolayca birleşebileceği adaleti sağlayıcı evrensel ilkeler koymuştur. Yüce Allah Hz Peygamber ve onunla birlikte olan kimseler için fert-toplum, toplum-yönetim gibi ilişkilerde adaleti gözetin

³⁸⁰ Hayrettin Karaman, “İslam Hukukunun Genel Karakteri”, [http:// www. Hayrettin Karaman.net](http://www.HayrettinKaraman.net), (20 Mayıs 2015), s.1-3.

³⁸¹ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 222.

³⁸² Hac,22/6.

³⁸³ Karaman, “İslam Hukukunun Genel Karakteri”, s. 4-5.

ölçüler içeren kutsal kitabı Kur'ân'ı göndermiştir. Bu ilkelerin hayata tatbik edilmesini de kullarına emretmiştir.³⁸⁴ Hz. Muhammed (sav) Kur'ân vasıtasıyla insanlığı şirkten, ihtilâflardan vazgeçirmeye; başta tevhid olmak üzere doğru inanç ve davranış ilkelerinde bir araya gelmiş bir toplum haline getirmeye çalışmıştır.³⁸⁵

Allah mutlak adalet sahibidir. Adalet denilen dengeyi de O koymuştur. O hangi şeyin, ne ölçüde kime ait olacağına hükmetmiş ise, o kimsenin, o şey üzerindeki hissesi odur. Adaletin gerçekleştirilmesi emânettir. Bu ilâhî emâneti yüklenen ise, halîfetullah olan insandır. Dünyevî olarak adaleti sağlama görevi insana emanet edildiğine göre bu dünyada gerçekleşmiş midir? Gerçekleşmemiş ise nerede gerçekleşecektir? Kim tarafından mutlak adalet sağlanır? Bu sorulara cevap olarak Allah adaletin mutlak olarak gerçekleşeceği yerin âhiret olduğunu bildirmektedir.

Sebe suresi 26. ayette geçen “fettâh” ismi, kapalı ve güç bir şeyi açmak, yol göstermek, fethetmek³⁸⁶ hükme bağlamak, yardım etmek, insanlar arasındaki anlaşmazlığı hükme bağlayan, bütün ihtilafların nihaî hakemliğini yapmak suretiyle mutlak adaleti sağlayan, hak ile bâtılı ayırıp durumu açığa çıkaran,³⁸⁷ hâkim anlamında Allah'ın ismidir.³⁸⁸ Bu ayette “fettâh” kelimesi “en âdil hüküm veren”³⁸⁹ anlamındadır. Ayet âhiretteki mahşeri anlatmaktadır. Âhirette kâfirlerle müminler bir araya getirilecek, yaptıkları amelleri değerlendirilecek aralarında adaletle hüküm verilecektir. Allah onların arasını “bunlar cennete ve bunlar da cehenneme girecek olanlardır” hükmü ile ayıracaktır.³⁹⁰

Mutlak adalet âhirette gerçekleşecek,³⁹¹ gerçekleştiren de Allah olacaktır. Yukarıdaki ayeti 22. ayetten itibaren bir bütünlük içinde okunduğunda müşriklerin Allah'tan başka taptıkları tanrılarının üstün güce sahip olduğunu, Allah ile beraber

³⁸⁴ Rahmân, 55/7-8; Şûrâ, 42/17; Hadîd, 57/25.

³⁸⁵ İbrahim, 14/52.

³⁸⁶ Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Esmâ-i Hüsnâ*, Ankara: DiB Yay., s. 247.

³⁸⁷ Bekir Topaloğlu, “Fettâh”, *DİA*, 1995, XII, 482-484.

³⁸⁸ Karaman, “İslam Hukukunun Genel Karakteri”, s. 163.

³⁸⁹ Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Esmâ-i Hüsnâ*, s. 247; Topaloğlu, “Fettâh”, XII, 482-484.

³⁹⁰ Zemahşeri, Ebu'l Kasım Carullah Mahmud bin Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmi, *El-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fi Vucûhi't Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1977, III, s.278- 280.

³⁹¹ Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, IX, s. 414.

ortaklıkta bulduklarını, kendilerine şefaathçi olduğuna dair iddialarına; Allah son hükmünü âhirette verecektir.³⁹² Şüphesiz ki O alîm (her şeyi bilen) dir.

Buraya kadar anlatılanlardan Allah'ın şirk koşulan-koşulmayan bütün varlıklardan üstün vasıflara sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu surede Allah'ın varlığı, birliği ve kudretine delil olan, insanın dış âlemini kuşatan kevnî ayetlerden yere ve göğe de dikkat çekilmiştir.

2.2.8.Allah'ın Kâinattaki Düzeni Yaratan ve Devamını Sağlayan Oluşu

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيَّنَّ آيَاتِهِمْ وَمَا خَلَقَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ نَشَأَ نُحَسِفُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

“Onlar, gökte ve yerde önlerine ve arkalarına bakmıyorlar mı? Dilesek onları yere batırırız, ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Şüphesiz bunda (Rabbine) yönelen her kul için bir ibret vardır.” (Sebe, 34/9.)

Allah fiillerinde abes (anlamsızlığı) ve hikmetsizliği reddetmiştir.³⁹³ Allah'ın her fiilinin mutlaka bir hikmeti olduğu gibi yeri ve göğü yaratmasında da birçok hikmet ve gayeler vardır. Kur'ân inanmayanların inkâr sebeplerini, Allah'ın ayetlerini (delillerini) selim akıl ile düşünmemelerine bağlamaktadır.³⁹⁴ Kur'ân'ın hedefinde insan vardır.³⁹⁵ Kâinat ve içindekilerin Allah ile ilişkilendirilmesinin sebebi: Kâinat ve içindekilerde bulunan delillere insanın dikkatini çekip bunları Allah'ın hatırlatıcıları yaparak insanı düşünmeye ve imana davet etmektir.³⁹⁶

Sebe suresi 9. ayetinin öncesine baktığımızda öldükten sonra dirilmeyi yalanlayan ve Peygamberimizi yalancılık ve delilikle suçlayan kâfirler karşımıza çıkar. Bunlar önyargılıdır kimselerdir. Varlığın hikmetini düşünmezler, dar görüşlü ve yüzeysel düşüncelidirler. Her nereye gitseler içinden çıkıp kendilerini kurtaramayacakları, onları sarmalayan yere ve göğe bakmazlar. Hz. Peygamberin

³⁹² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, s. 210-216.

³⁹³ Enbiyâ, 21/16; 21/17-23.

³⁹⁴ Muhammed, 47/24; Kamer, 54/17.

³⁹⁵ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 31-32.

³⁹⁶ Zümer, 39/27.

onlara getirdiği ayetleri yalanlamaları durumunda, Allah'ın onlar üzerine gökten parçalar yağdırmasından veya yerin dibine geçirilerek Karun ve Eyke halkı gibi helak edilmekten korkmazlar.³⁹⁷ Onlar inkâr ettiklerinde helak edilmekten korkmadıkları gibi hakikat çağrısı yapan peygambere karşı alay, hakaret ve iftirada bulunmaktadırlar. İlahi ferman gereği eğer inatlarından vazgeçmezlerse yerin içine gömülecekler veya göğe emredilip oradan üzerlerine parçalar düşürülerek mahvedileceklerdir. Bu tutum ve davranışta olanlar için de bu ayet çok büyük ikaz ve tehdittir.³⁹⁸ Zikredilen ayetle Hz Peygamber kendisine atılan iftiralara karşı teselli edilmektedir.³⁹⁹ Allah Hz peygamberin üzüntü ve sıkıntısını almaktadır. Onu teselli ederek kendisinin önemli ve değerli olduğunun duygusunu O'na ihsas ettirmektedir. Hz. Peygambere olan desteğinin kendisiyle beraber olduğunu bildirmektedir. Davet görevini yaparken karşılaştığı zorluklara karşı sabır ve dayanma gücü vermektedir. Allah'ın gücü ve kudreti karşısında hedef kitlenin güçlerinin zayıf olduğu düşüncesini yerleştirilmektedir. “Görmezler mi” diye Allah onları üçüncü şahıs üzerinden muhatap almaktadır. Bu da Allah'ın onların bu durumlarını tasvip etmediğinin ve durumlarını olumlu yönde değiştirmelerini istediğinin göstermektedir. Hz Peygamberin gittiği yolun hak olduğu, kendisine yapılanlara karşı şahsi kin tutmayıp sabırlı olması gerektiği, inkâr ederek saldırganlıkta bulunanlara yaptıklarının karşılığının âhirette gerektiği şekilde verileceği bildirilmektedir.

Yer ve gök Allah'ın kudretini gösteren iki delildir. Allah'a yönelen itaatkâr bir kul yere ve göğe baktığında Allah'ın kudretinin her şeyi yaratmaya ve inkâr edenleri cezalandırmaya yeteceğini anlar.⁴⁰⁰ Ayette “önlerine ve arkalarına bakmazlar mı?” derken onların düşünmeleri amaçlanmaktadır. Eğer düşünmüş olsalardı Allah'ın yaratma sıfatının tecellilerini görmüş olacaktı. Çünkü Allah'ın kâinata koyduğu varoluş ve yok oluş ilkeleri her an gözleri önünde gerçekleşmektedir. Eğer onlar düşünebilselerdi Allah'ın mutlak güç ve iktidarının karşısında kendi güçlerinin sınırlılığını anlayacaklardı.⁴⁰¹ “*Etraflarına bakmazlar*

³⁹⁷ Zemahşeri, *El-Keşşâf an Hakâiku't Tenzil ve Uyûnu'l Ekâvil fi Vucûhi't Te'vil*, III, s.278- 280.

³⁹⁸ Bayraktar, Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2008, X, s.460.

³⁹⁹ Elik ve Coşkun, *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'an tefsiri)*, s. 912-920.

⁴⁰⁰ Zemahşeri, *El-Keşşâf an Hakâiku't Tenzil ve Uyûnu'l Ekâvil fi Vucûhi't Te'vil*, III, s.278- 280.

⁴⁰¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, s. 872-873.

mi” hitabıyla insanın dikkati etrafını kuşatan yere ve göğe çekilmekte “ *Şüphesiz bunda (Rabbine) yönelen her kul için bir ibret vardır*” ifadesiyle de Allah’ın merhametinin yüceliği, kapsayıcılığı ile beraber başka derin hikmetlerin kavranılması istenmektedir.

İnsanın dört bir tarafına baktığında kâinatın bir parçası olarak gördüğü yer ve gök ⁴⁰² hakkında düşünüp taassubu terk ederse⁴⁰³ bu kendisi için Allah’ın varlığına ve birliğine delil olur.⁴⁰⁴ Çünkü kâinatta hayranlık veren bir düzenin olması,⁴⁰⁵ bu düzenin devamının sağlanması Allah’ın varlığı, birliği⁴⁰⁶ ve kudretini⁴⁰⁷ açıklar. Kur’ân’da “*Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin de göğün de düzeni bozulurdu...*”⁴⁰⁸ ayetiyle hakikat göz önüne serilerek insanoğlu, bu düzenin var edicisinin Allah olduğu bulmaya çağrılır.⁴⁰⁹ Yeri ve gökleri yaratıp düzenleyen Allah dilerse her şeyi yapar.⁴¹⁰ Allah’tan başka bu kusursuz düzeni inşa edecek hiçbir güç yoktur.

Bu surede insanın etrafında görüp de faydalandığı rızıkına da dikkat çekilerek, bunu sağlayanın Allah olduğu gerçeği vurgulanmaktadır.

2.2. 9. Bütün Canlıların Rızıklarını Sağlayanın Allah Oluşu

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

(Resûlüm!) De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah! O halde biz veya siz, ikimizden biri, ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir(Sebe-34/24.)

Rızık insanı Allah’ın varlığına ve birliğine inanıp, şükretmeye götürdüğü gibi küfür ve şirke de sevk edebilir. Rızık sağlayan müessir gücün, Allah olduğu gerçeği yerine tabiatın veya insanın tek müessir güç olduğunu düşünmek gibi.

⁴⁰² Sabûni, *Safvetü’l-Tefâsir*, II, s.543.

⁴⁰³ İmam Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkami’l-Kur’ân*, XIV, s.286.

⁴⁰⁴ Râzi, *Mefâtihü’-Gayb*, XXV, s.369.

⁴⁰⁵ Kamer, 54/49; Yâsîn,36/38-40.

⁴⁰⁶ Gölcük -Toprak, *Kelam*, s.156.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/117.

⁴⁰⁸ Enbiyâ, 21/22.

⁴⁰⁹ Mülk, 67/3-4; Yûnus,10/67; Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 276.

⁴¹⁰ Taberî, *Câmiu’l Beyân fi Te’vil’il-Kur’ân*, X, s.375.

Günümüz dünyasında daha çok rızık elde etme arzusu veya aç kalma korkusu insanlar arasında gelir dağılımından doğan dengesizliklere, kişiler arası zulüm ve haksızlıklara hatta devletlerarası savaşlara kadar varan olumsuzluklara neden olmaktadır. Bu gün insanlığın rızıkla ilgili yaşadığı ekonomik, siyasal ve sosyal sorunların en azından bir kısmının temelinde, tevhid düşüncesine aykırı şirk anlayışı vardır.

Rızık kelimesi, r-z-k kökünden türetilmiş bir isim olup, sözlükte “haz” ve “nasip”,⁴¹¹ hisse,⁴¹² “kendisinden faydalanılan şey; mesken, barınılacak yer, yağmur”⁴¹³ gibi anlamlara da gelir. Rızık Allah’tan başkasına itlak edilmez. Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren anlamında “Râzık” kelimesi sadece Allah için kullanılır. Fakat rızık veren anlamında Allah için râzık dendiği gibi rızık aracı olanlara da râzık denilebilir.⁴¹⁴ Rızık kelimesi Kur’ân’da 123 yerde geçmekte olup kavram ve fiili olarak ekseriyetle Allah’a izafe edilirken, aracı olması dolayısıyla bazı ayetlerde kula da nispet edilmektedir.⁴¹⁵ Rızık kelimesi isim olarak Kur’ân’da yedi yerde geçmekte olup bunlardan altısı Allah’a isnatla Râzıkîn şeklindedir. R-z-k kökünden türeyen “er-Rezzâk” kelimesi de Allah’ın en güzel isimleri (el-esmâ-ü’l Hüsnâ)’dan biri olup, tek olarak Zâriyât suresinde⁴¹⁶ geçmektedir. Er-Rezzâk Allah’ın her türlü rızıkı yaratıp, yarattıklarına ulaştıran, onu sebeplere bağlayan, onlara bolca ve sürekli veren⁴¹⁷ demektir. Allah rızık veren olup kendisi bir başkası tarafından rızıklandırılmaya ihtiyaç duymayandır.⁴¹⁸

“Rızık” kelimesinden insanın hayatını idame ettirmesi için zaruri olan maddi şeyler anlaşıldığı⁴¹⁹ gibi psikolojik tatmine vesile olan tabii güzellikler,⁴²⁰ mânevî şeyler⁴²¹ olarak da anlaşılır. Nitekim Bakara suresi 3. ayetinin tefsirinde

⁴¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, s.179.

⁴¹² Râzi, *Mefâtihü-Gayb*, XXI, s. 259-260.

⁴¹³ Zâriyât, 51/22; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, V., s. 283.

⁴¹⁴ Râgıp El-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 425.

⁴¹⁵ Şerafettin Gölcük, “Rızık”, 2008, *DİA*, XXXV, ,73-74.

⁴¹⁶ Zâriyât,51/58.

⁴¹⁷ Kubat, *Kur’ân’ da Tevhid*, s. 595.

⁴¹⁸ Tâhâ, 50/132.

⁴¹⁹ Bakara, 2/233; Nisâ, 4/5; Kâf, 50/9-11.

⁴²⁰ Nahl,16/13; İbn-Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’ân’il Azîm*, VI, s. 235; Şuayp, *Türk, Kelâmî Açısından Rızık Problemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 9

⁴²¹ Âl-i İmrân,3/169;Hüd, 11/88;Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, s.562; Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, “*Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*”, III, s. 445-446.

Elmalı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1942) şu açıklamayı yapmaktadır.“ Rızık sadece yenilen ve içilen şeyler değil; aynı zamanda giyilen, ilim, marifet, kudret, amel, gibi Cenâb-ı Hakkın her canlıya faydalanma ve haz nasip ettiği şeydir”⁴²² diye açıklamada bulunmaktadır. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi rızık maddi olsun, mânevî olsun bütün canlıların faydalandığı her şeydir. Rızıkla ilgili bu açıklamadan sonra ayetin açıklamasına geçilebilir.

Sebe suresi 24. ayette soru ile cevap arasında ince ve anlamlı bir boşluğun olması Allah’ın varlığına inanıp rızık verenin O’nun olduğunu bilen; fakat Allah'a başkalarını ortak koşan müşriklerin muhatap alındığını göstermektedir. Müşriklere *"Size gökten ve yerden kim rızık veriyor?"* diye sorularak köşeye sıkıştırılmaktadır. Eğer Allah'la beraber başka bir varlığı zikretmiş olsalar, içinde buldukları toplumun ve kendilerinin inançlarına aykırı bir beyanda bulunmuş olacaktı. Eğer rızık verenin Allah olduğunu söylemiş olsalar kavimleri tarafından da dışlanacaktı. Rızık verenin sadece Allah olduğunu kabul etseler, hemen şu soruyla karşılaşacaktı: "O halde neden ve niçin başkalarını ilah ediniyorsunuz? Soruyu soran Allah onların cevap veremediğini görünce kendi sorusunu kendi cevaplıyor ve: "Allah" diyor. Yukarıda zikredilen soru ve cevabın mantıklı sonucu Allah'a itaat ve ibadet eden kimsenin doğru, O'nun yanı sıra başkalarına tapanların ise yanlış yolda olduğudur. “Mantıkî olarak hangimizin doğru yolda hangimizin yanlış yolda olduğuna siz hükmedin.”⁴²³ denilmektedir.

Bazı insanların Allah'a şirk koştukları şeylere yalvarmaları, onlardan kendilerine fayda elde etmelerindedir. Allah olduğu için değil de “O’ndan fayda elde ettikleri için ibadet ettikleri bir gerçektir. Zımnem Allah’a, O’na, büyüklüğü ve yüceliğinden dolayı ibadet etmiyorsanız bari sizin rızıkınızı verdiği için ibadet edin denilmektedir. İnsanlar bir musibete uğradığı zaman Rabblerine yönelerek samimiyetle dua ederler. Fakat rahatlığa kavuştukları zaman unuturlar.⁴²⁴ İşte bundan ötürü Allah Teâlâ *"De ki (yani hatırlat ki), "Allah rızıklandırır"* buyurmuştur. Bu

⁴²²Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, s.179.

⁴²³ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur’ân*, IV. ,s. 469.

⁴²⁴ Rûm, 30/33.

soru onların sıkıntidan kurtulduklarında “Allah'tan gafil”⁴²⁵ olduklarını beyan etmektedir.

Başta müşrikler olmak üzere bütün aynı düşüncede olanlara kınama ve meydan okuma içeren “kim” sorusu yöneltilip, başlangıçta yaratıp, rızık verenin, Allah olduğu açıklandıktan sonra, onların ortak koştukları varlıklardan herhangi birisinin bunu yapabilecek durumda olmadığı ifade edilmektedir.⁴²⁶ Çünkü “Allah her şeyin yaratıcısı,⁴²⁷ yeryüzünde yürüyen her canlının rızkını verendir.⁴²⁸ Allah'tan başka hiçbir varlık canlıların rızkını sağlamaya güç yetiremez.⁴²⁹

Sebe suresi 24. ayette rızık verenin Allah olduğu bildirilirken Surenin 36. ve 39. ayetlerinde “Rabb” kelimesinin kullanılması arasında anlamlı bir ilişki vardır. “Allah” isminin geçmesi zât-ı ilâhiyenin tek; “Rabb” sıfatının geçmesi ise kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğunun delilidir. Rabb sıfatı, kâinatta mevcut her şeyin mahiyetini bilip yaratılış özelliğine göre, plândaki yerini belirlemeye ve geliştirip tekâmül ettirmeye, maddî ve manevî ihtiyaçlarını hazırlayıp programlamaya delâlet eder. Cenâb-ı Hak her canlının hayatını, onun yaratılış özelliğine uygun olarak, ilahi plâna uygun, belirli kanunlara, programlara ve yasalara bağlamıştır. Hiçbir canlı başıboş, hikmetsiz ve amaçsız yaratılmamıştır. Her bir canlı kendilerine verilen akıl zekâ, yetenek ve içgüdü sayesinde rızkını bulabilmektedir. İnsanın her an gözünün önünde canlıların rızıklarının sağlanıyor olması Allah'ın sıfatlarının tecellisi olup hayata her an müdahil olduğunun göstergesidir. Rızıkların sağlanmasının ilahi plân doğrultusunda olduğu hatırlatılıp, akıllar ve vicdanlar harekete geçirilerek Allah'ın varlığının, birliğinin ve kudretinin sınırsızlığı idrak edilmesi istenmektedir.⁴³⁰ İlâh ve Rabb olan sadece Allah⁴³¹ olduğu içindir ki hükümlerinin kuşattığı bu âlemde muhtaç olunan her şeyi ihtiyaç sahiplerine O vermiştir. Dolayısıyla ibadeti, kulluğu ve şükrü de sadece O'na yapmak gerekir.

⁴²⁵ Râzi, *Mefâtihü'-Gayb*, XVIII, s. 341-342.

⁴²⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, IV, s.285.

⁴²⁷ En'âm, 6/102.

⁴²⁸ Hûd,11/6.

⁴²⁹ Zâriyât, 511/58.

⁴³⁰ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Anadolu Yay., 1986,VI, s.2799-2801.

⁴³¹ Taberî, *Câmiu'l Beyân fî Te'vil'il-Kur'an*, VII, s. 231-233.

İnsanı kuşatan gök, yer ve onun içinde faydalandığı rızkı her daim onu Allah'ın varlığına ve birliğine götürdüğü gibi, Allah'ın kelâm sıfatının tecellisi olarak gönderdiği peygamberleri de insanları tevhide davet etmişlerdir.

Hız Muhammed (sav) bu tevhid davetçisi peygamberlerin sonuncusudur. Bu surede Hız Peygamber (sav)'in bir peygamber olarak gönderilmesi Allah'ın varlığına ve birliğine başlı başına bir delil olmasıyla birlikte iman edenlere müjdecisi; inkâr ve şirk içerisinde olanlara da uyarıcı olmak suretiyle bütün insanlığa gönderilen bir tevhid davetçisi olduğu bildirilmektedir.

2.2.10. Hız Peygamber'in Evrensel Bir Tevhid Davetçisi Oluşu

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.” (Sebe, 34/28)

Peygamberler diğer insanlar üzerindeki etkisi bakımından insanlık tarihinde iz bırakmış özel nitelikli kişilerdir. İnsanın dünyevi ihtiyaçları için sağlıklı bedene ihtiyaç duyduğu gibi, mânevî huzur için ise ruhsal gelişime ihtiyacı vardır. Öncelikle ruhu aslı ve esası olmayan anlamsız korku ve şüphelerden arındırarak, iyi, doğru ve yararlı bilgilerle donatmak gerekir. Peygamberler insanlığa doğru ve yararlı bilgiler vererek gelişimini sağlamışlardır. Eğer peygamberler olmasaydı insanlık gayb bilgisine sahip olamayacaktı. Fizik ötesi âlem dediğimiz insan duyularının üstünde olan Allah'ın varlığı, sıfatları, cennet-cehennem, kıyamet gibi gaybî konular hakkında bilgi sahibi olamazlardı. İnsanın sağlam bir inançla tevhid akidesi doğrultusunda ruhunun diri tutulup, huylarının olumlu yönde geliştirilerek ahlâken yükseltilmesi gerekir. İnsanlara hikmet, şecaat, iffet, adalet gibi erdemleri kazandıran peygamberler olmuştur.⁴³² Çünkü Peygamberler insanlığın faziletlerini yükselten Rabbânî terbiyeden geçmiş örnek insanlardır. İnsanın yaratılış amacı Allah'a kulluk ve ona ibadette bulunmaktır.⁴³³ İnsanlar akli sayesinde belki yüce Yaratıcının varlığı ve birliğine ulaşabilir; fakat ona nasıl kulluk ve ibadette bulunacağını bilmesi

⁴³² Gölcük -Toprak, *Kelam*, s. 26-314.

⁴³³ Zâriyât, 51/56.

mümkün olamazdı. Peygamberler Allah'a kulluğun ve ibadetin nasıl yapılacağını da insanlara göstermişlerdir.

Kur'ân'da peygamberlik ile ilgili “nebi” ve “rasûl” kavramları geçer. “Nebi” kelime olarak “haber vermek” veya “konumu, değeri yüksek” anlamında isim olup “Allah ile kulları arasında dünya ve ahirette kulların huzur ve mutluluğunu sağlamak amacıyla yapılan elçilik görevidir. Türkçe’ de “haber getiren” anlamında Farsçadan geçmiş “peygamber” kelimesi kullanılır.⁴³⁴ Başka bir ifadeyle nebilik ‘Yüce Allah ile akıl sahibi kullar arasında elçilik yapmaktır.’⁴³⁵ Rasûl, ise “lügatte elçi anlamına gelip, kendisine yeni bir kitap ve yeni bir şeriat verilen peygambere denir”.⁴³⁶ “Rasûl ve Nebi” kelimeleri farklı telaffuz edilseler bile peygamberlik görev ve sorumluluğunun yerine getirilmesi açısından aynı anlamı ifade eden iki isimdir. ‘Nebi ve Rasûl arasında kesin bir ayırım yapmak uygun olmamaktadır.’⁴³⁷ Fakat nebi dendiğinde kendisine yeni bir kitap ve şeriatla gönderilmeyip kendisinden önceki peygamberin şeriatını⁴³⁸ ve bütün şeriatlarda mevcut olan ortak esaslara dayanan ahlâki değerleri iletmekle görevlendirilen kimseler akla gelir.⁴³⁹ Yeni bir kitap ve şeriat verilen elçiler hem rasûl hem de nebi olmaktadır. Peygamberimiz için Kur'ân'da hem Rasûl hem Nebi kelimeleri ayrı ayrı kullanıldığı gibi ikisi birlikte de kullanılmıştır.⁴⁴⁰ “Onlar ki, ümmî olan rasûl nebiye uyarlar.”⁴⁴¹ Peygamberlik ile ilgili İslâmî kaynaklarda “nübüvvet” terimi kullanılmaktadır.⁴⁴² Peygamberliği kabul etmek İslâm dininin temel esaslarından birisidir.⁴⁴³

Kur'ân'da geçmiş peygamber ve milletler hakkında kıssalar mevcuttur.⁴⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş milletlerin ve peygamberlerin hayatlarından söz eden kıssalar⁴⁴⁵ bize Muhammedî davetin, bir taraftan toplumlarıyla yaşadıkları ilişkisine dikkatimizi çekerken diğer taraftan Kur'ân'ın dâvet uslubunu da görmemizi sağlar.

⁴³⁴ Topaloğlu ve Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 250.

⁴³⁵ Râgıp el-İsfahânî, “N-b-e” *el-Müfredât*, s.1032-1033.

⁴³⁶ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s.146.

⁴³⁷ Fazlurrahman, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s.138.

⁴³⁸ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s.146.

⁴³⁹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, s.681.

⁴⁴⁰ Ahmet Koç, *Kur'ân'da İnsan ve Hz Muhammed*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 34.

⁴⁴¹ A'râf, 7/157; Ahzâb, 33/40; Hac, 22/52.

⁴⁴² Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *DİA*, 2007, XXXIII, 279.

⁴⁴³ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s.134.

⁴⁴⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1988, s. 171.

⁴⁴⁵ İdris Şengül, “Kıssa”, *DİA*, XXII, 498-501.

Kıssaların tarihsel gerçekliğine odaklanmak yerine onun hedefini kavramak gerekir. Kur'ân başlangıcından sonuna kadar Allah merkezli (teosentrik) bir dil dizgesine sahip olduğu içindir ki varlık âleminde her şeyin önünde ve ardında her şeye gücü yeten Allah, olduğu mesajını vermektedir.⁴⁴⁶ M. Öztürk' e göre "Her meydana gelen oluş ve bozuluşun Allah'a irca edilmesinin altındaki gerçeklik "küfür" ve "şirk" içeren çok tanrılı ve materyalist inanç yerine tevhid esasını yerleştirmektedir."⁴⁴⁷ Bazı surelerde olduğu gibi bu surede de Dâvut (a.s.) ve Süleyman (a.s.) ait kıssaların anlatılmasında öncelikli hedef tevhidi benimsetmektir. Allah ile kullar arasında bir elçi⁴⁴⁸ olan peygamberlerin davetinde ilk sırayı tevhid alır.⁴⁴⁹ Tevhid, peygamberlerin tümünün ortak çağrısıdır. Tarih boyunca bütün peygamberler, batılın her çeşidine karşı yegâne hakikat olan tevhit adına mücadele etmişlerdir. Nitekim "Senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki ona:-Benden başka tapacak ilah yoktur, yalnız bana tapın! diye vahyetmiş olmayalım"⁴⁵⁰ ayeti bunu doğrular.

Bütün ilâhî mesajların aynı esasları içerdiğini⁴⁵¹ bildiren Yüce Allah, bunları tebliğ eden peygamberlere⁴⁵² ve Hz. Peygamber (sav)'e⁴⁵³ ayırım yapılmadan inanılmasını istemiştir. Hz peygamberin geleceği önceden haber verilmiş⁴⁵⁴ diğer ayetlerde olduğu gibi⁴⁵⁵ Sebe suresi 34/28. ayette de bütün insanlığa gönderildiği bildirilmiştir. Hz. Peygamberin risâletinin evrenselliği konusunda onun peygamberlikten önceki yaşamı bir delildir.⁴⁵⁶ Hz. Peygamber risâletinden önce içinde yaşadığı toplumun inanç ve sosyal yaşayışının yanlışlığını biliyor; fakat bu gidişattan toplumun nasıl kurtulacağı konusunda bir fikri yoktu. O bu hususta "yol bilmez bir haldeydi."⁴⁵⁷ O, zamanındaki Arapların şirk ve putperestliğe dayalı bayağı inançlarından, kendisini arındırmaya çalışıyordu. Allah'ın nimetleri karşısında kendisinden geçişi bireysel çabadan kaynaklanıyordu. Kur'ân onun peygamberlik gelmeden önce herhangi bir çalışma, hareket ve üstünlüğünün olmadığını o zamana

⁴⁴⁶ Halefullah, *el-Fennü'l-Kasasi*, Çev: Şaban Karataş, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012, s.167-287.

⁴⁴⁷ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014, s.12-13

⁴⁴⁸ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s.130.

⁴⁴⁹ Çakan ve Solmaz, *Kur'ân'ı Kerime Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, s. 312-314.

⁴⁵⁰ Enbiyâ, 21/25; Nahl, 16/36.

⁴⁵¹ Şûra, 42/13; Nisâ, 4/163-164.

⁴⁵² Bakara, 2/285; Âl-i İmrân, 3/84.

⁴⁵³ Âl-i İmrân, 3/81.

⁴⁵⁴ A'râf, 7/157; Âl-imrân, 3/81; Saff, 61/6.

⁴⁵⁵ A'râf, 7/58; Enbiyâ, 21/107.

⁴⁵⁶ Derveze, *Si'retü'r-Rasûl(Kur'ân'a Göre Hz Muhammed)*, I, s. 540.

⁴⁵⁷ Duhâ, 93/7.

kadar yerel ya da dînî herhangi bir çağrıda bulunup ortaya çıkmadığını beyan etmektedir.⁴⁵⁸ Muhammedî risâletin ilk planda Arap ulusunu harekete geçirerek, onları birleştirip tüm dünyaya hidayet meşalesini taşıma ehliyeti kazandırması, Hz. Peygamberin risâletinin evrenselliğine bir hanel getirmez. Çünkü ona indirilen Kur'ân, yerel olarak; sözlü kültürün yaygın olduğu toplumda bütün şair ve edipleri susturmuş, evrensel olarak da; diğer kutsal kitaplardan farklı olarak akla hitap etmiştir. Kur'ân Hz Peygamberin risâletinin evrensel olduğunu gösteren en büyük delil konumundadır.⁴⁵⁹ O insanların hepsine müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Çünkü "kâffeten" lafzı bütün insanların hepsi için veya insanları inkârden alıkoyacak birisi olarak görevlendirilmiştir, anlamına gelir. O müjdecî (beşîr)'dir. Allah'ın varlığına ve birliğine iman edip O'na ibadet edenleri teşvik eder. Hz. Peygamber uyarıcı (nezîr)'dir. O ikazları ve uyarılarıyla inkâr, şirk ve fâsıkları (günahkârları) gittikleri kötü yoldan döndürmeye çalışır.⁴⁶⁰

Onun bir peygamber olarak gönderilmesi başlı başına Allah'ın varlığına ve birliğine delildir. Bunu "Ersalnâke" (Seni biz gönderdik.) ifadesinden anlamaktayız. Çünkü Allah O'nun peygamberliğine şâhittir.⁴⁶¹ O da başta Allah'ın varlığına ve birliğine olmak üzere dünyada âhiretle ilgili hallerin; âhirette de, dünya ile ilgili hallerin şâhidi olup⁴⁶² iman edenler için beşîr (müjdecî), inkâr ve şirk içerisinde olanlar için ise nezîr (uyarıcı)'dır.

Zikredilenlerden özet olarak şunu anlamak mümkündür. Hz Peygamberin nebi ve rasûllüğüne, O'nun yaşantısı ve tebliğ ettiği Kur'ân delil olup Allah (c.c.) da O'na desteği ile beraber şahitlik etmektedir. O da tıpkı gelmiş-geçmiş bütün peygamberler gibi evrensel temel ilke olan "lailâhe illallâh"ı yani tevhid inancını bütün insanlığa yaymaya çalışmıştır.⁴⁶³ İnkâr ve şirk içerisinde olanları da bu surede olduğu gibi ikaz ve tehditleriyle uarmıştır. Hayatı boyunca O'nun mücadelesi de tevhid mücadelesidir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ Yûnus, 10/15.

⁴⁵⁹ İsmail Karaçam, *En Büyük Mucize (Kur'ân-ı Kerim'in İlmi ve Edebi Sırları)*, Yeni Şafak Matbaası, İstanbul 2005, s. 42.

⁴⁶⁰ Râzi, *Mefâtihü'-Gayb*, XVIII, s. 344.

⁴⁶¹ Mûnâfikûn, 63/1.

⁴⁶² Fetih, 48/8; Ahzâb, 33/45-46; Râzi, *Mefâtihü'-Gayb*, XVIII, s. 272.

⁴⁶³ Ahzâb, 33/45-46.

⁴⁶⁴ Çakan ve Solmaz, *Kur'ân'ı Kerime Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, s. 312-314.

2.3. SEBE SURESİNDE ŞİRK

Kur'ân tez-antitez, nefy-ispat, hak-batıl, rahmet-gazap, emir-yasak, gibi olumlu ve olumsuz bir arada barındıran karşılıklı anlatım sistemine sahiptir. Çalışmanın ilk bölümünde zikredilen şirkin sebeplerinden bir kısmına Sebe suresinde de değinildiğini görmek mümkündür. Bu kısımda surede şirkin sebepleri olarak zikredilen durumları sırasıyla incelemek istiyoruz.

3.1.Şeytanın Yoluna Uyma

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

"İblis onlar aleyhindeki zannını gerçekleştirdi de, iman edenlerden İbarettümre hariç olmak üzere, (tamamen) ona uydular"(Sebe, 34/20)

İfade edildiği üzere daha önce Şeytana uymayı şirkin sebepleri arasında zikretmiştik. Şeytanın yoluna uymanın şirk nedeni olduğuna geçmeden önce “İblis” ve “şeytan” terimlerinin Müşrik Araplarda nasıl algılandığına bakmak gerekir. “Şeytan” kelimesi “ş-y-t” kökünden türetildiği kabul edilirse “yanmak helak olmak”⁴⁶⁵ demektir. Şeytanın “Ş-t-n” kökünden geldiğini kabul edenlere göre ise “iyilik ve merhametten uzak kalmış; Allah’ın helâkine uğramış varlık”⁴⁶⁶ demektir. Bazıları “şeytan” kelimesinin teolojik anlamlarını Yahudi-Hıristiyan geleneğinden aldığını söyleyerek Yahudi geleneğinde “cin”⁴⁶⁷; İslâm öncesi Arapların telakkilerinde ise “insanüstü varlık”⁴⁶⁸ mânâsına gelir demektedirler. Kur’ân’da cahiliye Araplarının Allah’a kızlar ve oğullar isnat edip⁴⁶⁹ cinlere taptıkları,⁴⁷⁰ cinleri O’na ortak koştukları geçmektedir.⁴⁷¹ Cinlerin, inanmayıp, kötülüğe davette bulunan ve bayraktarlığını yapanlarına ise “şeytân” denmektedir. Kur’ân’da şeytan, bütün kötülüğü işleyenlerin ortak adıdır.⁴⁷²

Cahiliye Araplarında insan, cin ve hayvanlardan inatlaşıp ayak diretene,

⁴⁶⁵ Karaman Fikret vd. , *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 541.

⁴⁶⁶ Râgıp El-İsfahânî, “ş-t-n” *el-Müfredât*, s. 551-552.

⁴⁶⁷ İlyas Çelebi, “Şeytan”, *DİA*, 2010, XXXIX, 99-101.

⁴⁶⁸ Karaman Fikret, v.dğr. , *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s.541.

⁴⁶⁹ En’âm, 6/100.

⁴⁷⁰ Sebe, 34/41.

⁴⁷¹ Nahl, 16/17; Sâffât, 37/149-157; Zuhuf, 43/16; Necm,53/19-23; Tûr, 52/39.

⁴⁷² Mustafa Tuncer, *Kur’ân’da Cin ve Şeytan*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 209.

haddi aşır azgınlıkta bulunana “şeytan” tabiri kullanılırdı. Cahiliye Arapları her şâirin bir şeytanı olduğuna, şairlerin şeytanının dilinden şiirlerini okuduklarına, kâhinlerin gök haberlerini şeytandan aldıklarına inanırlardı.⁴⁷³

Şeytan Hz. Âdem ve eşini kandırıp cennetten çıkmalarına sebep olduğu için “İblîs” olmuştur. Şeytanı ifade etmek için kullanılan “İblîs” bir kısım dilcilere göre “ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği bir şey olmayıp şaşırıp kalmak” anlamındaki İblâs kökünden türetilmiş isim olup⁴⁷⁴ cinlerden olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷⁵ Müşrik Araplar “İblis” kelimesini “kötülük”,⁴⁷⁶ anlamında “ağırlıklı olarak kullanmaktadırlar.”⁴⁷⁷ A’râf suresinde İblis ile Hz. Âdem kıssasından sonra gelen ayette şeytanın Hz. Âdem ve Havva’yı günaha sevk ettiği, o ve taifesinin insanları göremeyecekleri yerden gözetlemekte oldukları, inkârcıların dostları oldukları belirtilir.⁴⁷⁸ Bu açıklamadan sonra Sebe suresi 20. ayette zikredilen İblîs/şeytana ilişkin izaha geçilebilir.

"İblis onlar aleyhindeki zannını gerçekleştirdi de, iman edenlerden ibaret zümre hariç olmak üzere, (tamamen) ona uydular"(Sebe, 34/20)

Zikredilen ayet Sebelilerin Şeytanın kandırmacasına uyduklarından dolayı helak edildiklerini bildirmektedir.⁴⁷⁹ “Onlar” ifadesinden Mekkeliler anlaşıldığı⁴⁸⁰ gibi “bütün insanlar” olduğu da anlaşılabilir.⁴⁸¹ *İblis’in “Rabbim izzetin ve şerefîn üzerine yemin ederim ki, onlardan ihlâslı kulların hariç hepsini mutlaka azdıracam”*⁴⁸² ayetinde insanları hak yoldan uzaklaştıracağını zanneden İblis; bu zannını Sebe halkı gibi kendisine tâbi olan insanlar sayesinde doğru çıkarmaktadır.⁴⁸³ İblis (şeytan)’in zannettiği şeylerden birisi de kendisinin ondan (Âdem, insan) daha hayırlı olduğudur.⁴⁸⁴ Çünkü kendisinin ateşten Âdem ise topraktan yaratıldığını;

⁴⁷³ Tuncer, *Kur’ân’da Cin ve Şeytan*, s.209.

⁴⁷⁴ Çelebi, “Şeytan”, *DİA*, XXXIX, 99-101.

⁴⁷⁵ Kehf, 18/50; Şu’arâ, 26/94-95.

⁴⁷⁶ Bakara, 2/34-36; Hicr, 15/26-43.

⁴⁷⁷ Derveze, *Si’retü’r-Rasul(Kur’ân’a Göre Hz Muhammed’in Hayatı)*, I, s. 399.

⁴⁷⁸ A’râf, 7/27.

⁴⁷⁹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, IV, s.249.

⁴⁸⁰ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadîs*, V, s.40.

⁴⁸¹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, IV, s.249.

⁴⁸² Sâd, 38/82-83.

⁴⁸³ Taberî, *Câmiu’l Beyân fi Te’vîl’il-Kur’ân*, VI, s.543.

⁴⁸⁴ A’râf, 7/12.

ateşin topraktan üstün olup ona galip geleceğini zannederek⁴⁸⁵ “ *İhlâslı kulların hariç hepsini mutlaka azdıracağım* ”⁴⁸⁶ demiştir. İblis (şeytan) Allah’ın Âdem (a.s.)’a secde etmesi emrine karşı gelerek Allah’a itaat etmemiştir. Onlar (müşrikler) ise Allah'a ortak koşma gibi bir durumla kâfir olup başkasına ibadet etmektedirler.⁴⁸⁷ Bu durumda şeytanın müşrik ve kâfirlerden daha hayırlı olduğu zannı akla gelebilmektedir.

Şeytan çok güçlü olduğundan dolayı mı insana istediklerini yaptırmaktadır? Aslında şeytanın insanı zorlayacak gücü yoktur. O kendisine uyan insanı davet etmiş, o insan da şeytanın davetine uymuştur Şeytan kendisinin Allah’a ortak koşulmasını reddetmiştir.⁴⁸⁸ Şeytanın insan üzerinde tesiri umûmî bir durum olmayıp⁴⁸⁹ ancak işlediği günahı kendisine güzel göstererek onu kötü arzularına yenik düşürerek etkili olmaktadır.⁴⁹⁰ Bu durumda insanın nefsi istek ve arzuları şeytanın yerini almış olmaktadır.⁴⁹¹ Şeytan, Allah tarafından yaratılmış olup⁴⁹² O’na "Rabbim" diye hitap ettiği görülmektedir.⁴⁹³ Ancak vesvese verip yoldan çıkardığı kimseler onun aldatmalarına uymak suretiyle dolaylı olarak onu tanrılaştırmış ve Allah'a ortak koşmuş olmaktadır.⁴⁹⁴ Hâlbuki şeytan Allah (c.c.)’ın kudret ve azametinin farkındadır.

Öyle ise Şeytan niçin yaratılmış? İnsanları aldatması için neden şeytana müsaade edilmektedir? Bu soruya ayetin devamında şöyle cevap verilmektedir; Bu soruya Sebe suresi 34/21. ayette “*Sırf biz, âhirete inananı ondan şüphe içinde bulunandan ayırt edip bilelim diye ona bu fırsatı verdik*” denilmektedir. İblis’e (şeytana) insanları saptırma imkânının verilmesi ilahi imtihanın bir gereğidir.⁴⁹⁵ Kuşku içerisinde olanların âhirette mazeretlerinin geçersizliğine delil olması⁴⁹⁶ içindir. İnsan, karşıtı olan şeytan sayesinde kendisini eğitip geliştirecektir. Allah

⁴⁸⁵ Mâturîdî, *Te’vilât’ül-Kur’ân*, XI, s. 421.

⁴⁸⁶ Hicr, 15/39.

⁴⁸⁷ Râzi, *Mefâtiḥü’-Gayb*, XXV, s. 219.

⁴⁸⁸ İbrahim, 14/22.

⁴⁸⁹ Lütfullah Cebeci, *Kur’ân-ı Kerim’e Göre Cin ve Şeytan*, Konya: Sebat Ofset Matbaası, 1989, s.111.

⁴⁹⁰ Karaman Hayrettin vd., *Kur’ân Yolu*, III, s.285.

⁴⁹¹ Râzi, *Mefâtiḥü’-Gayb*, XXV, s. 219.

⁴⁹² A’râf, 7/12; 38/76.

⁴⁹³ Sâd, 38/79.

⁴⁹⁴ Karaman Hayrettin, v.dğr., *Kur’ân Yolu Meal-Tefsiri*, III, s.285.

⁴⁹⁵ Derzeze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, III, s.195.

⁴⁹⁶ Derzeze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, III, s.195.

insanı şeytanla olan imtihanında yalnız bırakmamış sürekli bilgilendirmiş ve uyarmıştır.⁴⁹⁷ Allah insanı şeytanın şerrinden korunması için kendisine sığınmaya davet etmektedir.⁴⁹⁸ Allah'a samimi olarak inanıp bağlananlar üzerinde onun bir etkisi yoktur. Çünkü onlar her şeyin üstünde güce sahip olan Allah'a sığınmaktadırlar. Nitekim Cenab-ı Hakk Sebe suresi 34/21. ayette şöyle buyurmaktadır. “*Senin Rabbin her şeyin üstünde gerçek bir koruyucu (Hâfiz) dur*”

Sebe suresi 34/20. ayetinde İblis'e (şeytana) tabi olan, şeytanın kandırmacasına kanarak yanlışlığa sapanların olduğu gerçekliği ile karşılaşılmaktadır. Şeytanın kandırmacasına uyararak hak yoldan sapanların olduğu gerçeğini “*fettebaûhü*” “*ona uydular*” ifadesinden anlamaktayız. Ayette geçen “*ona uydular*” ifadesinin anlam içeriğinde şeytana uymanın bir sınırı ve ölçüsünün olmadığını görüyoruz. İnsan akıl ve irade kontrolünü kaybetmek suretiyle onun vesvesesine kulak verip günahları ve şehvetleri cazip gösteren telkinlerine kapılarak şeytana uyar. Daha sonra da ondan yardım ve istekte bulunursa onu ilahlaştırmış olmaktadır. Zira insan kendisine Allah'ın ilahi ilkelerini referans alıp bir sınır çizmediği takdirde istek ve arzularının etkisinden kurtulamamış demektir. İnsanda bulunan sabırsızlık ve şükürsüzlük onu Allah ile kendisi arasına araçlar koymaya, onlardan dua ve istekte bulunmaya sevk edebilmektedir. Şeytanın oyununa gelip kendi heva ve heveslerine aracı koyup putlardan yardım ve istekte bulunanlar da aslında şeytana tapmış olmaktadır. Müşrikler de putları Allah'a ortak koşup onlardan yardım istedikleri için, dolayısıyla şeytandan dua ve istekte bulunmaktaydılar.⁴⁹⁹ Bu da bir nevi tapınmadır. Ayrıca dua ve istekte bulunmak ibadet anlamı taşıdığı için; yalnızca Allah'ın vereceği ve ondan istenecek şeyleri başkasından dilemek şirkidir.⁵⁰⁰ Oysa Yüce Allah insanlara, şeytanın düşmanları olduğunu “*ona tapmayın*”⁵⁰¹ diyerek uyarıda bulunmuştur.

Müşrikler sadece şeytanın yoluna uyup onu ilahlaştırmakla kalmamış melekleri de ilahlaştırıp onlara tapınmışlardır.

⁴⁹⁷ Bakara, 2/168-169; 2/268; Âli-İmrân, 3/175.

⁴⁹⁸ Nahl, 16/98-100.

⁴⁹⁹ Nisâ, 4/117.

⁵⁰⁰ Karaman Hayrettin, v.dğr., *Kur'an'ı-Kerim Meali*, Ankara: TDV Yay., 2012, s. 96.

⁵⁰¹ Yâsîn, 36/60.

2.3.2.Meleklerle Tapınma

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهؤلاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلِيِّنَا مِنْ دُونِهِمْ
بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ

“Ogün (kıyamet) meleklerin hepsini bir araya toplayacak, sonra onlara diyecek ki: “Size tapmakta olanlar bunlar mıydı? Derler ki “Sen yücesin bizim velimiz sensin, onlar değil. Hayır onlar cinlere tapmaktaydı ve çoğu onlara iman etmişlerdi.” (Sebe, 34/40-41.)

Müşrik Araplar melekleri tanrı edinmişler, onların putlarını yapıp ibadette bulunmuşlardır.⁵⁰² “Melek” kelimesinin Kur’ân’da onların Allah’tan mesaj taşıma görevlerinden hareketle⁵⁰³ “Eluke” kökünden geldiği ileri sürülmüştür.⁵⁰⁴ “E-l-k” “mesaj” anlamındadır. Kur’ân’da müşriklerin itirazlarını içeren ayetlerde “melek” ifadesinin geçmesi peygamberlikten önce müşrik Araplarda melek inancının varlığını göstermektedir. “Ona bir melek indirilmeli değil miydi?”⁵⁰⁵ ifadesinde olduğu gibi müşrikler Hz. Peygambere meydan okuyarak, O’ndan melekler indirmesini onunla peygamberliğini pekiştirmesini istemişlerdir. Eğer bunu yapabilirse gerçekten Allah tarafından gönderildiğini kabul edeceklerini söylüyorlardı. Cahiliye Araplarının meleklerin varlığını kabul ettiklerini, onların kendi dillerinde “melek” adını kullanmış olmalarından anlamaktayız.⁵⁰⁶ Cahiliye Araplarının meleklerin varlığına inandıklarına, onları bu özel isimle tanıdıklarına Allah’ın onları insanlara gönderdiğine inandıkları söylenebilir. Ancak bu inanç meleklerle imanın ötesinde bir şeydi ki o da onları şirke sürüklemiştir.

Cahiliye müşrik Arapları, melekler hakkındaki inançlarını atalarından gelenek yoluyla devralmışlardır.⁵⁰⁷ Lât, Uzzâ, Menât gibi putlara ibadet ederek onları ilahlaştırarak onları gökyüzünde bulunan meleklerin yeryüzündeki birer sembolü ve heykeli olarak görüyorlardı.⁵⁰⁸ Bu maddi sembollerin yapılması onların görülmeyen bir

⁵⁰² Mevdüdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, s. 475.

⁵⁰³ Nahl, 16/2; Hac, 22/75; Fâtır, 35/1

⁵⁰⁴ Derveze, *Si'retü'r-Rasûl(Kur'ân'a Göre Hz Muhammed'in Hayat)*, I, s. 364.

⁵⁰⁵ En'âm, 6/8; Hûd, 11/12; Hicr, 15/6-7; Furkân, 25/7.

⁵⁰⁶ İsrâ, 17/92; Furkân, 25/21.

⁵⁰⁷ Zuhruf, 43/19-22.

⁵⁰⁸ Necm, 53/19-30.

melek tasavvuru olduğunu çağrıştırmaktadır. Onların bu putları, yapılan sembolleri, maddi inanç ve mânevî inanç arasında bir aracı, vasıta olarak gördükleri anlaşılabilir.

İslam geldiğinde müşrik Arapların melek konusunda durumu şu şekildeydi: Duada ibadet ve yönelişte, kurban adamada tanrı addedilerek veya tanrının katında şefaathçi olarak meleklerle saygı gösterilip, melekler kutsanıyordu. En ulu tanrı olarak Allah'ın varlığı kabul edilmekle birlikte, onun katında meleklerin onun kızı olduğuna fayda ve zarar vermede, nimetleri elde etme, belâları defetmede meleklerin kendilerinden daha şanslı olduğuna inanıyorlardı.⁵⁰⁹ Müşrik Araplar kız çocuklarını istemeyip hor gördükleri halde hem meleklerin hem de Allah'a ortak kıldıkları dişi putları Allah'ın kızları olarak kabul ederlerdi.⁵¹⁰ Onların kız çocuklarını sevmedikleri halde melekleri ve putları Allah'ın çocukları görmeleri düşükleri çelişkili durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁵¹¹

Sebe suresi 34/40. ayete baktığımızda Allah âhirette gerçek meleklerle onlara tapmakta olan müşrikleri yüzleştireceğini anlıyoruz. Allah (c.c.) müşrikleri azarlamak, ayıplamak ve meleklerden bekledikleri şefaath ümitlerini kırmak için,⁵¹² Hz İsa (a.s.)' ya "Beni ve annemi iki ilah edinin." diye sen mi söyledin?"⁵¹³ ayetinde olduğu gibi kıyamette meleklerle onlara tapan müşrikleri bir araya toplayacak meleklerle: "Size tapmakta olanlar bunlar mıydı?"⁵¹⁴ diyecektir. Âhirette bütün gerçekler açığa çıkacak müşrikler ise cevap veremeyeceklerdir. Ayette geçen "Bu insanlar size tapıyorlar mı?" ifadesiyle meleklerin kendilerine ibadet edilmesini onaylayıp onaylamadıkları araştırılmaktadır. Melekler Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederek, onlara ibadet ettiğini iddia eden müşriklere rıza göstermediklerini, onlardan yüz çevirdiklerini, aralarında hiçbir dostluğun olmadığını beyan edeceklerdir.⁵¹⁵

Meleklerle, "Size tapmakta olan insanlar bunlar mı?" sorusu, dünyada iken melekleri ilah yerine koyan herkese sorulacak bir sorudur.⁵¹⁶ Allah, oğullar ve kızlar

⁵⁰⁹ Derveze, *Sî-retü'r-Rasûl(Kur'an'a Göre Hz Muhammed)*, I, s.369.

⁵¹⁰ Sâffât, 37/149-156.

⁵¹¹ Karaman H. vd. *Kur'an Yolu Meal-Tefsir*, IV, s.603.

⁵¹² Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, XI, s. 324.

⁵¹³ Mâide, 5/116.

⁵¹⁴ Sebe,34/40-41.

⁵¹⁵ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, XI, s. 324.

⁵¹⁶ Furkân, 25/17.

edinmemiştir.⁵¹⁷ Allah kendisine insanî vasıflar yakıştırılmasından uzak ve yücedir. Melekleri Allah'ın kızları olarak telakki etmek⁵¹⁸, putları meleklerin sembolleri olarak görüp, şefaathçi olacaklarını kabul etmek⁵¹⁹ tevhidin karşıtı şirkir. ⁵²⁰ Bu surede meleklerle ibadet etmenin bir şirk sebebi olduğu bu surenin dışında Kur'ân'ın farklı yerlerinde geçmektedir.⁵²¹

Mahşer günü melekler müşriklerin aleyhine şahitlikte bulunup onların cinlere tapmakta olduklarını söyleyeceklerdir. Sebe suresi 34/40. ayete baktığımızda, Mekkelî müşriklerin meleklerden zannettikleri cinlere tapmakta olduklarını da anlamaktayız. ⁵²²

2.3.3.Cinlere Tapma

...بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ

(Melekler de:)...Belki onlar "cinlere" tapıyorlardı. (Sebe, 34/41.ayet)

Allah'ın yarattığı gaybî varlıklardan birisi de cinlerdir. Cinler ateşten yaratılmışlardır.⁵²³ Cin kavramı "cenne", "cinne", "cenin" gibi türevleri ile birlikte sözlükte "örtmek, örtünmek, gizli kalmak" anlamındaki "c-n-n" kökünden türeyen bir isim olup "duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilâhî emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kâfir gruplarından oluşan varlık türü"⁵²⁴ anlamına gelir. Sebe 34/12. ayette "cin," kavramı azgın ve kötü olan şeytan ve topluluğu için kullanılmıştır. Cin inancı Cahiliye Araplarında önemli bir yer tutmaktadır. Kur'ân'da İblis'in (şeytanın) melekler içinde zikredilmesinden⁵²⁵ "cin" kelimesinin melekleri de kapsayacak varlıklar olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁶ "Görünmeyen varlık" anlamında her melek cindir, fakat her cin melek değildir. Sebe suresi 34/40-41.ayetlerde müşrik Arapların Kur'ân'ın inişinden önce (cin ve melek) her iki varlığın da kendilerine ait ayrı isimlerinin zikredilmesi cin ve melek olarak iki

⁵¹⁷ Nahl, 16/57.

⁵¹⁸ Zuhruf, 43/15; En'âm, 6/100.

⁵¹⁹ Müddesir, 74/48.

⁵²⁰ İhlâs, 112/3; İsrâ,17/40.

⁵²¹ A'râf, 7/53;21/28; Rûm,30/13; Zümer, 39/43.

⁵²² Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, s. 2115

⁵²³ Hicr, 11/27; Rahmân, 55/15.

⁵²⁴M.Süreyya Şahin,"Cin" *DİA*, 1993, VIII, 5-8.

⁵²⁵ Bakara, 2/34.

⁵²⁶ Şahin,"Cin" , *DİA*, VIII, 5-8.

ayrı varlığı kabul ettikleri anlamına gelir. Cahiliye Araplarının “c-n-n” kökünden türeyen “cin” ve “cunûn” ifadelerini kullanmış olmaları; bu ifadeler arasındaki bir anlam ilişkisi ve benzerliği olduğuna inandıklarını gösterir.⁵²⁷ Onlar akıl hastalıklarının cinler tarafından insanların akıllarını karıştırmaları neticesinde meydana geldiğine inanıyorlardı.⁵²⁸ Ayrıca cinlerin şairler ve kâhinlerle irtibatları olduklarına; onlara bilgi aktardıklarına, böylece bu iki sınıf insandan etkili şiir ve sözlerin çıktığına inanıyorlardı. “Dediler ki “Ey kendisine zıkr (Kur’ân) indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka mecnunsun”⁵²⁹ ayetinde olduğu üzere Cahiliye Arapları, deliliğin, nedeni olarak cinlerin insanların akıllarını karıştırmalarının bir sonucu olduğuna inandıklarından dolayı Hz. Peygamberi de mecnun (deli) olarak nitelemişlerdir. Bundan dolayı Sebe, 34/43. ayette zikredildiği üzere Kur’ân’a “uydurulmuş bir büyüdür” demişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiğine göre Kureyşliler, cinlerle Allah arasında soy birliğinin olduğunu ileri sürüyor⁵³⁰ cinleri Allah’a ortak koşuyorlardı.⁵³¹ “Onlar cinlere tapmaktaydı” ifadesinden cinlere tapılıp ibadet edildiği anlaşılmaktadır. Müşrikler, Allah’tan başkasına ibadet etmeleri için onları ayartan şeytan olan cinlere uyup putlara tapmaktaydılar. Taptıkları putları meleklerin veya cinlerin suretleri olarak addedip insanları bunlara ibadete çağırıyorlardı. Cinlerin putların içine girdiklerini tahayyül ettikleri için putlara ibadet ettikleri zaman cinlere ibadet etmiş olmaktaydılar.⁵³² Müşrikler içinde cin olduğunu kabul ettikleri putlarına ibadet yaparken putun içinde bulunan cinlerin kendilerini gözetlediğine, dualarını duyduklarına inanıyorlardı.⁵³³ Melekler de onların cinlerin emirlerine uyduklarına şahitlik edeceklerdir.⁵³⁴

Kur’ân’ı Kerîm’de cinlerin Kur’ân’ın bir benzerini getiremeyeceği vurgulanarak onların güçlerinin sınırlı olduğu ifade edilmiştir.⁵³⁵ Ve onların Allah’ın

⁵²⁷ Hûd, 11/119; ayrıca, bkz. Â’raf, 7/184; Tekvir, 81/22-23.

⁵²⁸ Bakara, 2/275; ayrıca bkz. A’raf, 7/181; Hicr, 15/6-7; Âl-i İmrân, 3/70.

⁵²⁹ Hicr, 15/6-7.

⁵³⁰ Sâffât, 37/158.

⁵³¹ En’âm,6/100.

⁵³² Alûsî, *Rûhu’l-Meânî fi Te’fîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, XI, s. 325.

⁵³³ Derveze, *Si’retü’r-Rasûl(Kur’ân’a Göre Hz Muhammed*, I, s. 415.

⁵³⁴ Mâturîdî, *Te’vîlât’ül-Kur’ân*, XI, s. 441.

⁵³⁵ İsrâ, 17/188.

gücü ve kudretine karşı çıkamayacakları bildirilmiştir.⁵³⁶ Kur'ân, cinlerin Allah'a ortak koşulmasını reddetmektedir.⁵³⁷ Cinleri olmayan özelliklerle vasıflandırarak yüceltmek kişinin azgınlığını ve sapkınlığını artırmaktan başka bir işe yaramaz.⁵³⁸ Şeytanî cinlerin yoluna uyup sapıtanlar âhirette pişman olup cinlerden ve insanlardan kendilerini saptırmış olanları ayakları altına alıp çiğnemek isteyeceklerdir.⁵³⁹

Cinler ve insanlar Allah'a kulluk için yaratılmış varlıklardır.⁵⁴⁰ Cinlerden bir grup gelmiş Kur'ân'ı dinlemiş, iman etmişler, Allah'a şirk koşmayacaklarını bildirmişlerdir.⁵⁴¹ Allah'a şirk koşmayan mümin cinler müminlerle beraber cennete gireceklerdir.⁵⁴² Allah sadece kendisine sığınılmasını istemesine rağmen⁵⁴³ müşriklerin cinlere sığınması,⁵⁴⁴ tevhit akidesine aykırı şirk tutumudur. Sebe suresi 34/12-14. ayetlerde anlatıldığına göre Allah'ın izni ile Hz. Süleyman (a.s.) onları kontrol altına almıştır. Bu da onların insandan üstün olmadıklarının işaretidir. Cinler gaybı da bilememektedirler. Bu surede zikredilen ilgili ayetlerle Hz. Süleyman (a.s.) kıssası üzerinden müşriklerin cinler hakkındaki şirk inançlarının yanlış olduğu vurgulanarak düzeltilmektedir. Cahiliye Araplarının, cinleri, ibadette, duada, eman dilemede, sığınmada Allah'a ortak koşmaları bir menfaat sağlamaktan ziyade onların zararlı etkilerinden korunmak olabilir.

2.3.4. Tapılan İlahların Şefaathçi Olarak Görülmesi

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا

الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının “şefâati” fayda vermez. Nihâyet onların yüreklerinden korku giderilince: Rabbiniz ne buyurdu? Derler. Onlar da: Hak olanı buyurdu, derler. O, yücedir, büyüktür. (Sebe, 34/23.)

⁵³⁶ Sâffât, 37/6-11.

⁵³⁷ En'âm, 6/100.

⁵³⁸ Cin, 72/6.

⁵³⁹ Fussilet, 41/29.

⁵⁴⁰ Zâriyât, 51/56.

⁵⁴¹ Cin, 72/1-5.

⁵⁴² Cebeci, *Kur'ân'a Göre Cin ve Şeytan*, s.121

⁵⁴³ Nâs, 114/1-4.

⁵⁴⁴ Cin, 72/6.

Müşrikler putlarının Allah katında şefaathçi olacağını düşünüyorlardı. Sözlükte bir başkasını desteklemek üzere ona yardımcı olmak ve aracılık yapmak gibi manalara gelen “şefâât”, âhirette günahkâr müminlerin affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek makamlara ulaşması için aracılık etmek⁵⁴⁵ anlamına gelir. Bir başka tanımda da âhirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmalarıdır.⁵⁴⁶ Şefaath yalnız olan kişinin yanında yer alarak güç birliği oluşturup, onun faydasına başkasından bir şeyler istemek, aracılık yapmaktır. Şefaath, kıyamet gününde bunalan ve cehennem girmiş olan müminlerin mahşer sıkıntısından ve cehennemden kurtulmaları için Hz. Peygamberin Allah katında yapacağı kabul edilen aracılık⁵⁴⁷ şeklinde de anlaşılmaktadır. “Şeffi” (şefaathçi) yardıma muhtaç birisi için kendisine önem veren daha üst makamdan yardım istemesidir. Çoğulu “Şufeâ”dır.⁵⁴⁸ Makam olarak üste olan birisinin, daha aşağıda olanı desteklemesi, durumunu sorması, iyilik ve kötülük yolunda ona aracı olması, yarar ve zararında ona destek olmasıdır. Bugünkü dilimizde “şefaathen” anlaşılan şefaath muhtaç günahkâr müminlere, mahşerde Hz. peygamber (sav)’in yardım etmesidir.

Kur’ân’da şefaath konusundaki ayetleri üç grupta değerlendirmek mümkündür

I- Hiçbir Şefaathin Bulunmadığının Belirten Ayetler:

Bu ayetlerde şefaath inancının, müşriklerin inancı olduğu, genel bir hüküm olarak müşriklerin iddiasının aksine hiçbir şefaath olmadığı söylenerek kişilerden veya varlıklardan şefaath beklentisinin boşuna olduğunu anlatılır. Şefaathen söz eden bu grup ayet âhirette hiçbir şefaathin olmadığı ifade edilir. Bu genel ve tümünden reddetme, ayetlerin bağlamından ve anlatım üsluplarından anlaşılır. Arapça dil kurallarına göre belirsiz/nekra bir isim umum ifade eder ve bütün cinsi olumsuzlaştırır. Bu Türkçede hiçbir sözcüğü ile belirtilir. Bu ayetlerde hiçbir şefaathin olmadığı gerçeği ortaya konmuştur.⁵⁴⁹ Âhiretteki şefaathçilerden maksat şefaath

⁵⁴⁵ Karaman Fikret, vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s.536.

⁵⁴⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaath” ,*DİA*, XXXVIII, 412-415.

⁵⁴⁷ Düzenli, *Üslub ve Semantik Açısından Kur’ân ve Şefaath*, İstanbul: Pınar Yayınlar, 2006, s. 42-43.

⁵⁴⁸ Derveze, *Si’retü’r-Rasûl(Kur’ân’a Göre Hz Muhammed’in Hayatı)*, I, s. 335.

⁵⁴⁹ Bakara, 2/48; ayrıca, bkz. Yûnus, 10/17-18; Şu’arâ, 26/92-102; Rûm, 30/12-14-32; Zümer, 39/43; Mü’min, 40/17-18; Müddessir, 74/42-48 İnfîtâr; 82/14-19; Bakara, 2/48-123-254; En’âm , 6/51-70-94; Necm, 53/26; İnfîtâr; 82/14-19.

edecekleri umulan putlar ve kendilerinden başka kişilerdir. Ayetlerden anlaşıldığı üzere putperestlerin ve gerekse başkalarının dünya ve âhiret gününde olacağını beklediği şefaatin kesinlikle olamayacağı, şefaati etmesi umulan varlıkların kesinlikle kimseye yarar sağlamayacağı belirtilmektedir. Allah razı olmadıkça/izin vermedikçe göklerde ve yerde bulunan meleklerin şefaati de yarar sağlamaz. Putların veya başka nesnelere şefaatinin yarar sağlaması da mümkün değildir. Çünkü âhirette hiçbir kimsenin başka bir kimseye yararı olmaz.

II- Şefaatin Bütünüyle Allah'ın Olduğunu O'ndan Başka Hiçbir Şefaatin Bulunmadığını Belirten Ayetler:

Bu ayet-i kerimelerde Allah, şefaatin tümüyle kendisine ait olduğunu, O'nun dışında hiçbir şefaatin bulunmadığını, bu konuda hiçbir kimseye hak ve yetki vermediğini, bu inançta olanların hiçbir şefaatchilerinin ve dostlarının olmadığını, şefaati bekleyenlerin ve beklentilerinin boş olduğunu belirtmektedir. Nitekim Secde suresinde Allah'tan başka bir şefaatchi olmadığı⁵⁵⁰ yine Mü'min suresinde de zalimlerin ne bir dostu ne de şefaatchileri olmadığı bildirilir.⁵⁵¹ Şefaatin tümüyle Allah'a ait olduğunu belirten ayetlerden Allah'ın hiçbir aracı olmadan kullarını kendisinin bağışlayacağını, hak ettikleri mükâfatları katlaması olarak değerlendirilebilir. Buna göre Allah, kendisine ortak koşmamış günahkâr kullarının imanlarındaki samimiyete binaen onları bağışlayıp ödüllendirecek ve onları cennetine koyacaktır.

III-Şefaati Şartlara Bağlayan Ayetler:

Şefaati edecek ve edilecek kişilerden Allah'ın razı olması, bunlar için izin vermesi, bunların Allah'tan söz almış olması, bunların hakkı söylemesi, şefaatin şartlarıdır. *“O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkası şefaati edemez.”*⁵⁵² *“Allah onların önlerindeki ve arkalarındakilerini de bilir. (Melekler) Allah'ın hoşnutluğunu kazanmış olanlar hariç hiç kimseye şefaati etmezler.”*⁵⁵³

⁵⁵⁰ Secde, 32/4.

⁵⁵¹ Mü'min, 40/18.

⁵⁵² Tâhâ, 20/109.

⁵⁵³ Enbiyâ, 21/28.

“Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihâyet onların yüreklerinden korku giderilince: Rabbiniz ne buyurdu? derler. Onlar da: Hak olanı buyurdu, derler. O, yücedir, büyüktür.” (Sebe, 34/23)

Yukarıda geçen Sebe suresi 34/23. ayet de şefaati şartlara bağlayan ayetlerdendir. Peygamberler, melekler gibi şefaati makamına ehil olup Allah'ın izin verdiği kimseler hariç hiç kimse şefaati hakkına sahip değildir. Allah Sebe suresi 34/23. ayette kâfirlerin şefaatten men edildiğini açıklamaktadır.⁵⁵⁴ Allah'ı bırakıp da putları ilâh edinen, onların şefaatiğini umanlar; onlara dilek ve temennide bulunup kurbanlar sunarak tavafta bulunanlar bilmeliler ki O'ndan başka tapılanlar hurma çekirdeğinin zarına bile malik değillerdir.⁵⁵⁵ Sebe suresi 34/23. ayette müşriklerin, hareket etmeyen, düşünüp konuşmayan putlardan zaruri olarak bekledikleri şefaatin imkânsızlığı ve sınırlı olarak şefaati izni verilip de yalnızca doğruyu söyleyecek⁵⁵⁶ olan meleklerin şefaatinin müşrikler için geçerli olmayıp fayda vermeyeceği⁵⁵⁷ açıklanmaktadır. Çünkü Allah dilediğine ve razı olduğuna izin vermedikçe; göklerde bulunan meleklerin şefaati de bir işe yaramaz.⁵⁵⁸ Sebe suresi 34/22. ayette sahte tanrılar yaratıcı olmadıkları için bir şeye sahip olmadıkları gibi Allah katında da bir ortaklıkları olmadığı ifade edilmektedir. Allah âlemi yönetmesinde onlardan hiçbir yardımcı da edinmemiştir. Zaten onlar da hiçbir şeye yardımcı olamazlar. Sebe suresi 34/23. Ayette “O'nun katında, kendisine izin verdiği başkası şefaati edemez.” ifadesinden Allah'ın azameti ve büyüklüğü nedeniyle O'nun katında izin verdiği başkasının hiçbir şeye şefaati etme cesareti gösteremeyeceği anlaşılmaktadır.⁵⁵⁹ Allah'ın izin verdikleri ise Hz. Muhammed (sav), sonra diğer peygamberler, salih kimseler ve meleklerdir.⁵⁶⁰

Kur'ân müşriklerin “şefaati” anlayışını onaylamaz. Çünkü müşriklerin inanıp yalvardıkları tanrılarına Allah şefaati izni vermemiştir, onlardan razı da değildir, onlar

⁵⁵⁴ Ebu's-Suûd, *İrşâdi'il-Akli's -Selîm İlâ Mezâya'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Kahire 1928, IV, s. 230.

⁵⁵⁵ Fâtır, 35/13.

⁵⁵⁶ Nebe, 78/38.

⁵⁵⁷ Ebu's-Suûd, *İrşâdi'il-Akli's -Selîm İlâ Mezâya'l-Kur'ân'il-Kerîm*, IV, s. 230.

⁵⁵⁸ Necm, 53/26.

⁵⁵⁹ İbn-Kesir, *Tefsir'l Kur'ân'il -Âzîm*, VI, s. 2888.

⁵⁶⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaati”, XXXVIII, 412-415; Hasan Serçe, *Sebe Suresinin Konulu Tefsiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 61.

hakkı da söylememektedirler. Allah'tan bunun için söz almış da değildirler. Kur'ân'da müşriklerin anlayışının aksine istifhamı-inkârı/kınama ve reddetme sorusu üslûbuyla, Allah'ın izni olmadan genel hükmü/yasası bozulmadan mülkü üzerinde başkasına tasarruf yetkisi vermeden O'nun yanında kim şefaath edecekmiş? Yahut müşriklerin şefaath etmesini beklediği kişi ve nesnelere hangisinden Allah razı olmuş da onun yanında bunlar şefaath edeceklermiş? Yahut şefaath etmesi umulan putlardan ve onlara tapanlardan hangisi hakkı/vahyin gerçeklerini söylüyor ki Allah ona şefaath için izni versin? Yahut din gününün maliki olan Allah o gün mülkünde tasarruf yetkisi olan kişiler mi var ki onlar başkalarına şefaath etme hak ve yetkisine sahip olsunlar? Şefaath yahut şefaath etmesi umulanlardan veya şefaath edecekleri kişilerden hangisi bunun için Allah'tan söz almıştır ki bununla şefaath etme yetkisine sahip olsun? denilerek şartlı ifadelerin bulunduğu bütün bölümlerde şefaath hep olumsuzlanmaktadır.⁵⁶¹

Müşriklerin “şefaath” anlayışının arka planında kendisini günahkâr gören kişilerin, inanmak ve yaşamak yerine kendi nefislerine göre davranıp tövbe edip vazgeçme iradesini ortaya koyamadıkları söylenebilir. Oysa Allah âhirette adaletle hükmedecektir onlar dünyaya geri gelseler bile aynı şeyi yapacaklardır.⁵⁶² Onlar Allah ile kullar arasında putları aracı koyarak kendi lehlerine menfaat sağlama arzusundaydılar. Putlara niye taptıkları sorulduğunda “*Bizi Allah'a yaklaştırsın diye ibadet ediyoruz.*”⁵⁶³ diye cevap veriyorlardı. Bu yaklaşım tevhid açısından kabul edilmeyecek bir durum teşkil eder.⁵⁶⁴

Şefaath, Kur'ân indirilmeye başlandığı dönemde o günkü müşrikler tarafından bilinmektedir. Kur'ân bu şefaath anlayışının algılanışını değiştirmiştir. Kur'ân'ın nüzulü süresince müşriklerin şefaath anlayışını reddeden bir süreç izlendiği söylenebilir.⁵⁶⁵ Şefaath kavramının burada bizim konumuzla ilgili olan boyutu, birine şefaath etme yetkisinin Allah'ın iznine bağlı olduğuna dair ayetlerin, iznin mutlaka verileceğine ve şefaathın mutlaka gerçekleşip-gerçekleşmeyeceği değildir. Şefaath izni

⁵⁶¹ Bakara, 2/254; En'âm, 6/51.

⁵⁶² En'âm, 6/27-28.

⁵⁶³ Zümer, 39/3.

⁵⁶⁴ Mehmet Durmuş, *Kur'ân'a Göre Şefaath*, Ankara: Anlam Yayınları, 2010, s. 2-15.

⁵⁶⁵ Düzenli, *Üslub ve Semantik Açından Kur'ân ve Şefaath*, s. 54-83.

verme yetkisinin-putlara meleklerle peygamberlere değil de sadece Allah'a ait olduğudur. Bu ise Allah'ın güç ve kudretinin mutlaklığına işaret etmektedir.

Şefaata konusunda son olarak şu söylenebilir: Şirkin en büyük nedenleri arasında şefaata inancı yatmaktadır.⁵⁶⁶ Oysa Allah sahte tanrılara şefaata yetkisi vermemiştir. Nitekim ayette ifade edildiği üzere "*Şefaata etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir.*"⁵⁶⁷

İnsanların aklına ve gönlüne hitap eden delillerle yapılan tevhid çağrısına karşılık, şirk koştan ataları taklit etmek, şirkin en önemli sebeplerindedir.⁵⁶⁸

2.3.5. Geleneği Kutsama

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤَكُمْ وَقَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرَى وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

"Onlara apaçık ayetlerimiz okunduğu zaman demişlerdi ki: Bu "sizi babalarınızın taptığı (putlardan) çevirmek isteyen bir adamdan başkası" değildir. Ve yine bu (Kur'an) uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir, dediler. Hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler de: Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir, dediler. (Sebe, 34/43)

Zikredilen ayette müşriklerinin inançlarının bozuk, taptıkları şeylerin en üstününün bile ibadete müstahak olmadığı halde onlara ibadette etmede ısrarcılıkları ortaya çıkmıştır.⁵⁶⁹ Sebe suresi 34/41-42. ayetlerde melekler "Rabbimiz sen bizim velimizsin. Onların bize ibadet etmeleri şöyle dursun bizim bile sana ibadet etmekten başka yapabileceğimiz bir şey yok iken, onlara ma'but olup fayda ve zararlarına iş yapmaya layık değiliz" diyecekler. Yine "Bunlar bizi Allah'a yaklaştırsın diye ibadet ediyoruz.",⁵⁷⁰ "Bunlar bizim Allah katındaki şefaathçilerimiz"⁵⁷¹ diyerek Allah'tan başkasına ibadet edenler ve edilenlerin⁵⁷² birbirlerine fayda ve zararı olmayacaktır. Sebe suresi, 34/41-42. ayetlerde müşrikleri uyarıcı açıklamalardan sonra Hz.

⁵⁶⁶ Yûnus,10/18.

⁵⁶⁷ Zümer, 39/44.

⁵⁶⁸ Macit, *Kur'an'a Göre Şirk*, s. 214.

⁵⁶⁹ Râzî, *Mefâtiḥü'l-Gayb*, XXV, s. 229-231.

⁵⁷⁰ Zümer, 39/3.

⁵⁷¹ Yûnus, 10/18.

⁵⁷² Mâturîdî, *Te'vilât'ül-Kur'an*, XI, s. 442-443.

Peygamber, onlara tevhid çağrısında bulunup Allah'ın ayetlerini okuyunca “*Bu “sizi babalarınızın taptığı (putlardan) çevirmek isteyen bir adamdan başkası” değildir. Ve yine “bu (Kur’ân) uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir”, dediler*”. Onlar bu sözleriyle atalarının dinlerinin hak, Hz. Peygamberin getirdiği dinin de bâtil olduğunu söylemiş olmaktadır.⁵⁷³ Hz. Peygamberin tevhid davetine karşı çıkan müşrikler, atalarından böyle bir şey duymadıklarını ileri sürerek, putlarının geçerliliğini de atalarını taklit etmekte görüyorlardı.

Müşrik Arapların kendi soylarından olanlara bağlılık, kendilerine sığınanları korumak, antlaşma yaptıkları kabileleri zor zamanda savunmak gibi gelenekleri vardı. Aynı zamanda atalarından kendilerine intikal eden geleneklere sıkı sıkıya bağlılık denilebilecek “gelenekçilik asabiyeti” de mevcuttu. Atalarından miras kalan geleneklerine taassup derecesinde bağlıydılar. Geleneklerine bağlı olmayı asla yeri doldurulamayacak bir fazilet olarak kabul ediyorlardı. Geleneklerini koruma uğruna zorluk ve felaketselere katlanırlar hatta savaşa dahi girmekten çekinmezlerdi. Atalarının ruhlarının kendilerini düşmanlarına karşı koruduklarına inanıp onların ruhlarına korkuyla karışık hürmet gösterirlerdi.⁵⁷⁴

Şirke dayalı taklitçilikte akıl devre dışı bırakılmış ve dayanıklar sorgulanmaz olmuştur. Müşrikler Hz. Peygamberin çağrısını, şirk barındıran dinlerinin önünde birer engelleyici olarak görmekte idiler. Aynı zamanda İslam çağrısına karşı sert ve kaba tutum ortaya koymaktaydılar. Onların bu geleneklere bağlılık taassubu, başta Ebû Talip örneğinde olduğu gibi İslâm'a girmelerine de engel olmuştur. Onlar Hz. peygamberin ahlâklı yaşayışını, kendilerini yanlışa davet etmeyeceğini ve sözlerinin yanlış olmayacağını bilinçaltılarında bilmekteydiler. Ona inananların inanma nedenlerini ve sayılarının çoğalmasına şahit olmalarına rağmen geleneklerine uymak daha baskın gelmesinden dolayı onun davetine uymadılar. Geleneklerden ayrılmamaları maddi ve mânevî ayrıcalıklardan ve değerlerini kaybedecekleri endişesinden de kaynaklanmaktaydı. Ayette ifade edildiği üzere “*Eğer seninle birlikte hidayete uyacak olursak yurdumuzdan atılırız*”⁵⁷⁵ diyenler de vardı. Geleneğin ağır etkisiyle iman ve inkâr arasında bocalayıp iki taraf arasında eşit

⁵⁷³ İbn- Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ân'il -Âzîm*, VI, s. 2896.

⁵⁷⁴ Macit, *Kur'ân'a Göre Şirk*, s.214.

⁵⁷⁵ Kasas, 28/57.

mesafede bulunanlar vardı. İslam'ı seçen ilk Müslümanlar da şirk içeren geleneğin etkisinden zor kurtulmuşlardır.

Bu gerçeklik Kur'ân'da farklı ayetlerde şöyle ifade edilmektedir. Onlara, "Allah'ın indirdiğine tabi olun" denildiğinde "*Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız*" dediler. *Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!*⁵⁷⁶ Burada "*Allah'ın indirdiğine uyun diye*" çağrıda bulunulan insanlar müşriklerdir.⁵⁷⁷ Müşrikler, atalarının yoluna uyacaklarını söylemekle atalarının kendilerinden daha bilgili olduğunu kabul etmiş oluyorlardı.⁵⁷⁸ Ataları doğru yolda olmasalar bile yine de "atalarımıza uyarız" diyerek onların yoluna bağlı kalmaları, tutarsızlıklarını ortaya koymaktadır. Onlara yöneltilen soru ile bağlılıklarının içeriği de onlara bu şekilde anlatılmış olmaktadır.

Kur'ân'dan ehil olmadığı için hüküm çıkartmak imkânına sahip olmayan sıradan kimseler için, din ile ilgili bilmediği hususlarda bir İslam âliminin görüşlerini taklit etmekle; atalardan gelenek yoluyla intikal eden şirk dinini taklit etmek aynı değildir. İslam âlimi açık hüküm ihtiva eden konularda her hangi bir görüş beyan edemez. İslam'ın genel esaslarının dışına çıkamaz. Ortaya attığı görüşlerini delillendirir ve tek doğru olduğunu savunmaz. İslam dininde yeterli bilgiye sahip olmayan birisinin yapması gereken tutum ve davranışlar için en âlim olan kimseye gidip sormasını Allah istemektedir.⁵⁷⁹ İtikâdî konularda gelen haberlere bağlı kalarak, kitap, sünnet ve selefî sâlihinin icmâsına bağlı kalanlar kendilerini Allah tarafından indirilen hükme ve rasûlüne tabi olmaya nispet ederken; müşrik taklitçiler uydurmalarını batıl inanca sahip atalarına nispet etmektedirler.

Geleneğin, negatif yönleri olmakla birlikte toplum için önemli bir birleştirici bir özelliği de vardır. Gelenek, geçmişin değerlerinin yeni nesillere aktarılmasını sağlayarak toplumu oluşturan fertler arasında aynı bakış açısı etrafında birliktelik sağlar.⁵⁸⁰ İslam vahye dayalı, akl-ı selime uygun gelenekleri onaylamıştır.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Bakara, 2/170.

⁵⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, XIV, s. 450-452.

⁵⁷⁸ Neseî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmet b. Mahmut En- Neseî, *Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't Te'vil*, Beyrut: Dâr'ul İbn-i Kesir, 1999, III, s. 69.

⁵⁷⁹ Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7.

⁵⁸⁰ Mehmet Tözlüyurt, *Kur'ân'da Gelenek Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.93.

⁵⁸¹ Yûsuf, 12/37-39.

Tarihte ve günümüzde bütün inanç ve kanaatler büyük oranda, şüphe edip delil aramadan birilerinin söylediklerini aynen kabul edip uygulama (taklit) gerçekliğine dayanmaktadır.⁵⁸² Müşrik Araplar da Allah, din, melekler ve putlar gibi konulardaki bilgilerini vahiy, akıl, duyular gibi muteber bilgi kaynakları yerine taklide dayandırıyorlardı.⁵⁸³ Taklit ettikleri atalarının yaptıklarının doğru olduğuna dair ellerinde bir delilleri de yoktu.⁵⁸⁴

Şirk içeren geleneği Allah'ın emri olarak görme anlayışı Allah'a yapılmış bir iftiradır. Çünkü müşrikler uygulamaya geldikleri çeşitli dînî geleneklerin Allah'ın dilemesi ve rızasına uygun olduğunu eğer öyle olmasa Allah'ın kendilerini engelleyeceğini düşünüyorlardı.⁵⁸⁵ Müşrik atalarının yoluna uyup, şirk koşanlar taklit ettikleri atalarından davacı olacaklar ve onları lânetleyeceklerdir.⁵⁸⁶ Kur'ân atalardan miras olarak intikâl eden şirk içeren geleneğin reddedilmesini, Hz. Peygambere indirilen hakikatlerin üzerinde düşünülmesini istemektedir.⁵⁸⁷

Atalarının şirk dinine bağlılıkta ısrarcı olan Mekke şirk toplumunun elit kesimi bununla yetinmeyip şirk düzenin devamı için halka baskı da uygulamıştır.

2.3.6. Toplumsal Baskı

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ
يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (31)

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضِعُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (32)

وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا
وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

İnkâr edenler şöyle dediler: "*Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere.*" *Sen o zalimleri Rablerinin huzurunda durdurulmuş halde*

⁵⁸² Karaman Hayrettin, vd. , *Kur'ân Yolu*, IV, s. 603-604.

⁵⁸³ Karaman Hayrettin, vd. , *Kur'ân Yolu*, IV, s. 603-604.

⁵⁸⁴ A'râf, 7/28.

⁵⁸⁵ Arâf, 7/28; En'âm, 6/148.

⁵⁸⁶ Ahzâb, 33/67-68.

⁵⁸⁷ Zuhuf, 43/24.

birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: "Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik." Büyüklük taslayanlar horlananlara "Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler kendiniz idiniz!" derler. Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: "Bilakis! İşiniz gece gündüz dolap çevirmektir; bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı emrediyordunuz" derler. Sonunda azabı görünce için için yanarlar. Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler. (Sebe, 31-33.)

Sebe suresinden nakledilen 34/31-33. ayetler, inkârcıların söylemini anlatmakla başlar. Buradaki inkârcılar hiçbir ilahi kitaba inanmayan Arap müşriklerdir.⁵⁸⁸ "Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere" ifadesinden "bundan öncekilerden" kasıt önceki ilahi kitaplar olup, inkârlarında direnen müşriklerin âhret azabını görünce derin bir pişmanlık içinde suçu birbirlerine atmalarının kıyametteki durumu tasvir edilmektedir.⁵⁸⁹ Hz Muhammed'in peygamberliğine inanmayan müşriklerin ne Kur'ân'a ve onun uyarılarına⁵⁹⁰ ne de Kur'ân'dan önce indirilen semâvî kitaplara katıyetle inanmamaktadırlar. Bu tabloda müstekbirler (büyüklük taslayanlar) ile müstazâflar denilen halktan onlara tâbî olanlar arasında tartışma vardır. Mustazâflar diğerlerine şöyle derler: "Siz olmasaydınız iman edip tasdik eder, müslüman olurduk."⁵⁹¹ "Müstekbirler (büyüklük taslayanlar) de onları hidayetden yasaklamadıklarını, sapıklıkların sorumlusunun kendileri olduğunu, karakterleri gereği sapıttıklarını ve cürüm işlediklerini söylerler. Onlar da, liderlere bir defa daha cevap verirler: "Gece gündüz yaptığımız toplantılar, komplolar ve kışkırtmalarla Allah ve Rasûlünü inkâr etmemizi, şirk koştuklarınıza da bağlanmamızı teşvik ettiniz" derler. Müstekbirler, Mustazâfları "sakın babalarımızın dinini terk etmeyin. Eğer terk ederseniz ilahlarımız sizi helak eder." diyerek onları korkutmuşlardır.⁵⁹²

Yukarıdaki ayette müstekbirler Hz. Peygamber ve onun yolundan giden

⁵⁸⁸ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, s. 473.

⁵⁸⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş*, IV, s. 254-258.

⁵⁹⁰ Elik ve Coşkun, *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'ân tefsiri)*, s. 911.

⁵⁹¹ İbn-i Âşûr, Muhammed Tahir et-Tûnîsî, *Tefsir'ut-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: Dâr'u Sahnûn 1997, IX, s. 133.

⁵⁹² İbn-i Âşûr, *Tefsir'ut-tahrîr ve't-tenvîr*, IX, s. 208.

Müminlerin karşısında Peygamber (sav) ve daveti aleyhine kışkırtma, engelleme ve alıkoymada rol oynayan lider konumunda olup toplumu yönlendirenlerdir. Mustazâflar da toplumu yönlendirenlerin etkisinde kalıp küfrün ve inkârcıların safında yer alan yönlendirilen kesimdir. Mustazâf dediğimiz ezilenlerin oluşturduğu toplum bütünüyle suçlanamaz. Burada yerilen; mustazâflar olarak adlandırılan ezilen grup, kendilerini ezenlere karşı içten içe hayranlık besleyen, onların konumu ve yaşantısı gibi yaşamaya heveslenen kişiliksiz kesimdir. Elbette toplum hayatında etkilenenler ve etkileyenler vardır. Etkileyenler etkiledikleri kesimlerin inancını, düşüncesini, yaşam şeklini biçimlendirmeye çalışır.⁵⁹³ Etkileyen kesim insan fitratına uygun olan tevhidin şekillendirdiği değer yargılarından uzak bir dünya görüşüne sahip ise insanların gönüllerine, beyinlerine ve bedenlerine hükmetmeye çalışacaklardır. Aklını ve iradesini tahakkümcü müşrik kesimin emrine verenler zamanla onların kölesi durumuna düşeceklerdir. Kur'ân'da baskıcı, aktif liderlerin tasallutundan avam dediğimiz halkı kurtarmak için kâfirlerin iç dünyalarında korku ve heybetli iz bırakmak amacıyla⁵⁹⁴ bu surede olduğu gibi diğer surelerde de benzer âhret tabloları anlatılmaktadır.⁵⁹⁵

Zulüm yanlış düşünce ve inanca saplanarak yapılmaması gereken şeyleri yapmaktır.⁵⁹⁶ Bu sebeple Kur'ân Allah'a ortak koşmayı "çok büyük bir zulüm" sayar.⁵⁹⁷ Allah'a ortak koşanlar şirk fiilini işledikleri için zalim olmuşlardır. Allah'a karşı şirk koşulmasında ister yönlendiren (müstekbirler) ister onlara tabi olanlar (mustazâflar) olsun her iki tarafta zalim durumundadır. Çünkü Kur'ân ve ilahi kitapların hakkını ona inanarak vermemişlerdir.⁵⁹⁸ Müstekbirler baskı ve zorbalığı kışkırtıcılığı sebebiyle zalimdir. Mustazâflar da özgür iradelerinden ve düşüncelerinden vazgeçerek insanlık onuruna aykırı davrandıkları için zalimdirler.

Sebe suresi 31-33.ayetlerde müstekbirler ve onlara boyun eğerek tabi olan mustazâflar kendilerini kıyamet sahnesinde izlemişlerdir. Bunlar hayatta olup dünyada gezmektedirler. Bu ayetlerin ilk muhatabı olan müşrikler ve onlardan sonra gelenler bu sahnede olduğu gibi sanki gerçekten gözleri önünde gerçekleşiyor gibi

⁵⁹³ Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, X, s. 421.

⁵⁹⁴ Derveze, *Et-Tefsirü'l-Hadis*, III, s. 201-203.

⁵⁹⁵ İbrahim, 14/21; Mü'min, 40/47-50.

⁵⁹⁶ Karaman Hayrettin, vd., *Kur'ân Yolu*, IV, s.159-161.

⁵⁹⁷ Lokmân, 31/13.

⁵⁹⁸ Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, X, s.421.

heyecan ve ürperti içinde kalabilirler. Seyyid Kutup, henüz vakit var iken isteyen kendini o durumdan kendini kurtarabileceğini⁵⁹⁹ ifade eder. Zorba müstekbirler ve onlara tabi olan iki grupta yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Uğradıkları akıbet yaptıkları suçun karşılığıdır. Allah onlara asla zulmetmiş değildir. Şirk koşup zalim konumuna düşen Kureyş kabilesinin küstah liderlerinin ve onlara tabi olanlarının sözlerinin bize aktarılmasındaki amaç onları zalimlikle suçlayarak ötekileştirmek değildir. Nitekim Mekke ehlinde kâfir ve müşrik Araplardan çoğu, Allah Rasûlü (sav) hayatta iken iman ederek hidayet bulmuşlardır. Kâfir ve müşrikler hakkında burada söylenenler sadece ayetlerin nüzul anında içinde bulunulan durumu belirtmek içindir.⁶⁰⁰ Ayetler, onların üzerinde korku ve pişmanlık etkisi oluşturup şirkten dönmelerini amaçlamaktadır.

Ayetin Arapça lafzında “*te’murûnenâ*” “bize emrediyordunuz” ifadesinden müstekbir denilen siyasi, ekonomik ve dînî gücü elinde bulunduran etkin kesimin zorlama ve baskıları olduğunu ve bu baskıdan etkilenen kesimin kurtulmaları da kolay gözükmemektedir.⁶⁰¹ Biz yukarıdaki ayetlerden hareketle şirk hususunda toplumu yöneten ve yönlendiren kesim arasında bir ortaklığın bulunduğunu görmekteyiz. Toplumu yönlendiren kesim suçlu olduğu kadar yönetilen kesimde o kadar sorumlu ve suçludur.

Şirk düzeninin devamı için çalışıp toplumu yönlendiren elit kesim, zenginliğinden dolayı da şımarıp inanç olarak sapıtmış ve ahlaken de yozlaşmıştır.

2.3.7. Zenginlikten Dolayı Şımarma

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (34) وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا

وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَدِّينَ (35) قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

(36) وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُفَرِّقُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ

الضَّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْعُرْفَاتِ آمِنُونَ (37) وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ

⁵⁹⁹ Kutup, *Fî Zilâl’il-Kurân*, VIII, s.393-394.

⁶⁰⁰ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, III, s.201-203.

⁶⁰¹ Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, X, s.421.

مُحْضَرُونَ (38) قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ

وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (39)

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: “Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz. Ardından şunu eklemişlerdir: **“Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.”** De ki: **“Rabbim rızık dilediğine bol verir, dilediğine kısıyor; fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama iman edip iyi işler yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşkler içinde hiç bir endişe taşımadan yaşayacaklardır. Âyetlerimizi etkisiz kılmak üzere çaba gösterenler ise azap içinde bırakılacaklardır. De ki: “Rabbim kullarından dilediğine rızık bol verir, dilediğine de kısıyor. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en büyüğüdür.”**(Sebe,34.-39.)

Surenin yukarıda anlatılan ayetlerinde Kureyş ileri gelenlerinin yalanlamalarına karşılık,⁶⁰² Hz. Peygamber (sav)’in kalbini yatıştırma⁶⁰³ ve onu teselli etmek amaçlamaktadır. Sebe suresi 34-39. ayetlere öncesiyle bir bütün olarak baktığımızda servet ve nüfuzunu her türlü kurtuluşun teminatı gibi görenlerin bu yanlış düşünceleri, rızık sağlayanın yüce Allah olduğunu unutmaları açısından eleştirilmiştir. Sahip olunan zenginliğin kişiyi Allah'a yaklaştırmaya, O'nun rızasını elde etme ölçüsü olamayacağı; ancak bu imkânlar sağlam bir imana dayalı olarak ortaya konan iyi davranışlara dönüştürüldüğünde Allah katında değer bulacağı ifade edilmektedir.

Hayr (iyilik), amacıyla yapılan harcamalar Allah katında karşılıksız kalmadığı gibi gönül rızasıyla veren kişi de bundan ötürü bir kayba da uğramış olmaz; verdiği şeylerin yeri Allah Teâlâ tarafından bir şekilde doldurulur. Bu ya yerine benzeri maddi imkânlar verilmesi ya da bitmez tükenmez bir hazine olan kanaat duygularının geliştirilmesi ve kişinin iç huzurunun arttırılması biçiminde olur. Yukarıdaki ayetlerin toplumu yönlendiren müşrik liderlere yönelik çirkin gösterme,

⁶⁰² Sabûni, *Safvet 'üt-Tefasir*, V, s.145.

⁶⁰³ Râzi, *Mefâtihu ' -Gayb*, XVIII, s. 350.

uyarma ve sakındırma, kınama ve korkutma amacı taşıdığını da söylenebilir. Kur'ân'ın diğer bazı surelerinde de zenginliğine güvenip gönderilen elçilere karşı gelenler anlatılmaktadır.⁶⁰⁴ Zenginliğine güvenip şımarıkça hayat yaşayanların müreffeh yaşantıları atalarının şirk ve inkâr içeren inançlarını sorgulamalarına engel olmuştur.⁶⁰⁵ Çok mal ve servete sahip olup da zevk ve sefahate dalan toplum kesimleri sonunda ahlâkî değerlerini yitirirler. Kendilerine bildirilen ilahi hakikatlere karşı duyarsızlaşırlar. Sonunda hem kendilerini ve hem de toplumlarını helake sürüklemiş olurlar.⁶⁰⁶ Ayette “sefahate dalmış olanlar” veya “zevke düşkün olanlar” diye de ifade edilen ibarenin Arapça aslı “Mütraf”tır. Mütraf “ahlaki kaygı taşımayan, hayatında ahlaki değerlere yer vermeyen kolay ve müreffeh,”⁶⁰⁷ “şımarıkça hayat yaşayan”⁶⁰⁸ anlamındadır.

Hz. Peygamberin risâletinden önce Arap yarımadasının bir devlet otoritesinden yoksun olmasından dolayı genel bir güvenlik sorunu bulunduğu halde Mekkeliler güven içinde yaşamaktaydılar. Kureyşliler Kâbe'nin gözetim ve bakımını üstlendikleri için diğer Arap kabileleri tarafından büyük saygı görürlerdi. Mekke bir ticaret merkezi olmasından dolayı Kureyşliler bütün ihtiyaçlarını rahatça karşılamaktaydılar. Bütün bunlara karşılık şirkten uzaklaşıp, Allah'a kulluk etmeleri⁶⁰⁹ istenmesine rağmen Sebe suresi 34/31. ayette “Kur'ân'a asla inanmayacağını” söyleyen şımarık lider kesim, mal ve evlat çokluğuna güvenerek ilahi mesaja karşı çıkmıştır. Mevcut şirk düzeninin devamından yana tavır koymuşlardır. Çünkü kendilerini servet sahibi yapan, diğer insanlara hükmetmelerini sağlayan, baskıcı şirk düzeniydi. Hz. Peygamberin bu düzeni değiştireceğini bildiklerinden dolayı endişelenmişlerdir. Hz. Peygamberin getirdiği mesajın gönüllerde taht kurup, hayata hâkim olması durumunda sömürü yoluyla elde ettikleri servetlerinin ve statülerinin yok olması endişesi karşı gelmelerindeki önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sebe suresi 34/15-21. ayetlerde özelde servetinin ve evlatlarının çokluğuna güvenen Mekkeli Müşriklere, genelde de bütün herkese ders olması için yine bu

⁶⁰⁴ Mü'minûn, 23/31-33; Hüd, 11/27.

⁶⁰⁵ Zuhruf, 43/23.

⁶⁰⁶ İsrâ, 17/16; bkz. En'âm, 6/23; A'raf,7/60, 66, 75, 88, 90.

⁶⁰⁷ Râgıp el-İsfahâni, “t-r-f” *el-Müfredât*, s.196.

⁶⁰⁸ Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, X, s. 426.

⁶⁰⁹ Kureyş, 106/1-4.

surede Sebe halkının kendilerine verilen nimetlere karşı nankörlüklerinden söz edilir. Vaktiyle Yemen bölgesinde yaşayan Sebe halkı da tıpkı Mekkeli Müşrikler gibi büyük nimetlere sahiptiler. Sağlı sollu bahçelerin uzayıp gittiği yemyeşil bir belde yaşıyorlardı. Onlara gönderilen elçiler onlara “içinde yaşadığımız bu güzel ülkeyi size bu nimetleri bahşeden Allah’a şükredin O’na gereği gibi kulluk edin” diye öğüt vermişlerdi.⁶¹⁰ Onlar kendilerine yapılan bu uyarılara uymadılar. Bunun üzerine setleri yıkan büyük bir sel felaketine maruz kaldılar. Cennet gibi bağları olan bahçeleri viraneye dönüştü. Sahip oldukları nimetleri kendilerine veren Allah’a isyan edip onun elçisini inkâr ettikleri için cezalandırıldılar. Oysa kendilerine bahşedilen nimetler sonucunda o kadar sık ticaret yolculukları yapmaktaydılar ki Yemen’den Şam bölgesine kadar uzanan topraklar âdeta avuçlarının içi gibiydi. Bütün bu bölge içerisinde gece ve gündüz ticaret yapabiliyorlardı.⁶¹¹ Nankörlüklerini belki söz olarak söylemeseler bile tutum ve davranışları nankörlüklerini anlatıyordu.⁶¹² Sonunda helak oldular. Sonraki nesillere de hikâyeleri kaldı. Medeniyetleri dağılıp sahip oldukları nimetler ellerinden gitti. Böylece içlerinden iman edenler dışında Sebeliler ve onlar gibi davranan insanlar üzerinde Şeytanın “*Ben de senin kullarını kendime uyduracağım elçilerine iman etmelerine engel olacağım*”⁶¹³ temennisini haklı çıkardılar.

Bu dünyada kendisine bol nimet verilenlerin Allah'ın sevgili kulu, az nimet verilenlerin ise Allah'ın gazabına uğrayan kullar olduğu gibi yanlış bir zanda bulunulmamalıdır. Gerçek şu ki, çevresine açık ve gören gözlerle bakan herkes kötü karakterlere sahip olan zenginler olduğu gibi buna karşın ahlaken temiz ve mükemmel fakir insanların olduğunu da fark edeceklerdir. Bu durumda hangi sağduyulu insan Allah'ın temiz karakterli kimseleri sevmediğini ve günahkâr ve kötü insanları tasvip ettiğini söyleyebilir?⁶¹⁴ Burada eleştirilmesi gereken mal ve evlâtların çokluğunun Allah'a yakınlık vesilesi olarak görülüp, şirk inancının üstün olduğu sonucunun çıkarılmasıdır. Putperestliğe dayalı şirk inancı içerisinde olan Kureyşlilerin zenginlik içinde olmaları, fakir, zayıf ve güçsüz kimselerin Hz Peygamberin çevresinde toplanmaları yanlış mantıksal sonuç çıkarmalarına sebep

⁶¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vil'il-Kur'ân*, X, s.380.

⁶¹¹ Elik ve Coşkun, *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'ân tefsiri)*, s.911.

⁶¹² Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, s.256.

⁶¹³ Nisâ, 4/119; A'râf 7/17; İsrâ, 17/ 62.

⁶¹⁴ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, s. 474-475.

olmuştur. “Biz sizden üstün olduğumuza göre size asla itaat etmeyiz” demek istiyorlardı. Bu noktada kazanma ve kurtulmuşluğun ölçüsü olarak Allah’ın mesajının karşısına zenginliği koyuyorlar. Değer ölçülerini de kendileri belirliyorlardı. İnkâr ve şirk bataklığında olup da mal ve evlat çokluğuna güvenerek Hz. Peygamberin davetine karşılık kibirlice tavır takınan herkes bilmelidir ki mal ve evlat çokluğu Allah’a yakınlık ölçüsü değildir. Sebe suresi 34/37. ayette Allah’a yakınlık O’na ve rasûlüne iman edip Allah’ın emirleri doğrultusunda yaşamaktır.⁶¹⁵ Malın esas sahibi Allah’tır. Dilediğine çok dilediğine de az verir. İman edip de malını hak yolunda harcayanlara kat kat daha fazlasını verir. Hem dünya da hem âhirette verir.⁶¹⁶ Sebe suresi 34/38. Ayete göre malını ve servetini Allah’ın dinini engellemek için harcıyıp şirk sisteminin devamı için çalışanların akıbetleri azap içinde kalmak olacaktır.

Sebe suresi 34/49. ayette ve surenin diğer ayetlerinde batılın (şirk ve küfrün) tevhid temelli hakikat karşısında anlam ve değerinin bulunmadığı, hakikate karşı başarılı olmasının mümkün olamayacağı bildirilmektedir. Sebe suresi 34/50. ayette ise bundan sonra sorumluluk herkesin kendisine aittir. Yine Sebe suresi 34/51-54. ayetlerde ise bütün bu bilgi ve delillere rağmen aklını kullanmayıp, düşünmeyen aklını ve iradesini şirk ve küfür yolunda kullananlar için acıklı bir son olacağı ifade edilmektedir.

Kur’ân sadece bir bölge ve millete gönderilmiş bir kitap olmayıp bütün insanları karanlıklardan aydınlığa çıkararak bir rehber olarak herkese gönderilmiş bir kitaptır.⁶¹⁷ Kur’ân’ın insanlığın kurtuluşu için getirmiş olduğu esaslar ne kadar değerli olursa olsun, insanlara münasip bir üslup ile anlatılmazsa, bundan istenilen fayda elde edilemez. Sebe suresinde insanları tevhide da’vet, İslam’ı insanlara benimsetmek hususunda örnek teşkil edecek ilahî yöntem ve metotlar mevcuttur.

⁶¹⁵ Taberî, Câmiu’l beyân fî te’vil’il-Kur’ân, X, s.381.

⁶¹⁶ Taberî, Câmiu’l beyân fî te’vil’il-Kur’ân, X, s.381.

⁶¹⁷ İbrahim, 14/1.

2.4. SEBE SURESİNDE TEVHİDE DA'VET USLÛBU

Sebe suresinde Allah insanları nasıl ikna ederek O'nun varlığını ve birliğini kabul ettirmeye yöneltmiştir? İnsanları inkâr ve şirkten vazgeçirmede ve O'nun varlığını ve birliğini kabul ettirmede nasıl bir metod uygulamıştır? Bu sorulara suredeki ayetler ışığında açıklamalarla cevap bulunmaya çalışılacaktır.

İslamî literatürde “İslam’ı insanlara ulaştırılmak, onu değişik toplumlara ve milletlere yaymak” anlamında “da’vet”, terimi kullanılır. Surede tevhide da’vet uslûbunu incelemeden önce “da’vet” ve dâ’vetle ilişkili kavramların bilinmesi gereklidir.

2.4.1. İslamî Da’vet ve Da’vetle İlgili Kavramlar:

Da’vet kelimesi “ dua etmek, çağırarak, seslenmek, adlandırmak, ziyafete çağırarak” anlamlarında Arapça mastar bir kelimedir. Terim olarak ise, insanları Allah’ın birliğine çağırarak ve onlara İslam dinini anlatarak benimsetmeye⁶¹⁸ ve onun emirlerini uygulamaya çağırarak bulunmaktadır.⁶¹⁹ Kur’ân’ı Kerim’de “İslam’a çağrı”⁶²⁰ “Allah’ın kitabına çağrı”⁶²¹ “Allah yoluna çağrı”⁶²² “kurtuluşa çağrı”⁶²³ “esenliğe çağrı”⁶²⁴ gibi anlamlara gelen da’vet, İslami inanç ve değerlerin kabul edilip uygulanmasını sağlamayı amaçlayan faaliyetlerdir. “...Ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah’a çağırırız”.⁶²⁵ meâlindeki ayetlerden de anlaşıldığı üzere insanları Allah’a yani İslam’a çağıraktır.

Da’vet, İslamî değerlerin kabul edilip uygulanmasını sağlamayı amaç edindiğinden dolayı hem Müslümanlara hem de Müslüman olmayanlara yönelik olabilir. Bu nedenle tebliğ, tebşir, nasihat, irşâd, emr-i bi’l-ma’ruf nehyi ani’l münker gibi kavramlar sözlük anlamları bakımından “da’vet” ten farklı olmakla birlikte amaç ve uygulama bakımından yakın ve aynı mânâları ifade etmektedirler.⁶²⁶

⁶¹⁸ Şevki Saka, *Kur’ân’ı Kerim’in Davet Metodu*, Seha Neşriyat, ths. ,Ankara, s. 19.

⁶¹⁹ Mustafa Çağırıcı, “Da’vet” *DİA*, 1994, IX, 16-17.

⁶²⁰ Saff, 61/7.

⁶²¹ Âl-i İmrân, 3/23.

⁶²² Nahl, 16/125.

⁶²³ Mü’min, 40/41.

⁶²⁴ Muhammed, 47/35.

⁶²⁵ Yûsuf, 12/108; Ayrıca bkz. Hac, 22/67; Kasas, 28/87.

⁶²⁶ Çağırıcı, “Da’vet”, IX, s. 16-17.

Da'vet terimi ile ilişkili kavramlardan birisi de “cihâd” terimidir. Arapça'da c-h-d kökünden türeyen cihâd isim olarak dört, fiil olarak yirmi dört, mücahid (cihâd eden) anlamında iki ayette geçmektedir. Bu ayetlerin bir kısmında doğrudan doğruya savaş kastedilmekte diğer bir kısmında ise Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaşama çabası olarak anlaşılır. Cihâd, dinin emirlerini öğrenip ona uygun olarak hayat sürmek ve diğer insanlara öğretmek, onlara iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ etmek nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele etmek⁶²⁷ demektir.

İslam dininde savaşın “cihâd” olarak isimlendirilmesi, savaşın gayesinin insanları öldürüp dünyevi hükümler kurmak olduğunu göstermez. Savaşın gayesi, insanları ilahî kurtuluş olan İslam'a da'vet etmek, onların inanç ve ibadetlerinde doğruyu bulmaları için iletişim kanallarını açmak ve iletişim engellerini ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Tevhidi yayma (ilâ-yi kelimetullah) görevinin yerine getirilmesinde, cihâdın ilk ve en temel safhası olan da'vet imkânının bulunması durumunda savaşa gerek kalmayacaktır.⁶²⁸ Fakat Müslümanların can ve mal güvenliğine, onların hak ve hürriyetlerine, İslam'a ve İslam ülkelerine yönelik herhangi bir saldırı durumunda yapılan savaş meşrudur. Bu savaşı diğer savaşlardan ayırmak için “cihâd”⁶²⁹ denmiştir.

Cihâdın kıtâl/savaş anlamını içermesi fiili savaşların yapıldığı Medine dönemidir. Savaşa izin veren ilk ayet⁶³⁰ Medine'de inen sureler arasında yer almaktadır.⁶³¹ Mekke döneminde ise cihâd; inkâr ve şirk içinde olanlarla, Kur'ân' ile mücadele⁶³², dini tebliğ, onun emir ve yasaklarını uygulamak⁶³³, Kur'ân'ın getirmiş olduğu ikna edici delillerle dine da'vet şeklindeydi.⁶³⁴

İslam'ı kabul edip yaşama, onun emir ve yasaklarını uygulama ve ilâ-yi kelimetullah'ı bütün insanlığa yayma hususunda değişik dönemlerde birden çok yöntem ve metod kullanıldığı anlaşılmaktadır. Da'vetin metod ve uslûbundaki

⁶²⁷ Ahmet Özel, “Cihâd” *DİA*, 1993, VII, 527.

⁶²⁸ Çağırıcı, “Da'vet” IX, 16-17.

⁶²⁹ Ahmet Özel, “Cihâd” *DİA*, VII, 531.

⁶³⁰ Hac, 22/39.

⁶³¹ Bekir Topaloğlu, “Cihad” *DİA*, VII, 532.

⁶³² Furkân, 25/52.

⁶³³ Karaman Fikret v.dğr. , *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, s. 89.

⁶³⁴ Saka, *Kur'ân'ı Kerim'in Davet Metodu*, s. 30.

farklılık davetin konusu olan İslamî değerlerin muhatabın arzusuna göre hafifletilmesi, yumuşatılması ve değiştirilmesi olmayıp sunuş biçiminin çeşitliliğidir. Mekke döneminin sonlarına doğru nâzil olan Sebe suresinde de insanları şirk sapkınlığından kurtarıp tevhidî hakikati benimsetme hususunda Kur'ân'ın ikna edici delillerinden bir kısmı, değişik metod ve üslupta yer almaktadır. Bunlar şunlardır.

2.4.2. Anlatım/takrir Yöntemiyle Allah'ın Varlığı ve Birliğinin Tanıtılması

İnanç, her türlü sorumluluk unsurlarının üzerine bina edildiği temeldir. Kur'ân insan fitratına uygun olarak muhatabın inancını tenkit etmeden, onun zayıf ve kötü yönlerini ortaya koymadan önce, kendi görüşünü açıklamış ve üstün yönlerini ortaya koymuştur. Kur'ân'ın bu yöntemi takip ettiğini ilk inen surelerde görmek mümkündür.⁶³⁵ Yine Kur'ân tevhid da'vetine kötü âdet ve zararlı alışkanlıkları yasaklayarak başlamadığı gibi zekât vermekle, oruç tutmakle ve cihâda çıkmayı teklif etmekle işe başlamamıştır.⁶³⁶ Çünkü Kur'ân'ın ilk hitap ettiği toplum bozuk inanç sistemi, kötü ve zararlı alışkanlıklar üzerine kurulu bir toplum idi. Allah'ı bütün âlemlerin yaratıcısı olarak bilmelerine rağmen putları da birer ilâh olarak kabul ediyorlardı. Allah'a O'na layık olmayan vasıflar isnat ederek⁶³⁷ şirk koşuyorlardı.

Sebe suresi 34/1-2. ayetler şirki ortadan kaldırmak onun yerine tek Allah inancı (tevhidi) yerleştirmek için önce Yüce Allah'ın sıfatlarından bahsederek O'nu tanıtmaya çalışmıştır. Yerde ve gökte bulunan her şeyin sahibinin Allah olduğu, O'nun yüceltmeyi hak eden yegâne varlık olup bilgisinin sonsuz ve sınırsız olduğundan, her şeyin hikmetini bildiği ve en ince ayrıntısına kadar her şeyden haberdar olduğu gerçeği bildirilmektedir. Yine Sebe suresinin 34/26 ve 27. ayetlerinde Allah'ın her şeyi hakkıyla bilen, en adil hüküm veren her şeyi hikmetle idare eden olduğu bildirilmektedir.

Sebe suresinde zikredilen ayetlerde muhataba Allah'ın hiçbir şeye benzemediği, her şeyden üstün ve yüce olan tek ilah olduğu takrir/anlatım yöntemiyle tanıtılmaktadır.

Sebe suresinde insanın etrafını saran yer ve gök Allah'ın varlığına ve birliğine delil olarak sunulmaktadır.

⁶³⁵ Alak, 96/1-5; Â'lâ, 87/1-5; Müzzemmil, 73/8-9; Müddesir, 74/3.

⁶³⁶ Saka, *Kur'ân'ı Kerim'in Davet Metodu*, s. 81.

⁶³⁷ Meryem, 19/88; Nahl, 16/57.

2.4.3.İlmî ve Aklî Deliller Sunulması

Kur'ân Allah'ın varlığı ve birliği hususunda insanları ikna etmek için kendi muhtevasını incelemeye teşvik ettiği gibi⁶³⁸ onların dikkatini yere ve göğe çekmiştir. Göğe bakılıp; onun nasıl bina edilerek donatıldığından, yere bakılıp; onun nasıl dösenip orada iç ferahlatıcı çifter bitkiler bitirilip sabit dağlar konulduğuna insanın ibretle bakması istenmektedir.⁶³⁹ Güneş'in belli bir yörüngede akması gece ile gündüzün birbirinden ayrışmasının her şeye gücü yeten Allah'ın kanunu olduğu⁶⁴⁰ bildirilmektedir. İnsan bu kâinat nizamına gözünü çevirip baktığında bir kusur ve nizamsızlık göremeyecektir.⁶⁴¹

Sebe suresi 34/9. ayette Yüce Allah (c.c.) “Onlar gökte ve yerde önlerine bakmıyorlar mı?” ifadesiyle insanı çevreleyen müesses kâinat nizamı üzerinde onu düşündürerek gökleri ve yeri yaratmasındaki kudretine dikkat çekilmektedir.⁶⁴²

Kur'ân'ın indiği dönemde çıplak gözle göğe bakan insanlar yıldızları noktalar şeklinde görecekler bunları saymaya kalksalar saymaları mümkün olmayacaktır. Bunun neticesinde bu sayısız gök cisimlerini, düzen içinde bir arada tutanın Yüce Allah olduğunu itiraf etmek zorunda kalacaklardır. Günümüzde de müspet bilimin ışığında en modern aletlerle yeryüzünü saran gökyüzündeki yıldızlar, daha büyük görüleceklerdir. Uzayın daha derinlerine inildiğinde ise uzaktaki yıldızlar noktalar şeklinde görülecektir. Belki gelecekte daha mükemmel aletlerle daha fazla gökyüzünün derinliklerine inildiği zamanda daha fazla uzaktaki yıldızlar yine noktalar şeklinde görülecektir. Öyleyse on dört asır önceki insanın gökler âlemini müşahede ettiğinde alacağı pek çok dersler olduğu gibi günümüz ve gelecekteki insanların alacakları birçok ibret ve dersler vardır. Her devirdeki insanın ortak alacağı ders ise Allah'ın gücü ve kudreti karşısında kendi acziyetlerini idrak etmek, bu eşsiz nizamın bir olan Allah'ın eseri olduğunu anlamak olacaktır.

Kâinatta meydana gelen hadiseleri müşahede eden akıl sahibi insana düşen görev, bütün yaratılanların bir hikmet ve gayesinin olduğunu, her varlığın yaratılış

⁶³⁸ Fussilet, 41/53.

⁶³⁹ Kâf, 50/6-8.

⁶⁴⁰ Yâsîn, 36/37-38.

⁶⁴¹ Mülk, 67/3-4.

⁶⁴² İbn-Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ân'il -Âzîm*, VI, s. 2873.

amacı doğrultusunda ibadet ettiğini, kendisinin de yaratılış gayesinin bir olan Allah'a ibadet etmek⁶⁴³ olduğunu düşünüp O'nu her durumda yüceltmektir.⁶⁴⁴

Sebe suresi 34/24. ayette Allah'ın varlığı ve birliği hususunda birçok delili içinde barındıran rızık, O'nun ulûhiyyetinde tek, yaratma ve rızık vermedeki eşsizliği⁶⁴⁵ soru ve cevap yöntemiyle anlatılmaktadır.

2.4.4. Soru ve Cevap Metodu

Karşılıklı etkileşim ve iletişim vasıtalarından birisi de soru-cevap yöntemidir. Kur'ân'da geçen soru ve cevaplarla muhatapları ikna etmek,⁶⁴⁶ gerçeği öğretmek,⁶⁴⁷ onları yönlendirmek⁶⁴⁸ gibi amaçlara ulaşmak hedeflenmektedir. Allah Kur'ân'da müminlere,⁶⁴⁹ ehl-i kitaba,⁶⁵⁰ meleklerle,⁶⁵¹ müşriklere,⁶⁵² münafıklara⁶⁵³ doğrudan sorular yöneltmiştir. Bazen soruya birden fazla yerde⁶⁵⁴ bazen farklı ayetlerde⁶⁵⁵ bazen de aynı ayet içerisinde⁶⁵⁶ cevap verildiği olmuştur. Soru ve cevap yöntemiyle iman, ibadet, ahlak, aile hukuku, sahte ilahlar, ceza ve mükâfat gibi konular işlenmiştir.⁶⁵⁷

Sebe suresi 34/24. ayette de rızık verenin kim olduğu sorularak aynı ayet içinde Allah olduğu beyan edilmektedir. “Size rızık veren kim?” sorusuyla sorunun ilk muhatabı putperest müşriklerin dikkati çekilip susturulmakta, onlardan iddialarının doğruluğu için cevap istenmektedir. Zımnen, gökten yağmur yağdırıp yerden bitki bitirip kendilerini rızıklandıranın Allah olduğunu biliyorlarsa, aynı şekilde Allah'tan başka ilah olmadığını da bilmeliler⁶⁵⁸ denilmektedir. Onlara rızık verenin kim olduğu sorularak 22. ayetten geçen “Allah'tan başka tapılanların ne göklerde ne de yerde zerre kadar şeye malik değillerdir” manasını ilzam (kabule

⁶⁴³ Zâriyât, 51/56.

⁶⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/191.

⁶⁴⁵ İbn-Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ân'il -Âzîm*, VI, s. 2891.

⁶⁴⁶ Tûr, 52/35-36; Neml, 27/ 59-60.

⁶⁴⁷ Bakara, 2/186; Mâide, 5/101.

⁶⁴⁸ Beled, 90/12; Çâşiye, 88/1.

⁶⁴⁹ Tevbe, 9/38.

⁶⁵⁰ Nisâ, 4/39.

⁶⁵¹ Furkân, 25/17.

⁶⁵² Neml, 2/60; Mü'minûn, 23/86.

⁶⁵³ Tevbe, 9/63, 78, 109.

⁶⁵⁴ Kasas., 28/60; Zuhruf, 43/31-33.

⁶⁵⁵ Furkân, 25/7, 20.

⁶⁵⁶ Bakara, 2/219, 220.

⁶⁵⁷ Alican Dağdeviren, *Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar*, Yeni Akademi Yayınları, 2006, s.6.

⁶⁵⁸ İbn-Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ân'il -Âzîm*, VI, s. 2891.

mecbur bırakmak) ettirmek vardır. Bu soruya “Allah”tır demekten başka verilecek başka cevap yoktur. Onlar rızkı verenin Allah olduğunu susup söylemeseler bile iç dünyalarında rızkı verenin Allah olduğunu ikrar ettiklerini onlara hissettirmek vardır.⁶⁵⁹ Bir tarafta rızkı verenin Allah olduğunu söyleyip, her şeye gücü yeten tek olan Allah’a inanıp O’na ibadet eden müminler, diğer tarafta cansız şeyleri O’na ortak kılan müşrikler vardır. Elbette bir taraf hidayette diğer taraf dalalette olacaktır.

Sebe suresinde tapılan ilahların Allah (c.c.) karşısında acizliği ve yetersizliği meydan okuma ve tartışma metoduyla anlatılmaktadır.

2.4.5. Tartışma ve Meydan Okuma

Kur’ân insanları Allah’ın yoluna hikmet ve güzel öğüt ile da’vet edilmesini istediği gibi inatçı, katı ve sert karakterli insanlarla da en güzel şekilde mücadele edilmesini istemiştir.⁶⁶⁰ Tartışmalardan olumlu neticeler elde etmek oldukça zor bir iştir. Kur’ân kibir ve gururlarından dolayı anlamsız tartışmalarla Allah’ın ayetlerini inkâr edenleri acıklı bir sonun beklediğini bildirmektedir. İnsanlardan kimileri bilmeden, doğruluğa götüren aydınlatıcı bir kitabı ve rehberi bulunmadan Allah yolunda tartışmaya girer. Tartışmaya giren bu insanlar, kibir ve gurur içerisinde Allah yolundan saptıkları gibi başka insanları da sapıtırlar.⁶⁶¹ Allah’ın varlığı, birliği, sıfatları hakkında hiçbir bilgisi olmadan, delilsiz, mesnetsiz tartışmaya girmek şeytanın yoluna uymak olarak nitelendirilmiştir.⁶⁶² Kur’ân, Allah’ın ayetleri üzerinde yapılan tartışmaları reddedip bunun hak yoldan sapmak olduğunu bildirmiştir.⁶⁶³

Kur’ân, tartışmanın, şahsi menfaat sağlanması için değil Allah yolunda mücadele maksadıyla olmasını tasvip eder. Tartışmanın metodu, muhatabın durumu, zaman ve şartlara göre değişmektedir.⁶⁶⁴ Bazen karşı tarafa mukayeseli sorular yöneltilerek bunları cevaplaması istenmektedir. Bazen de tartışmada karşı tarafın sorduğu sorulara cevap şeklinde olmaktadır.⁶⁶⁵

Sebe suresinde 34/22. ayetinde “Allah’tan başka tanrı saydığınız şeyleri çağırın...” ifadesiyle meydan okuma üslûbu ile inatçı müşrikler tartışmaya

⁶⁵⁹ Beydâvî, *Envâr ’ut- Tenzîl ve Esrâtü ’t-Te ’vil*, II, s. 267.

⁶⁶⁰ Nahl, 16/125.

⁶⁶¹ Hac, 22/8-9.

⁶⁶² Hac, 22/3.

⁶⁶³ Mü’min, 40/4.

⁶⁶⁴ Saka, *Kur’ân’ı Kerim’in Davet Metodu*, s. 186.

⁶⁶⁵ Bakara, 2/258; Yâsîn, 36/77/-79.

çağrılmaktadır. Putlarını yapıp taptıkları ilahlarının gerçekte onlara atfedilen vasıfları taşımadıkları ve tanrı olamayacakları ortaya konulmaktadır. Çünkü her şeyin hâlıkı (yaratıcısı) Allah'tır. Ortak koşulan varlıkların ulûhiyet özellikleri de yoktur.⁶⁶⁶ Yine aynı surenin 27. ayetinde “Allah’a kattığınız ortaklarınızı bana gösterin” ifadesiyle tartışma içeren bir soru yöneltilmekte ve Allah'ın ortak koşulan varlıklardan yüce olduğunu bildiren sıfatlarıyla (azîz ve hakîm) cevap verilmektedir. Sebe suresi 34/43. ayette müşriklerin, atalarının dini üzere olduklarını iddia ederek bundan dönmemekte ısrar etmeleri üzerine, onların bu yanlış mantığı ayıplanmaktadır.

Bu tartışmanın amacı, muhataba Allah'ın tek bir ilah olduğunu anlatmak⁶⁶⁷ O'nun eşi ve benzeri olmadığına dikkat çekip düşündürmek, Allah'a ortak koşulup tapılan varlıkların Allah ile mukayese dahi edilemeyeceğini kavratmaktır. Yapılan bu tartışma ile inkâr ve şirk içinde olanları ümitsizliğe mahkûm etmek değil onlara hatalarını gösterip hidayetlerini sağlama amaçlanmaktadır.

2.4.6. Kıssa İle Anlatım (Örnek Verme)

Kur'ân'da başta tevhid olmak üzere dinin esaslarını insanların aklına ve gönlüne yerleştirme vasıtalarından birisi de kıssalardır. Kur'ân'da sık sık anlatılan kıssalarla insanlar uyarılmaya çalışılmıştır. Kıssaların gayesi, geçmiş peygamberlerin ve toplumların yaşadıkları hâdiseleri ders alınacak nitelikte, insanların gözleri önünde gerçekleşiyor gibi anlatarak onları ikna etmek ve doğru yola çekmektir.⁶⁶⁸

Kıssalar, Hz. Peygamberin nübüvvetini ispat edip müminlere teselli vermekle beraber tarih boyunca bütün peygamberlerin insanları şirkten uzaklaştırmaya ve onlara Allah'ın varlığı ve birliğini tebliğ etmede çabaladıklarını göstermektedir.⁶⁶⁹

Kur'ân'ın muhatabı olan herkes kıssalarda iyiliğin ve kötülüğün çatışmasını görecektir. İyiler ve kötülerin karakter, duygu ve düşünceleri yansıtılmakta; iyiliğin hak, kötülüğün ise zararlı ve batıl olduğu gösterilmektedir.⁶⁷⁰ Sebe suresi 34/10-14. ayetlerde iyi örnek olarak Hz. Davut (a.s.) ve Hz. Süleyman (a.s.) peygamberler, kötü örnek olarak da 34/15-20. ayetlerde Sebe kavmi anlatılmaktadır. Sebe suresi 34/10-11. ayetlerde Yüce Allah (c.c.) Hz. Davut'a peygamberlik, sarsılmaz güç, sayısı çok

⁶⁶⁶ Mâturîdî, *Te'vilât'ül-Kur'ân*, XI, s. 428.

⁶⁶⁷ İbn-Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ân'il -Âzîm*, VI, s. 2891.

⁶⁶⁸ İbn-Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ân'il -Âzîm*, II, s. 466-467; Seyyid Kutup, *Fî Zilâl'il Kurân*, XII, 84-88.

⁶⁶⁹ Enbiyâ, 21/48-92.

⁶⁷⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 212.

orduları emrine verme ve güzel sesli olma gibi lütuflarını ihsan ettiğini bildirmektedir.⁶⁷¹ Hz. Davut'un da verilen bu nimetlerin Allah tarafından kendisine verildiğinin⁶⁷² idrakinde olup O'nu sabah akşam tesbih edip yücelttiği anlatılmaktadır. Allah'ın yarattığı iradesiz varlıklardan olan dağlar ve kuşlar da onun tesbihine ortak olmaktadır. Sebe suresi 34/12-14. ayetlerde Yüce Allah (c.c.) tarafından rüzgârın, cinlerin nimet olarak Hz. Süleyman'ın emrine verildiğinden ve ona bakırı işleme sanatının öğretildiğinden söz edilmektedir. Ancak sahip olduğu güç ve iktidar onu bir karıncanın hakkına riayet edecek kadar adaletli davranmaya sevk etmektedir.

Her iki peygamber de sahip oldukları güç ve saltanattan dolayı gurura kapılmamışlar, bütün bu nimetlerden dolayı Allah'a şükredip bu nimetleri O'nun rızası doğrultusunda kullanmışlardır.

Sebe suresi 34/15-20. ayetlerde Yüce Allah' (c.c.) ın Sebe kavmine bağlar, bahçeler ve emniyet içinde ticaret yapmalarına imkân veren nimetlerinden söz edilmektedir. Onların bu nimetlere karşılık nankörlük edip inat ve inkârlarından dolayı helak edilmeleri ders niteliğinde anlatılmaktadır.

Zikredilen ayetlerde, örnekleri her zaman bulunabilecek inatçı, zengin ve müstekbir müşriklere “Sebe kavmi gibi olmayın Hz. Davut (a.s.) ve Süleyman (a.s.) peygamberler gibi davranın.” denilmektedir. Zımnen “Davut (a.s.) gibi Allah'ı öyle güzel yüceltin ki sizin tesbihinize etrafınızdaki varlıklar iştirak etsin. Gücünüz ve iktidarınız sizi şirk ve zulme götürmesin Hz. Süleyman gibi adil olmaya sevk etsin.” denilmektedir.

Sebe suresinde zengin, müstekbir ve elit kesim ile onlara tabi olanlar arasında âhirette yaşanacak olan tartışma da tasvir edilmektedir.

2.4.7. Tasvir İle Anlatım

Tasvir, Kur'ân üslûbunun en güçlü anlatım aracıdır.⁶⁷³ Tasvir, renklerle, hareketlerle, nağme/musiki ve zihinde canlandırma ile yapılır. Kur'ân, gözle görülen hâdiselerin, manzaraların, zihinde oluşan soyut mefhumların ve ruhî hallerinin yanı

⁶⁷¹ İbn-Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ân'il -Âzîm*, VI, s. 2873.

⁶⁷² Mâturîdî, *Te'vîlât'ül-Kur'ân*, XI, s. 408.

⁶⁷³ Seyyid Kutup, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, (çev. Kamil M. Çetiner), İstanbul: Step Ajans Matbaası, ths., s. 54.

sıra insan tiplerini ve beşer tabiatını tasvir metodu kullanarak tablolaştırır. Anlattığı şeylere öyle canlılık verir ki zihinde oluşan soyut mefhumlar, hareketli bir şekle bürünür. Ruhî haller canlı bir sahneye dönüşür. Beşer tipleri ve tabiatları canlanıp mücessem bir hal alır. Kur'ân' da bu tasvirleri okuyan kişi zihninde hadiseleri canlandırır ve tasvir edilen sahnedeki kişilerden biriymiş gibi olaylardan etkilenir. Bunu jest ve mimikleriyle açığa vurur. Böylece anlatılan hâdiseler hayatın hikâyesi olmaktan çıkar ve hayatın kendisi olur.⁶⁷⁴

Kur'ân' da kıyamet ve kıyamette gerçekleşecek olan ceza, mükâfat ve tartışma gibi hâdiseler de tasvir edilmektedir.⁶⁷⁵ Sebe suresi 34/30. ayette kıyametin mutlaka geleceği bildirilmektedir. Surenin 34/31-33. ayetlerinde ise Kur'ân'a inanmayacağını söyleyerek zulme sapmış olan toplumun, zengin, müsteğbir, elit kesim ile onlara tabi olanlar arasında âhirette yaşanacak olan tartışmaları tasvir edilmektedir. O gün iki grupta birbirini suçlayacaklardır. Azabı gördüklerinde pişman olurlar fakat iş işten geçmiştir. Boyunlarına demir halkalar geçirilerek cezalandırılacaklarından söz edilmektedir. Söz konusu ayetlerde zalimler canlı ve somut sahnelerde kendilerini izlemiş başkaları da onları izlemektedir. Zalimlerin düştüğü durum tasvir edilerek aynı durumda olanların kendilerini kurtarmaları arzu edilmektedir.⁶⁷⁶

Yine surenin 34/ 40-43. ayetlerinde melekler ve onlara taptığını iddia eden müşriklerin Allah tarafından sorgulandığı sahne tasvir edilmektedir. 42. ayette melekler kendilerine tapılmasını onaylamadıklarını söyleyecekler. 43. ayette ise Allah'tan başka tapılan varlıkların ve onlara tapanların birbirlerine fayda sağlayamayacakları beyan edilmektedir. Müşriklerin ilah olarak kabul ettikleri meleklerin gerçekte Allah'a itaatkâr varlıklar oldukları açıklanmaktadır. Müşriklerin melekleri ilah olarak kabul etmeleri herhangi bir delile dayanmamaktadır. Onlar şeytanın yoluna uyup cinlere tapmaktadırlar. Meleklerle müşriklerin kıyamet günü yaşayacakları yüzleşme tasvir edilerek onlardan Allah'a ortak koştukları varlıklarla bağlarını koparmaları istenmektedir. Bu kopuş neticesinde içinde buldukları yanıktan dönmeleri kolaylaşacaktır.

⁶⁷⁴ Kutup, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, çev. Kamil M. Çetiner, s. 54.

⁶⁷⁵ İbrahim, 14/42-43; Zümer, 39/71-74; Hac, 22/1-2.

⁶⁷⁶ Kutup, *Fî Zilâl'il-Kurân*, VIII, s. 395.

Sebe suresinde kıyamet sahneleri tasvir edilerek inkâr ve şirk içerisinde olanlar uyarılmakla beraber onları açıktan tehdit eden ve onlara ümit veren ifadeler de yer almaktadır.

2.4.8. Ümit ve Korku Vermek

Allah (c.c.) lütfu, rahmeti, affi ile sevilir. Kendisinden azabı, kahrı ve cehennemi sebebiyle endişe duyulur. Kur'ân'da ümidin kaynağı Allah'ın cemâl sıfatı ile korku ve endişenin kaynağı olan celâl sıfatı yan yana zikredilmiştir.⁶⁷⁷

Sebe suresi 34/2. ayette Allah'ın çok esirgeyen ve bağışlayan, 15. ayette çok bağışlayan bir Rabb, 21. ayette her şeyi koruyan, 26. ayette en âdil hüküm veren, 39. ayetinde rızık verenlerin en hayırlısı, 50. ayette de her şeyi işiten ve yakın olan olduğundan söz edilmektedir. Yine aynı surede 34/4. ayette “iman edip salih amel işleyenler için büyük bir mağfiret ve güzel bir rızık vardır” şeklinde, 34/5. ayette de Allah'ın ayetlerine savaş açanlar için ise elem verici bir azap vardır şeklinde bahsedilirken 34/37. ayete göre iman edenlerin mükâfatları kat kat verilecek ve cennetlerde ağırlanacaklardır. 34/38. ayette ise Allah'ın ayetlerine savaş açanların da azapla yüz yüze bırakılacaklarından söz edilir.

Sebe suresinde Allah'ın cemâl ve celâl sıfatlarıyla beraber ceza ve mükâfat ifadelerinin de yer almasıyla hak yolda olanları teşvik edilip ümit verilmekte, inkâr ve şirk içerisinde olanlara ise korku verilip içinde buldukları batıldan uzaklaşmaları istenmektedir.

Sebe suresi 34/28. ayette Hz. Peygamber de bir davetçi olarak müjdeler verip imana teşvik etmekte, inat edip inkâr ve şirkte direnenleri ise uyarmaktadır. Surenin 8. ayetinde Hz. Peygamberin, kendisini delilik ve Allah'a iftira etmekle suçlayanların sözlü eziyetlerine karşı sabrettiği ifade edilmektedir. Hz. Peygambere bu suçlamayı yapanlara karşı Allah tarafından teselli edilmektedir. Ayetin devamında Hz. Peygambere karşı çıkıp iftirada bulunanların derin bir sapkınlık ve âhirete inanmayan kimseler olduğu bildirilmektedir. Surenin 9. ayetinde Hz. Peygambere ağır ithamda bulunanların üzerlerine gökten parçalar düşürülmesinden veya yerin dibine geçirilmesi tehdidinde bulunmaktadır. Hz. Peygamber 46. ayette müşrikleri düşünmeye davet etmekte 47. ayette ise Hz. Peygamberin davetinde insanlardan

⁶⁷⁷ Enbiyâ, 21/90; 32/16.

herhangi bir dünyevi fayda beklemediği bildirilmektedir. 44. ayette ise Hz. Peygambere karşı çıkanlara daha önce ne bir kitap ne de peygamber gönderilmediği için iddialarının geçersizliği bildirilmektedir.

Hz. Peygamber insanları İslam'a davetinde dürüst, samimi ve sabırlıdır. O, *“Rabbinin yoluna hikmet, öğüt ile çağır. İnat edip karşı çıkanlarla en güzel şekilde mücadele et...”*⁶⁷⁸ ayetini düstur edinen örnek bir davetçidir.

Sebe suresinde insanların şirk ve inkârdan vazgeçirilip hidayete ulaştırılması için birçok da'vet metodunun kullanıldığı görülmektedir.



⁶⁷⁸ Nahl, 16/125.

SONUÇ

Yaratılanlar içerisinde şerefli ve değerli bir varlık olan insan, dünya ve ahirette, Allah'a gereği gibi iman edip O'nun razı olduğu hayatı yaşayarak mutlu olabilir. Allah'a gereği gibi iman etmenin başında da O'nun varlığına ve birliğine (tevhid) iman etmek gelir. İnsanlar tarihin her döneminde farklı bahanelerle tevhid çizgisinden sapmış, şirk bataklığına düşmüştür. Allah Teâlâ insanı kendi haline bırakmamış değişik zaman dilimlerinde düştüğü bu bataklıktan kurtaracak peygamberler ve ilâhî mesajlar göndermiştir. İnsanlığa son olarak da Kur'ân'ı Kerim gönderilmiştir. Kur'ân'ın ana gayesi "tevhid"i yerleştirmek, "şirk"i ortadan kaldırmaktır. Kur'ân'ın bu temel gayesi, Sebe suresinde ana tema olarak işlenmektedir.

Bu çalışmada Kur'ân'ın "tevhid"i yerleştirmek; inkâr ve şirki ortadan kaldırmak olan ana gayesi Sebe suresi örneğinde incelenmeye çalışıldı. İnceleme sonunda dikkat çeken hususlar şunlardır: Sureye zât-ı ulûhiyyetinde ve kemâl-i sıfatlarında tek olan Allah'a "hamd" ile başlanılmaktadır. Allah'a "hamd" ile başlanması, yüceltilmesi gerekenin sadece Allah olduğu ve ubûdiyyetin (kulluğun) sadece O'na yapılması gerektiği bilincini verilmektedir. Ayrıca söze Allah'ın kendini överek başlamasıyla insanın Allah'ı ne kadar övse de hakkıyla O'nu övmüş olamayacağı, hakkıyla övecek olanın ancak zâtı olduğu anlatılmaktadır. Bu övgünün ardından yerde ve gökte bulunanların Allah'a ait olduğunun bildirilmesiyle insanın Allah karşısında güçsüz ve yalnızlığını anlatılmaktadır. Allah'ın birliğine iman demek; insanın yegâne güç sahibi olarak Allah'ı tanıyıp kendisi de dâhil yaratılanların Allah karşısında aciz ve güçsüz olduklarını bilmesidir.

Surede Allah'ın "hakîm" ve "habîr" olmasının zikredilmesiyle her şeyin gerçek sebebinin ve bilgisinin sadece Allah tarafından bilineceği anlatılmaktadır. Zimnen insana kendisinin bilgi ve kavrama yeteneğinin sınırlılığı kavratılmaktadır. Muhataba nedenini hiçbir zaman çözemeyeceği şeylerin ardına düşüp inkâr ve şirke düşmeme bilinci verilmektedir.

Allah'ın gökten ineni-çıkanı, yere gireni-çıkanı bilmesiyle, bu âlemde olan her şeyin O'nun gözetim ve denetiminde olduğu, insanın her an O'nun murâkabesi altında bulunduğu, O'nun her an hayata müdahil bir yaratıcı olduğu gerçeğine işaret

edilmektedir. Allah'ın Gafûr ve Rahîm isimlerinin zikredilmesiyle de inkâr ve şirk içerisinde olanlara buldukları yanlıştan dönme ümidi verilmektedir. Allah kullarına karşı çok bağışlayan çok merhamet edendir ki, insanın hata ve yanlışlarını kendi aleyhinde kullanmaz. Kul bundan dolayı aracısız olarak O'ndan bağışlanma dilemelidir.

İnsanın idrakini aşan gaybî hususlarda zan ve tahmine dayalı yargıda bulunması onu inkâr ve şirke götürmektedir. Allah'ın zâtı ve sıfatları da insan için gayb teşkil ettiğinden Allah kendisini bu surede çeşitli isim-sıfat ve fiilleriyle tanıtmaktadır. Bu tanıttıktan sonra, insanın fitratında mevcut olan tevhid temayülü, vahyin uyarıcı bilgisi sayesinde harekete geçirilerek, Allah'ın varlığına ve birliğine (tevhide) delil teşkil eden fiili ayetler (deliller) olan kâinat ve rızka dikkat çekilmektedir.

Tevhid daveti, insanların kendi içinden olan, kendi dillerini konuşan peygamberler aracılığı ile yapılmıştır. Tevhid davetçisi olan peygamberlerin son halkası da Hz. Muhammed (sav)'dir. Bir tevhid davetçisi olarak bütün insanlığa gönderilen Hz. Muhammed (sav) inkâr ve şirk içerisinde olanları başta tevhid olmak üzere ilahi hakikatlere çağırması, bu çağırısında da sürekli Allah tarafından desteklenmiştir.

Sebe suresinde Mekkeli müşriklerin, şeytanın yoluna uyup melek, cin gibi yaratılmış varlıkları Allah'a ortak koştukları ve bunlara tapındıkları bildirilmiştir. Onlar ilahlaştırdıkları varlıkları Allah'a yakınlaşmak için şefaathiler olarak düşünmüşlerdir. Allah'ı tek ilah olarak bilmelerine rağmen ilahlaştırdıkları varlıklarla Allah'a yakın olmak istemeleri, onların şefaathilerini ummalarından ötürü şirki takrîb içindedirler. Şirk anlayışını, sorgulamadan atalarından gelenek yoluyla aldıkları için de şirki taklîd içindedirler. Hz. Peygamberin çağırısına muhatap olan Mekkelî müşriklerin şirkten dönmelerinde geleneğe bağlılıkları etkili olmuştur. Şirk inancına sahip siyasi ve ekonomik gücü elinde tutan elit kesim (müstekbirler), mal ve evlat çokluğundan dolayı kibirlenip şırmışlar ve şirk düzeninin devamı için çalışıp sosyal statü bakımından daha alt kesimleri (mustazâfları) baskı altında tutmuşlardır.

Surede tevhid olgusu benimsetilirken Şirkten vazgeçirmek için bilgilendirici, düşündürücü, ikna edici, tartışmacı, meydan okuyucu ve Şirk içerisinde olanların kötü akıbetlerini bildiren korkutucu bir yöntem takip edildiği görölmektedir.



KAYNAKÇA

- Âlûsî, Şihâbuddîn Muhammed, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 2009.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Bakkal, Mustafa Cihâd, *Kur'an'da Hamd Kavramı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Tez, Isparta 2013.
- Buhâri, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmiu's-Sahih, Sahih-i Buhârî*) Dâr'ul-Erkâm, Beyrut 1995.
- Bayraktar, Bayraklı, *Yeni Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay. , İstanbul 2008.
- İnsanlığın Vebâsı Şirk*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefî Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Birişik, Abdülhamit “Sure”, *DiA*, 2009, XXXVII, 538.
- Bozkurt, Muhittin, *Bir Tevhit Hareketi Olarak İslam*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Cin ve Şeytan*, Konya: Sebat Ofset Matbaası, 1989.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: TDV. Yay., 1988.
- Çakan, İsmail Lütfî ve SOLMAZ, N.Mehmet, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Çağırıcı, Mustafa “Kibir”, *DİA*, 2007, XXV, 561.
- “Gurur” *DİA*, 2007, XXV, 547.
- “Ucb” *DİA*, 2012, XXXXII, 36.
- “Da'vet” *DİA*, 1994, IX, 16-17.

- Çanga, Mahmut, *Mu'cem 'ul- Müfehres*, İstanbul: Timaş Yay., 2010.
- Çelebi, İlyas, "Şeytan", *DİA*, XXXIX, 99-101.
- "Gayb", *DİA*, 2010, XII, 404-409.
- Çetiner, Bedrettin, *Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul: Çağrı Yay., 1996.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, *İslam Felsefesinde Allah'ın Varlığının Delilleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1967.
- Dağdeviren, Alican, *Kur'an'da Sorular ve Cevaplar*, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2006.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul 2015.
- *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yay., 2014.
- *Tefsir Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yay., 2013.
- Derveze, İzzet, *Si'retü'r-Rasûl (Kur'an'a Göre Hz Peygamberin Hayatı)*, Çev. Mehmet Yolcu, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- *Et-Tefsirü'l-Hadis*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Durmuş, Mehmet, *Kur'an'a Göre Şefaât*, Anlam Yayın., Ankara, 2010.
- Düzenli, Yaşar, *Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaât*, İstanbul: Pınar Yayınlar, 2006.
- Ebû's-Suûd, *İrşâdi'l-Akli's- Selîm İlâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Kahire: 1928.
- Elik, Hasan ve COŞKUN, Muhammed, *Tevhit Mesajı (Özlu Kur'an Tefsiri)*, İstanbul: Fikir Yay., 2013.
- Elmalı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dînî Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat Yay., 1979.
- Esed Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit KOYTAK ve Ahmet ERTÜRK, İstanbul: İşaret Yay., 1999.
- Es-Sâbûni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, İstanbul, Dârul-Ensâr, 1987.

- Fâruki, İsmail Râci, *Tevhid*, (Çev. Dilaver Yardım), İstanbul: İnsan Yay., 1987.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Gölcük, Şerafettin ve TOPRAK, Süleyman, *Kelam*, Konya: Tekin Kitap Evi, 1997.
- Güven, Şahin, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul: Düşün Yay. 2014.
- İbn-Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsir'ut-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Daru's-Sahnun, 1997.
- İbn-İ Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâceh Mevlâ Rabbia el Kazvinî, *Sünen*, Beyrut: Dâr'ul Risalet'ül Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1984.
- İbn-Kesîr, *Tefsirü'l Kur'ân-il Âzîm*, Beyrut: Daru İbn-i Hazm, 1998.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, Ankara: Ankara Okulu yay., 2013.
- Halefullah, *El-Fennu'l-Kasasî*, çev: Şaban Karataş, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Havva, Said, *İslam İnancında Allah'a İnanmak*, trc. Faruk Yılmaz, İstanbul: 1986.
- El-Esâs fit Tefsir, Şamil Yayın Evi, İstanbul 1992.
- Kâdî Beydâvî, *Envâr'ut- Tenzil ve Esrâtüt-Te'vîl*, Beyrut: Dâr'ul Kütüb'ül ilmiye, 1988.
- Kaptan, Saim, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Ankara, Bilim Yay., 1995.
- Karaçam, İsmail, *En Büyük Mucize (Kur'ân-ı Kerimin İlmi ve Edebi Sırları)*, İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Matbaası, 2005.
- Karagöz, İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul: DİB Yay., 2010.

Karaman, Hayrettin, vd., *Kur'ân-ı Kerim Meali*, TDV. Yay., 2012.

- *Kur'ân Yolu*, DİB. Yay. , Ankara 2007.

- *İslam Hukukunun Genel Karakteri*, <http://www.hayrettinkaraman.net>,
(20 Mayıs 2015).

Karaman, Fikret, v.dğr., *Dînî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: DİB. Yay., 2009.

Kayacan, Murat, *Kur'ân'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar*, İstanbul: Ekin
Yay., 2004.

Kılavuz, M. Saim, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987.

Koç, Ahmet, *Kur'ân'da İnsan ve Hz Muhammed*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

Kubat, Mehmet, *Kur'ân'da Tevhid*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Endelûsî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-
Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 1985.

Kutup, Seyyid, *Fi-Zilâli'l-Kur'ân*, İstanbul: Hilal Yay., Dünya Yayıncılık, 1991.

Kubat, Mehmet, *Kur'ân'da Tevhid*, Beka Yayıncılık, İstanbul 2014.

Macit, Nadim, *Kur'ân'a Göre Şirk*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk
Üniversitesi Sosyal Bilimler, 1991.

Mâturîdi, Ebu Mansur, Muhammed b. Muhammed, *Kitabüt-Tevhit*, Çev. Prof. Dr.
Bekir Topaloğlu, İstanbul: Damla Yay., 1991.

- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, İstanbul: Mizan Yayınları, 2008.

Mevdûdî, Ebu'l-Al'â, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. M. Han Kayani v.dğr., İstanbul:
İnsan Yay., 1991.

Miran, Hanife, *Hamd ve Şükür Kavramlarının Psikolojik Tahlili*, Basılmamış Yüksek
Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
2010.

Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad,
Dâr'ul-Tayyibeh, 2006.

- Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, “*Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku'l-Te'vil*” *Nesefî Tefsiri*, Beyrut: Dâr'ul-İbn Kesîr, 1999.
- Neseî, Hâfız Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr en-Neseî), *Sünen*, Kahire: Dâr'ul Ta'sîl, 2012.
- Okuyan, Mehmet, *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul: Düşün Yay., 2011.
- Önal, Şeyda, *Kur'ân-ı Kerime Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhit*, İstanbul: Rağbet Yay., 2005.
- *Tevhid*” *DİA*., 2012, XXXXI, 18.
- Özel, Ahmet ,“Cihâd” *DİA*, 1993, 527.
- Öztürk, Muhittin, *Bir Tevhit Hareketi Olarak İslam*, Düşün Yay., İstanbul 2014.
- Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.
- Pak, Süleyman,“*Cahiliye Araplarında Allah İnancının Kur'ân'dan Hareketle Tespitiyle İlgili Hususlar*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Paret, Rudi, *Kur'ân Üzerine Makaleler*,(Çev: Ömer Özsoy), Ankara: Bilgi Yay., 1995.
- Râzi, Fahrüddin Muahmmmed bin Amr bin Hüseyin bin Hasen bin Ali, et-Temimî el-Bekrî er-Razî eş-Şafiî, *Tefsîr'ul-Kebîr (Mefâtîhü' Gayb)*, Beyrut, Daru'l Kutübü'l İlmîyye, 1990.
- Râgıp, el-İsfahânî, Hüseyin b.Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l Kur'ân*, çev. ve Thk. Abdulbaki Güneş/ Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yay., 2012.
- Sâbûnî, Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûliddîn*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: DİB. Yay. , 2005.
- Saka, Şevki, *Kur'ân'ı Kerim'in Davet Metodu*, Ankara: Seha Neşriyat, ths.
- Sinanoglu, Mustafa,“Şirk”,*DİA*, 2010, XXXIX, 193.
- Şahin, M. Sürayya , “Cin” *DİA*, 1993, VIII, 5.

- Şengül, İdris, “Kıssa”, *DİA*, 2010, XXII, 498-504.
- Şenocak, Hatice, *Fahrüddîn Er-Râzinin Tefsiri Kebirinde Allah'ın Birliği (Tevhit)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Serçe, Hasan, *Sebe Suresinin Konulu Tefsiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri, (Câmiu'l Beyan fî Te'vi'l'il Kur'ân)*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1410/1995.
- Tirmizî, (Ebû İsâ Muhammed b. İsa Tirmizî), *Sünen*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2011.
- Topaloğlu, Bekir, *İsbat-ı Vacib*, Ankara: DİB. Yay., 2012.
- “Fettâh”, *DİA*, 1995, XII, 482-484.
- “Cihad” *DİA*, VII, 532.
- “Gafûr”, *DİA*, 1996, XIII, 286-287.
- Topaloğlu, Bekir ve ÇELEBİ, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
- Topaloğlu, Bekir, YAVUZ, Yusuf Şevki ve ÇELEBİ, İlyas, *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2010.
- Tözlüyurt, Mehmet, *Kur'ân'da Gelenek Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Tuncer, Mustafa, *Kur'ân'da Cin ve Şeytan*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Türk, Şuayp, *Kelâmi Açıdan Rızık Problemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, VAN: Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1988.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizi, *Sünen*, Beyrut: Müesseset'ür-Risâle, 2011.

Unat, Yavuz, “Yıldız” *DİA*, 2013, XXXXIII, 534.

Yavuz, Yusuf Şevki “Nübüvvet”, *DİA*, 2007, XXXIII, 279.

- “Şefaât”, *DİA*, 2010, XXXVIII, 412.

Yılmaz, İsmail, *Kur'ân-ı Kerime Göre Şirkin Sebepleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay. , İstanbul1986.

Yiğit, İsmail, “Sebe”, *DİA*, 2009, XXXVI, 243-244.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Carullah Mahmud bin Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmî, *El-Keşşâf an Hakâiku't Tenzîl ve Uyûnu'l Ekâvîl fi Vucûhi't Te'vîl*, Beyrut: Dârul Fikr, 1977.

ÖZET

Allah (c.c.)’ın yeryüzünde en şerefli varlık olarak yarattığı insan, tarihin her döneminde değişik birçok nedenden ötürü tevhid çizgisinden saparak şirk bataklığına saplanmıştır. Allah, insanı kendi haline bırakmamış, onu değişik zaman dilimlerinde düştüğü bu bataklıktan kurtaracak peygamberler ve ilahi mesajlar göndermiştir. Son olarak da katından Kur’ân’ı Kerim’i indirmiştir. Kur’ân’ın öncelikli hedefi şirki ortadan kaldırıp kalplere tevhibi yerleştirmektir. Bu çalışma, Kur’ân’ın bu gayesinin Sebe suresinde içerik olarak nasıl işlendiğini incelemek amacıyla yapılmıştır.

Konu, sure bağlamında incelenmeden önce tevhid ve şirk kavramlarının yanısıra Sebe suresi hakkında bilgi verilmiştir. Suredeki tevhid ve şirkle ilgili ayetler, Kur’ân’da zikredilen ilgili diğer ayetlerle birlikte değerlendirilmiş, bu noktada klasik ve çağdaş dönemde telif edilen eserlere başvurulmuştur. Ayrıca konuya ilişkin ilmî ve akademik eserlerden istifade edilmiştir.

Sebe suresinde “tevhid” ve “şirk” olguları eşzamanlı işlenmektedir. Surede Mekke toplumunun önemli bir kesimini oluşturan müşriklerin öncelikle aşkın varlık olan Allah inancı olmak üzere melek, cin ve şeytan gibi gaybî varlıklara inanışlarının şirke bulaşmış bir hale dönüştüğü anlatılmaktadır. İnançsal bir çıkmaza girmiş bu toplumun fertlerine, kalplerine “tevhid” inancını yerleştirmeleri ve tevhid çizgisinde hareket etmeleri telkin edilmektedir. Sebe suresinde çizilen genel portreye göre Mekke müşrik toplumu; sığ düşünceli, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı ve baskıcıdır. Yanlış inanç ve davranış içerisinde olan atalarının doğru yolda olduğunu düşünmeleri geleneğe bağlılıklarına neden olmuştur. Geleneğe sıkı sıkıya bağlılıkları da onları atalarından miras olarak aldıkları şirkten ayrılmamaları gibi bir kısır döngü içerisine itmiştir.

Sebe suresinde muhatap kitlelere tevhid olgusu benimsetilip içinde buldukları şirkten vazgeçirmek için bilgilendirici, düşündürücü, ikna edici, tartışmacı, meydan okuyucu ve olumsuz akıbetlerini bildiren korkutucu bir yöntem takip edilmiştir.

ARŞİV Kayıt Bilgileri:

Tezin Adı : Sebe Suresi Bağlamında Tevhid ve Şirk

Tezin Yazarı : İbrahim DEMİREL

Tezin Danışmanı : Yrd. Doç.Dr. M.Sami ÇÖLLÜOĞLU

Tezin Konumu : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 30.06.2017

Tezin Alanı : Temel İslâm Bilimleri

Tezin Yeri : KBÜ/SBE - KARABÜK

Anahtar Sözcükler : Tevhid, Şirk, Sebe Suresi, Kuran-ı Kerim

ABSTRACT

The human being, the most honourable living created by Allah on the earth went astray from the right path of *tawhid* (the oneness of Allah) and followed polytheism (*shirk*) due to various reasons throughout history. Allah has not left the humans alone and sent his messages to them by means of the Messengers who would deliver the mankind from any heretic faith such as polytheism. Thus Allah sent his last Prophet Muhammad (pbuh) with his word, the Holy Qur'an aiming primarily to eliminate the polytheism and instill *tawhid* in the hearts of people. This study examines the way a Qur'anic chapter, *Saba* deals with the concepts of *tawhid* and polytheism.

The study initially introduces the chapter of *Saba* and the mentioned concepts. Afterwards it assesses the verses about *tawhid* and polytheism in that chapter together with other related verses in different chapters of Qur'an and refers to the relevant works authored in the classical and contemporary periods in addition to academic papers pertinent to the subject.

The chapter of *Saba* simultaneously speaks of *tawhid* and polytheism. It tells of Meccan polytheists and how their belief in Allah and angels, satan and djinn is mixed up in polytheism. The chapter urges the polytheists to place *tawhid* in their hearts and act accordingly. In terms of what is described by the chapter of *Saba*, the polytheist society of Mecca consists of shallow-minded and oppressive individuals who are fiercely loyal to their customs. The fact that they falsely thought their ancestors had followed the right path brought about loyalty to the customs. As a result of this loyalty led them to stick to the polytheism.

In the chapter of *Saba*, in order to deter the people addressed from polytheism and make them to embrace *tawhid*, an elucidative, thought-provoking, disputative, challenging, persuasive and minacious method has been adopted.

ARCHIVE registration Information

Title of the Thesis : In the context of Surah Saba Tawhid and Plotheism (şirk)

Wreter of the : İbrahim DEMİREL

Advisor of the thesis : Assist. Prof. Dr. M. Sami ÇÖLLÜOĞLU

Status of the thesis : Master

Date of the thesis : 30.06.2017

Field of the thesis : Religion

Plays Status of the thesis: KBU/SBE

Key words : *Tawhid*, Politheism, The Chapter of *Saba*, The Holy Qur'an

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim DEMİREL 03/03/1969'da Giresun-Dereli'de doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1992 yılında mezun oldu. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak öğretmenlik görevini sürdürmektedir. Demirel, evli ve iki çocuk babasıdır.

